

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

Διπλωματική Εργασία

ΙΣΛΑΜ & ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ

Ελένη Γκόγκου

Πειραιάς, 2011

ΙΣΛΑΜ & ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ

Ελένη Γκόγκου

Σημαντικοί όροι: Ισλάμ, Ισλαμική Τουρκία, Ισλαμοφοβία, Μουσουλμάνοι μετανάστες

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη σημερινή Ευρώπη, που έχει βιώσει τις επιπτώσεις των εξτρεμιστικών βομβιστικών επιθέσεων του 2004 και 2005 στη Μαδρίτη και στο Λονδίνο αντίστοιχα, καθώς και τις επιπτώσεις γενικά στη «δυτική νοοτροπία» μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, η θέση των μουσουλμάνων μεταναστών είναι πιο προβληματική από ποτέ, γεγονός στο οποίο έχει συντείνει και η έξαρση του αισθήματος της Ισλαμοφοβίας. Σε αυτή τη συγκυρία η περίπτωση της υποψηφιότητας της ισλαμικής Τουρκίας για την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση παρουσιάζει εξαιρετικά μεγάλο ενδιαφέρον.

Κύριος στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι α) η αποτύπωση των σχέσεων της Ευρώπης με το Ισλάμ, μέσω της εξέτασης της θέσης των μουσουλμάνων μεταναστών στους κόλπους της, καθώς και του φαύλου κύκλου ισλαμικού εξτρεμισμού-ισλαμοφοβίας-βίας εναντίον μουσουλμανικών μειοτήτων και β) η αναγνώριση των κρίσιμων παραγόντων που επηρεάζουν την προοπτική ένταξης της ισλαμικής Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Τα αποτελέσματα παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς μέσω της έρευνας καθίσταται σαφές ότι πέραν των πολιτικών-οικονομικών παραμέτρων που επηρεάζουν την ενταξιακή πορεία οποιασδήποτε χώρας στους κόλπους της Ένωσης, στην περίπτωση της Τουρκίας για πρώτη φορά λαμβάνονται υπόψη θρησκευτικοί και πολιτισμικοί παράγοντες, όπως και ο παράγοντας της ταυτότητας που επιθυμεί να προσλάβει μελλοντικά η ίδια η Ευρώπη.

Ευχαριστίες

Για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Αριστοτέλη Τζιαμπίρη για την ακαδημαϊκή υποστήριξη του τόσο κατά τη φάση επιλογής θέματος όσο και κατά τη διαδικασία της εκπόνησης. Επίσης, δε θα μπορούσα να μην αναφέρω την οικογένεια και τους φίλους μου για την αμέριστη συμπαράστασή τους και ιδίως την Κωνσταντίνα Τυροβολά για την ακαδημαϊκή και λοιπή υποστήριξή της.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

Περίληψη.....	
Ευχαριστίες.....	
Κατάσταση Πινάκων.....	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΜΕΡΟΣ Α: ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ.....	3
Γενική θεώρηση του Ισλάμ.....	3
Κρίση των παραδοσιακών θρησκειών στην Ευρώπη.....	7
Μουσουλμάνοι μετανάστες της Ευρώπης.....	12
Ισλαμοφοβία στην Ευρώπη.....	27
ΜΕΡΟΣ Β: ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ.....	41
Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας και η δημοκρατία του Κεμάλ.....	41
Ανάδυση πολιτικού Ισλάμ και ιδιαίτερος χαρακτήρας σύγχρονης Τουρκίας...	45
Διεύρυνση Ευρωπαϊκής Ένωσης και η αίτηση ένταξης της Τουρκίας.....	50
Τουρκία: μια υποψήφια χώρα διαφορετική από τις άλλες.....	58
Ευρωβαρόμετρα 2006 & 2010 και προτάσεις για ανάπτυξη εναλλακτικών σχέσεων Ε.Ε. και Τουρκίας.....	66
ΙΣΛΑΜ & ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	79
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	88

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας	Σελίδα
Πίνακας 1: Πληθυσμοί μουσουλμάνων στη Δυτική Ευρώπη το 2005 (σε εκατομμύρια), σελ.	15
Πίνακας 2: Πόσο καλά ενημερωμένος νιώθετε για τη διεύρυνση, δηλαδή για την είσοδο νέων χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση;	67
Πίνακας 3: Με ποια από τις παρακάτω καταστάσεις ταυτίζεστε περισσότερο;	68
Πίνακας 4: Επί τη βάσει οικονομικών όρων, η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης α) Αυξάνει την ενίσχυση για την ανάπτυξη υποψήφιων και πιθανώς υποψήφιων χωρών (+) β) Μειώνει τους πόρους του προϋπολογισμού για (ΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ) (-)	69
Πίνακας 5: Επί τη βάσει κοινωνικών όρων, η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης α) Ενισχύει τη δύναμη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας και της τρομοκρατίας (+) β) Αυξάνει τον κίνδυνο εγκληματικών δραστηριοτήτων (-)	70
Πίνακας 6: Επί τη βάσει κοινωνικών όρων, η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης α) Εμπλουτίζει την πολιτισμική πολυμορφία της Ευρώπης (+) β) Οδηγεί στην εξαφάνιση των πολιτισμικών ταυτοτήτων και παραδόσεων (-)	71
Πίνακας 7: Κατά τη γνώμη σας, ποιες είναι οι κύριες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και η Τουρκία στην πορεία τους προς την Ευρωπαϊκή Ένωση;	72
Πίνακας 8: Για κάθε έναν από τους παρακάτω θεσμούς αναφέρετε εάν τείνετε να τον εμπιστεύεστε ή όχι.	73
Πίνακας 9: Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει επικεντρωθεί σε διάφορα ζητήματα τα τελευταία χρόνια. Κατά τη γνώμη σας, σε ποια θέματα θα πρέπει να δώσουν έμφαση οι ευρωπαϊκοί θεσμοί τα επόμενα χρόνια για την ενίσχυση της δύναμης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο μέλλον;	74
Πίνακας 10: Για κάθε μία από τις παρακάτω χώρες και επικράτειες, είστε υπέρ ή κατά του να αποτελέσουν μέρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο μέλλον;	75
Πίνακας 11: Κατά τη γνώμη σας, η είσοδος της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση....	76

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετά την 11^η Σεπτεμβρίου του 2001 και την τρομοκρατική επίθεση στους Δίδυμους Πύργους της Νέας Υόρκης, η θεώρηση του –δυτικού- κόσμου απέναντι στους πιστούς του Ισλάμ και την ίδια την πίστη του Ισλάμ άλλαξε άρδην. Ωστόσο, αποδείχθηκε ότι το τραγικό αυτό περιστατικό δεν αφορούσε τελικά μόνο τη δυτική δύναμη στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, αλλά είχε τελικά επιπτώσεις και στην έως τότε «ανυποψίαστη» Ευρώπη, η οποία γνώρισε με τη σειρά της το εξτρεμιστικό πρόσωπο του Ισλαμισμού με τις βομβιστικές επιθέσεις στη Μαδρίτη το Μάρτιο του 2004 και στο Λονδίνο τον Ιούλιο του 2005. Οι Ευρωπαίοι πολίτες άρχισαν να νιώθουν πιο ανασφαλείς από ποτέ: ο όρος «Ισλαμοφοβία» γεννήθηκε την προηγούμενη δεκαετία για να περιγράψει την καχυποψία της δυτικής χριστιανικής Ευρώπης απέναντι στο Ισλάμ αλλά –τελικά- και απέναντι στην πολιτισμική διαφορετικότητα. Οι μουσουλμάνοι της Ευρώπης άρχισαν και αυτοί από την πλευρά τους να πέφτουν θύματα της ισλαμοφοβίας των δυτικών και αυτό κάθε άλλο παρά συμβάλλει στη βελτίωση της κατάστασης απομόνωσης και κοινωνικού διαχωρισμού που γνωρίζουν σήμερα.

Όλα τα παραπάνω διαδραματίζονται σε ένα χρονικό πλαίσιο, στο οποίο αναμένεται ακόμη να καθοριστεί αν η υποψήφια προς ένταξη στην Ε.Ε. χώρα της Τουρκίας θα αποτελέσει τελικά μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας. Πέραν των προϋποθέσεων και των κριτηρίων που ισχύουν για την ένταξη οποιασδήποτε χώρας στους κόλπους της Ένωσης, η περίπτωση της ισλαμικής Τουρκίας δεν μπορεί να εξεταστεί χωρίς να ληφθούν υπόψη πολιτισμικοί και θρησκευτικοί παράγοντες, καθώς και το κοινό αίσθημα των Ευρωπαίων πολιτών απέναντι στην προοπτική αύξησης του ποσοστού των μουσουλμάνων πολιτών της Ένωσης. Η περίπτωση της υποψήφιας χώρας της Τουρκίας είναι μοναδική στο ιστορικό των διευρύνσεων της Ευρώπης και το εξαιρετικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει συνέβαλε στην επιλογή να αναδειχθεί το συγκεκριμένο ζήτημα.

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας θα επιχειρηθεί να αναλυθεί η σχέση του Ισλάμ με τη χριστιανική Ευρώπη, με έμφαση στη μεταξύ τους αλληλεπίδραση ανά τους αιώνες. Θα εξεταστεί ο ρόλος που διαδραματίζουν οι παραδοσιακές θρησκείες και οι θρησκευτικοί θεσμοί στη σημερινή Ευρώπη, καθώς και η θέση που κατέχουν σε αυτήν οι μουσουλμάνοι μετανάστες. Τέλος, θα αναλυθεί το φαινόμενο της Ισλαμοφοβίας, συμπεριλαμβανομένων των αιτίων και των επιπτώσεων που επιφέρει στις κοινωνίες της Ευρώπης γενικά και στις μουσουλμανικές κοινότητες ειδικότερα. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας θα εξεταστεί

η περίπτωση της σύγχρονης ισλαμικής Τουρκίας, ως υποψήφιας προς ένταξη χώρας στους κόλπους της Ε.Ε. Θα γίνει μια σύντομη αναφορά στην ιστορική της πορεία, από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως τη δημοκρατία του Κεμάλ και την ανάδυση του πολιτικού Ισλαμισμού, προκειμένου να σκιαγραφηθεί και να αιτιολογηθεί ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του ισλαμικού αυτού κράτους. Θα περιγραφεί ο σκοπός της διαδικασίας διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και η πορεία της αίτησης ένταξης της Τουρκίας βάσει των εκάστοτε επικρατούσων οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών συνθηκών, ενώ μέσω της παράθεσης των αποτελεσμάτων των Ευρωβαρομέτρων του 2006 και του 2010, ήτοι των ερωτηματολογίων στα οποία απάντησαν Ευρωπαίοι πολίτες και πολίτες των υποψήφιων προς ένταξη χωρών, θα επιχειρηθεί να σκιαγραφηθεί η άποψη της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης όσον αφορά το μέλλον της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένων των μελλοντικών ενδεχόμενων διευρύνσεων της. Στην τελευταία ενότητα θα αιτιολογηθεί η συσχέτιση της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας με παράγοντες που άπτονται του πολιτισμού και της θρησκείας και θα επιχειρηθεί μια μικρή πρόβλεψη σε σχέση με την πορεία του Ισλάμ και των υφισταμένων μουσουλμανικών μειονοτήτων της Ευρώπης σε περίπτωση εισόδου της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Για το σκοπό της συγγραφής της παρούσας εργασίας προηγήθηκε η μελέτη πλείστων άρθρων και βιβλίων, ελληνικών αλλά κυρίως ξενόγλωσσων, καθώς και η υπεύθυνη εξέταση και χρήση έγκυρων ηλεκτρονικών πηγών. Η μεγαλύτερη πρόκληση που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η γράφουσα αφορά το γεγονός ότι το θέμα της εργασίας άπτεται ζητημάτων δυναμικών, που εξελίσσονται και μεταβάλλονται διαρκώς και τα οποία οφείλουν να λαμβάνονται υπόψη. Για παράδειγμα, κατά τη χρονική περίοδο εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, η Τουρκία υπέγραψε με τη Ρωσία συμφωνία για τον αγωγό South Stream (Αύγουστος 2011), κάτι που θεωρήθηκε ότι αντίκειται στα ενεργειακά συμφέροντα της Ευρώπης, ενώ μεσολάβησε και το μακελειό στο νησάκι Ουτόγια της Νορβηγίας, όπου ένας αυτοαποκαλούμενος «Χριστιανός τρομοκράτης» δολοφόνησε Νορβηγούς –στην πλειοψηφία τους μη μουσουλμάνους- πολίτες ως δήλωση διαμαρτυρίας για την εξάπλωση των μουσουλμάνων στην Ευρώπη.

ΜΕΡΟΣ Α: ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

Γενική θεώρηση του Ισλάμ

Το Ισλάμ είναι μια μονοθεϊστική θρησκεία, που χρονολογείται από τον 7^ο αιώνα, με τον αριθμό των πιστών της να εκτιμάται σήμερα στα 1,6 δισεκατομμύρια. Στο Ισλάμ κεντρική πεποίθηση είναι ότι ο προφήτης Μωάμεθ είναι ο τελευταίος αγγελιοφόρος του Θεού στη Γη, ενώ ιδιαίτερη θέση κατέχει η έννοια της τελευταίας κρίσης, όπως άλλωστε σε όλες τις Αβρααμικές θρησκείες. Βασισμένα στον Ιουδαϊσμό, ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ αναπτύχθηκαν ανάλογα ενσωματώνοντας πολλές από τις αρχές του. Θεμελιώδη θέση στη θρησκεία του Ισλάμ και την άσκησή της κατέχουν τα θρησκευτικά κείμενα του Κορανίου, το οποίο περιέχει τις αποκαλύψεις του Θεού προς τον Μωάμεθ μέσω του Αρχάγγελου Γαβριήλ δεκατέσσερις αιώνες πριν. Όπως και στη Βίβλο, τα διδάγματα του Κορανίου απεικονίζουν κατ' αρχάς τη σχέση μεταξύ Θεού και ανθρώπων και παρέχουν «οδηγίες» ως προς την ορθή ανθρώπινη συμπεριφορά στις θρησκευτικές κοινωνίες.

Τα σημαντικότερα στοιχεία που αποτελούν το ισλαμικό τελετουργικό είναι γνωστά ως «Πέντε Πυλώνες του Ισλάμ». Συνοπτικά, ο πρώτος πυλώνας αφορά την υποχρέωση των μουσουλμάνων να ομολογούν την πίστη ότι ο Θεός είναι ένας και ότι αγγελιοφόρος Του είναι ο Μωάμεθ και οφείλουν, μάλιστα, να το ομολογούν αυτό δημόσια τουλάχιστον μία φορά στη ζωή τους. Ο δεύτερος πυλώνας αφορά τις πέντε καθημερινές προσευχές των μουσουλμάνων σε καθορισμένες ώρες μέσα στη μέρα, συγκεκριμένα την αυγή, το μεσημέρι, το απόγευμα, κατά τη δύση του ηλίου και τη νύχτα. Ο τρίτος πυλώνας αφορά τη διάσταση της ελεημοσύνης, με την έννοια ότι κάθε μουσουλμάνος που έχει συγκεντρώσει πλούτο υποχρεούται να ελεεί τους φτωχούς σε ετήσια βάση. Ο τέταρτος πυλώνας αφορά τη νηστεία κατά τη διάρκεια του Ραμαζανιού, του ένατου μήνα του ισλαμικού έτους, κατά τον οποίο οι ενήλικες μουσουλμάνοι δεν τρώνε από την ανατολή μέχρι τη δύση του ήλιου -εξαιρούνται οι ηλικιωμένοι, οι έγκυες και οι άρρωστοι. Ο πέμπτος και τελευταίος πυλώνας αφορά το προσκύνημα στη Μέκκα, το οποίο αποτελεί καθήκον κάθε μουσουλμάνου τουλάχιστον μία φορά στη ζωή του.

Το Ισλάμ δεν είναι μια ενιαία και μονολιθική θρησκεία, παρά αποτελείται από διάφορα δόγματα, με σημαντικότερα αυτά των Σουνιτών και των Σιιτών. Το σουνιτικό δόγμα είναι το δημοφιλέστερο, με τους Σουνίτες να αποτελούν το 85% του μουσουλμανικού πληθυσμού, ενώ οι Σίιτες αποτελούν μόλις το 10%. Το σχίσμα μεταξύ Σουνιτών και Σιιτών προκύπτει από την αμφισβήτηση ως προς το ποιος θα

έπρεπε να διαδεχθεί τον Μωάμεθ ως ηγέτης της κοινότητας, με τους Σουνίτες να αναγνωρίζουν τη δικαιοδοσία του συντρόφου του προφήτη, Abu Bakr, και τους Σίίτες να αναγνωρίζουν μόνο μέλη της οικογένειας του προφήτη. Οι Σουνίτες και οι Σίίτες διαφωνούν, επίσης, ως προς το περιεχόμενο της σούνα, της δεύτερης σημαντικότερης πηγής ισλαμικού δικαίου μετά το Κοράνι, η οποία περιλαμβάνει τους λόγους και τις πράξεις του Μωάμεθ, που καταλήγουν να αποτελούν κώδικες και μοντέλα συμπεριφοράς. Παρά το γεγονός, ωστόσο, ότι το Κοράνι και η σούνα αποτελούν την πιο σημαντική πηγή ισλαμικού δικαίου, τη λεγόμενη Σαρία, πολλές από τις αξίες και τα ηθικά πρότυπα προέρχονται από τις διάφορες ερμηνείες ανά τους αιώνες των ιερών κειμένων, που τείνουν να συνιστούν την ισλαμική νομολογία, ενώ η βαθιά και ουσιαστική γνώση των ηθικών και νομικών δογμάτων απαιτούν χρόνια σπουδών από τους μουσουλμάνους θεολόγους¹.

Ο Bernard Lewis, στο βιβλίο του *Τι πήγε στραβά; Δυτική επιρροή και μεσανατολική αντίδραση*², αναλύει τις αιτίες για τις οποίες το Ισλάμ, παρά το γεγονός ότι για πολλούς αιώνες αποτελούσε την εμπροσθοφυλακή του ανθρώπινου πολιτισμού, κατέληξε να περάσει σε περίοδο παρακμής. Κατά τους αιώνες, λοιπόν, που χαρακτηρίστηκαν στην ευρωπαϊκή ιστορία ως Μεσαίωνας, οι ίδιοι οι μουσουλμάνοι ταύτιζαν το Ισλάμ με τον πολιτισμό. Για τους περισσότερους, ο χριστιανικός κόσμος σήμαινε κυρίως την –αποδυναμωμένη τότε– Βυζαντινή Αυτοκρατορία, οι απόμακρες χώρες της Ευρώπης θεωρούνταν «ως ένας εξωτερικός σκοτεινός χώρος βαρβαρότητας και θρησκευτικής απιστίας, από τον οποίο δεν υπήρχε τίποτε για να μάθεις και ελάχιστα για να εισάγεις, εκτός από δούλους και ακατέργαστες ύλες»³, ενώ ο μόνος πολιτισμός συγκρίσιμος με το δικό τους ως προς το επίπεδο και την πολυμορφία των επιτευγμάτων του ήταν ο κινεζικός, ο οποίος όμως ήταν γεωγραφικά περιορισμένος και πήγαζε από μία φυλετική ομάδα. Αντίθετα το Ισλάμ, το οποίο αντιπροσώπευε τη μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη στη Γη, δημιούργησε έναν πολιτισμό παγκόσμιο, πολυεθνικό και πολυφυλετικό, ενώ εξέλιξε ακόμη τις τέχνες και τις επιστήμες στο ανώτατο έως τότε επίπεδο στην ανθρώπινη ιστορία. Χαρακτηριστικά, ο Lewis αναφέρει ότι «στις περισσότερες από τις τέχνες και τις επιστήμες του πολιτισμού η μεσαιωνική Ευρώπη υπήρξε μαθητής του ισλαμικού κόσμου και κατά μία έννοια ήταν εξαρτημένη από αυτόν, έχοντας εμπιστευτεί σε αραβικές εκδόσεις πολλά, διαφορετικά άγνωστα, ελληνικά έργα»⁴.

¹ Για τις βασικές αρχές της ισλαμικής θρησκείας βλ. Report of Parliamentary Assembly, Council of Europe, Islam, Islamism and Islamophobia in Europe, May 2010, σελ. 8-10.

² Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001

³ Lewis, ό.π., σελ. 16

⁴ Lewis, ό.π., σελ. 20

Στη συνέχεια, όμως, η Αναγέννηση, η Μεταρρύθμιση και η τεχνολογική επανάσταση πέρασαν απαρατήρητες σχεδόν στον κόσμο του Ισλάμ. Στην οπλοποιία και στην τέχνη του πολέμου οι μουσουλμάνοι υιοθέτησαν ευρωπαϊκές-δυτικές εφευρέσεις, προκειμένου να συνεχίσουν να είναι στρατιωτικά ανταγωνιστικοί, χωρίς όμως να αλλάξουν άποψη για τους απίστους που τους προμήθευαν αυτές τις εφευρέσεις. Από την πλευρά τους οι χριστιανοί Ευρωπαίοι, λόγω της ανακάλυψης και της αξιοποίησης του Νέου Κόσμου, έπαψαν να εισάγουν από τη Μέση Ανατολή γεωργικά προϊόντα, κόβοντας έτσι τους κρίκους εξάρτησής τους σε αυτόν τον τομέα. Στη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα οι μουσουλμάνοι έστρεψαν για άλλη μια φορά την προσοχή τους στον εξοπλισμό και τον τρόπο διεξαγωγής πολέμου και έπειτα στην οικονομική παραγωγή και την κυβερνητική διαχείριση, που ως τότε θεωρούνταν οι πηγές της δυτικής υπερίσχυσης.

Τα κοινωνικά και πολιτισμικά φράγματα, όμως, μεταξύ των δύο πολιτισμών παρέμεναν αγεφύρωτα και το ενδεικτικότερο ίσως παράδειγμα ως προς αυτό αποτελούν οι διαφορές ως προς τη θέση των γυναικών. Συγκεκριμένα, «οι μουσουλμάνοι επισκέπτες στην Ευρώπη μιλούσαν με κατάπληξη, συχνά με τρόμο, για την ανάρμοστη συμπεριφορά, την απρέπεια και την αυθάδεια των δυτικών γυναικών, για την απίστευτη ελευθερία και τον ακατανόητο σεβασμό που τους είχε παραχωρηθεί»⁵. Η κατάσταση των γυναικών φάνηκε να αλλάζει προς το καλύτερο επί εποχής Κεμάλ Ατατούρκ, όταν στην τουρκική Δημοκρατία τα γυναικεία δικαιώματα έγιναν μέρος της επίσημης κεμαλικής ιδεολογίας και οι γυναίκες άρχισαν να παίζουν αύξοντα ρόλο στη δημόσια ζωή. Όσον αφορά, πάλι, το χώρο των επιστημών στον οποίο ο κόσμος του Ισλάμ είχε διαπρέψει, η κατάσταση τώρα είχε αντιστραφεί και οι παλιοί μαθητές -οι δυτικοί χριστιανοί- είχαν γίνει πλέον οι δάσκαλοι.

Έτσι, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα το Ισλάμ, συγκρινόμενο με τον αιώνιο αντίπαλό του, τη χριστιανοσύνη, είχε γίνει αδύναμο και αδαές, ενώ η άνοδος της Ιαπωνίας και η μετέπειτα άνοδος άλλων νέων ασιατικών οικονομιών έφερε απλώς όνειδος. Σύμφωνα με το πλέον σύνηθες επιχειρήμα, που επιχειρεί να εξηγήσει την παραπάνω πραγματικότητα, η αλλαγή της σχέσης ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση δεν ήταν αποτέλεσμα τόσο της παρακμής του ισλαμικού κόσμου, όσο της δυτικής απογείωσης στον επιστημονικό, τεχνολογικό, βιομηχανικό και πολιτικό τομέα -απογείωση, η οποία αποδίδεται και στο διαχωρισμό Εκκλησίας-κράτους και στη «δημιουργία μιας πολιτικής κοινωνίας κυβερνώμενης από κοσμικούς νόμους»⁶. Για εκείνους που είναι σήμερα γνωστοί ως Ισλαμιστές (ή φονταμενταλιστές), οι αποτυχίες που ταλαιπωρούν ως σήμερα τις χώρες του ισλαμικού κόσμου ανάγονται στην

⁵ Lewis, ό.π., σελ. 119

⁶ Lewis, ό.π., σελ. 269

υιοθέτηση ξένων αντιλήψεων και πρακτικών, θεωρούν δηλαδή ότι το προηγούμενο μεγαλείο τους χάθηκε από τη στιγμή που απομακρύνθηκαν από το αυθεντικό Ισλάμ και ότι μόνη λύση είναι η επιστροφή στο παρελθόν. Η πεποίθηση αυτή αποτέλεσε τη βάση της Ιρανικής Επανάστασης και των φονταμενταλιστικών κινήματων και καθεστώτων σε άλλες μουσουλμανικές χώρες, όπως για παράδειγμα των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν. Στον αντίποδα, εκείνοι που είναι γνωστοί ως εκσυγχρονιστές ή μεταρρυθμιστές εντοπίζουν την αιτία της απώλειας του πρότερου ισλαμικού μεγαλείου όχι στην εγκατάλειψη αλλά στη διατήρηση των παλαιών μεθόδων και στην ακαμψία και έντονη παρέμβαση του ισλαμικού κλήρου. Είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η λύση είναι ο δρόμος της κοσμικής δημοκρατίας, κατά τον τρόπο που εκφράζεται στην Τουρκική Δημοκρατία του Κεμάλ Ατατούρκ.

Ωστόσο, στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί ότι ακόμη και στις μουσουλμανικές χώρες που δεν ακολουθούν τα πρότυπα της Τουρκικής Δημοκρατίας, τα ισλαμικά καθεστώτα δεν επιθυμούν τον «εκσυγχρονισμό» κατά τα δυτικά πρότυπα, με την έννοια ότι δεν επιθυμούν να αλλοιωθεί ο χαρακτήρας των παραδοσιακών αξιών που διέπουν την καθημερινή δημόσια και ιδιωτική ζωή. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι δεν επιδιώκουν την τεχνολογική και οικονομική ανάπτυξη. Στην πραγματικότητα, δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην ανάπτυξη τεχνολογικών βάσεων στις μουσουλμανικές χώρες, προκειμένου να πάψουν να εξαρτώνται από τη Δύση και την Ιαπωνία όσον αφορά τις εξελιγμένες τεχνολογίες, ενώ επίσης επιδιώκουν την ταχεία βιομηχανοποίηση, τη βελτίωση των τηλεπικοινωνιών και την αναβάθμιση βασικών υποδομών. Δηλώνουν, μάλιστα, ότι οι νόμοι της Σαρία πάντα ενθάρρυναν την ανάπτυξη, προκειμένου τα μουσουλμανικά έθνη να αποκτούν δύναμη και δόξα. Ο εκσυγχρονισμός, όμως, σε όλα τα επίπεδα του βίου είναι κατά αυτούς κατακριτέος, καθώς είναι συνώνυμος με τη «δυτικοποίηση» (Westernization)⁷.

Όσον αφορά, τέλος, την –πολυσυζητημένη- θέση των γυναικών στον ισλαμικό κόσμο και ιδίως στο πλαίσιο φονταμενταλιστικών καθεστώτων, ο δυτικός κόσμος δείχνει τη μεγαλύτερη αυστηρότητα και το σημείο αυτό εξακολουθεί να αποτελεί μια τεράστια ειδοποιό διαφορά μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Ωστόσο, θα πρέπει κανείς να εξετάσει με διαφορετική ματιά την περίπτωση του γυναικείου ισλαμικού ακτιβισμού σε χώρες όπως το Μαρόκο ή η Τουρκία, όπου πολλές γυναίκες –στην πλειονότητά τους πανεπιστημιακής μόρφωσης και οικονομικά ανεξάρτητες- επιλέγουν απολύτως συνειδητά να ζουν σύμφωνα με τις «προσταγές» του Ισλάμ, καθώς «το να είσαι Ισλαμιστής σημαίνει ότι επιθυμείς την ανάπτυξη και η επιθυμία, βέβαια, δεν αρκεί. Το να είσαι Ισλαμιστής σημαίνει ότι πρέπει να ξεκινήσεις μια αναμόρφωση [...] με όλες

⁷ Utvik, 2003, σελ. 54-56

σου τις δυνάμεις και όλα τα πιθανά μέσα»⁸. Η αναμόρφωση αυτή ξεκινά τόσο από την προσωπική συμπεριφορά και την επιμελή άσκηση της ισλαμικής θρησκευτικής πίστης, όσο και από διάφορες μορφές ενεργούς συμμετοχής στην κοινωνία. Έτσι, οι γυναίκες αυτές διαχειρίζονται το χρόνο και το σώμα τους έτσι, ώστε να τιμούν τους νόμους του Ισλάμ: εργάζονται πάντοτε σκληρά, γιατί έτσι προστάζει το Ισλάμ, δεν παραλείπουν ποτέ καμία προσευχή στη διάρκεια της ημέρας, διδάσκουν σε άλλες γυναίκες -πολλές φορές αναλφάβητες- τα ιερά κείμενα του Ισλάμ, νηστεύουν, αποφεύγουν τις προγαμιαίες σεξουαλικές σχέσεις και φυσικά, επιλέγουν να φορούν τη μαντίλα⁹. Οι γυναίκες, δηλαδή, αυτές αποτελούν ενεργά μέλη της ισλαμικής κοινωνίας και μπορούν ποικιλοτρόπως να συμβάλλουν στην εξέλιξή της, είτε ως άξιο εργατικό δυναμικό είτε με τη συνεισφορά τους σε άλλα μέλη της κοινωνίας (όπως στην προαναφερθείσα περίπτωση της διδασκαλίας σε αναλφάβητες γυναίκες). Παρόλο, όμως, που η επιλογή τους να φορούν μαντίλα είναι απολύτως συνειδητή, ο δυτικός κόσμος στην πλειονότητά του δυσκολεύεται να το αποδεχτεί και συχνά το ταυτίζει με την καταπίεση του γυναικείου φύλου. Το γεγονός αυτό, βέβαια, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό, μεταξύ άλλων, στο διαφορετικό τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει η Ευρώπη τις παραδοσιακές θρησκείες σήμερα και αυτό ακριβώς θα αναλυθεί ακολούθως.

Κρίση των παραδοσιακών θρησκειών στην Ευρώπη;

Στις 8 Δεκεμβρίου 1955 το Συμβούλιο της Ευρώπης, ο παλαιότερος οργανισμός που συστάθηκε με σκοπό την προαγωγή της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹⁰, ανέθεσε στον Arsène Heitz και τον Paul Lévy το σχεδιασμό μιας σημαίας, την οποία θα υιοθετούσε στη συνέχεια το Συμβούλιο της Ευρώπης και επισήμως η ΕΟΚ το 1985. Έτσι, τα δώδεκα χρυσά αστέρια που σχηματίζουν κύκλο στο μπλε φόντο θα αποτελούσαν συνώνυμο της ευρωπαϊκής οικογένειας. Πολλές δεκαετίες αργότερα ο Arsène θα δήλωνε στο περιοδικό "Lourdes" ότι έμπνευσή του για το έμβλημα της σημαίας αποτέλεσε η αναφορά στο Βιβλίο της Αποκάλυψης της Καινής Διαθήκης σε μια «γυναίκα λουσμένη στον ήλιο...με μια κορόνα από δώδεκα άστρα στο κεφάλι της»¹¹. Η γυναίκα αυτή δεν ήταν βέβαια άλλη από την Παρθένο Μαρία, μια από τις πλέον εξέχουσες μορφές του χριστιανισμού.

⁸ Christiansen, 2003, σελ. 153

⁹ Christiansen, ό.π., σελ. 156-160

¹⁰ Πηγή www.coe.int

¹¹ The Economist, 28 Οκτωβρίου 2004, προσπελάστηκε στις 3 Απριλίου 2011.

Περίπου πενήντα χρόνια αργότερα, στις 29 Οκτωβρίου 2004 στις Βρυξέλλες επικυρώθηκε από τους αρχηγούς κυβερνήσεων των 25 κρατών μελών το τελικό κείμενο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, το οποίο όριζε το πλαίσιο δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντλώντας έμπνευση «από την πολιτιστική, τη θρησκευτική και την ανθρωπιστική κληρονομιά της Ευρώπης, από την οποία αναπτύχθηκαν οι παγκόσμιες αξίες των απαραβάτων και αναφαίρετων δικαιωμάτων του ανθρώπου, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας και του κράτους δικαίου»¹². Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει σε αυτό σημείο η επιλογή της λέξης «θρησκευτική» για το χαρακτηρισμό της κληρονομιάς της Ευρώπης, αντί της λέξης «χριστιανική», από τη στιγμή που έτσι και αλλιώς ο χριστιανισμός είναι η κύρια αναγνωρισμένη θρησκεία σε όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Κατά τη σύνταξη του κειμένου του Ευρωπαϊκού Συντάγματος οι διαφωνίες ως προς τον τρόπο περιγραφής των ριζών των ευρωπαϊκών αξιών και του ευρωπαϊκού πολιτισμού υπήρξαν έντονες. Τελικά όμως επικράτησε η άποψη των κυρίαρχων πολιτικών ελίτ, σύμφωνα με την οποία δε θα έπρεπε να υπάρχει καμία αναφορά στο χριστιανικό ευρωπαϊκό στοιχείο στο κείμενο του Συντάγματος¹³.

Μέσα σε εξήντα χρόνια, λοιπόν, από την καθιέρωση της επίσημης σημαίας της ευρωπαϊκής οικογένειας, της εμπνευσμένης από την κορόνα της Παρθένου Μαρίας, γίνεται ολοένα και συχνότερα λόγος για κρίση και απόρριψη των παραδοσιακών χριστιανικών αξιών της Ευρώπης. Τα στοιχεία στη δημόσια σφαίρα που υποστηρίζουν την παραπάνω άποψη είναι συντριπτικά: σύμφωνα με έρευνα του περιοδικού «Le Monde des Religions», στις αρχές της δεκαετίας του '50 το ποσοστό των Γάλλων που αυτοχαρακτηρίζονταν ως καθολικοί ήταν 80%. Το 2007 το ποσοστό αυτό μειώθηκε στο 51%. Ο εκδότης του περιοδικού έκανε ως προς το παραπάνω την εξής δήλωση: «Όσον αφορά τους θεσμούς της αλλά και τη νοοτροπία της, η Γαλλία δεν αποτελεί πλέον μια καθολική χώρα»¹⁴. Στο πλαίσιο διαφόρων ερευνών σχετικά με το ρόλο της θρησκείας στη ζωή των κατοίκων διαφόρων χωρών, το 90% των κατοίκων των μουσουλμανικών χωρών έχει απαντήσει ότι η θρησκεία παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην καθημερινή ζωή τους· σε έρευνα του 2002 το 60% των ερωτηθέντων Αμερικανών πολιτών απάντησε στο ίδιο πνεύμα, ενώ το ποσοστό για τους Ευρωπαίους πολίτες ήταν μόλις 21%. Σε έρευνα του 2004 μόλις το 44% των ερωτηθέντων, δηλαδή λιγότεροι από τους μισούς, εξέφρασαν πίστη στον Θεό, με το 35% να αρνείται οποιαδήποτε πίστη και το 21% να απαντά «δε γνωρίζω». Τα ποσοστά των Ευρωπαίων που παρακολουθούν τη θρησκευτική λειτουργία στην

¹² Πηγή: www.consilium.europa.eu

¹³ Jenkins, 2006, σελ. 526.

¹⁴ Jenkins, 2007, σελ. 115

εκκλησία δε θα μπορούσαν παρά να επιβεβαιώνουν τα παραπάνω: λιγότερο από το 20% των Ευρωπαίων δήλωσε ότι πηγαίνει κάθε εβδομάδα στην εκκλησία -σε αντίθεση με το 40% των Αμερικανών- με τους Σκανδιναβούς να κατέχουν το μικρότερο ποσοστό, μόλις το 5%. Σε έρευνα του 2000 το 60% των Γάλλων ερωτηθέντων δήλωσε ότι δεν πηγαίνει στην εκκλησία ποτέ, σε αντίθεση με τους δυτικούς Αμερικανούς από τους οποίους μόλις το 16% δήλωσε ότι δεν παρακολουθεί ποτέ την εκκλησιαστική λειτουργία. Επίσης, ένα σημαντικό ποσοστό Ευρωπαίων δηλώνει άθεο ή αδιάφορο σε ό,τι αφορά θέματα θρησκείας¹⁵.

Όλα τα παραπάνω μαρτυρούν, λοιπόν, μια σαφή μετατόπιση της θρησκείας από τη δημόσια στην ιδιωτική σφαίρα και ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ως προς αυτό είναι το σύγχρονο κοσμικό κράτος της Γαλλίας. Ο κοσμικός ή «λαϊκός» χαρακτήρας του κράτους της Γαλλίας («laïcité» στη γαλλική γλώσσα), επιδιώκει να εξαλείψει κάθε τι θρησκευτικό και «κληρικό» από τη δημόσια ζωή, τόσο που κάποιοι να μιλούν πλέον για «κοσμικό φονταμενταλισμό»¹⁶. Ο νόμος του 2004 για την απαγόρευση των «επιδεικτικών» θρησκευτικών συμβόλων στα δημόσια σχολεία συνιστά ίσως το πιο πρόσφατο παράδειγμα που περιγράφει τη συγκεκριμένη πραγματικότητα. Βέβαια, το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος νόμος απαγορεύει μόνο τα «επιδεικτικά» θρησκευτικά σύμβολα, στα οποία δε συγκαταλέγεται ο χριστιανικός σταυρός αφού είναι συνήθως πιο διακριτικός, στοχοποιεί τελικά κατά κύριο λόγο την ισλαμική μαντίλα¹⁷. Όσον αφορά το συγκεκριμένο ισλαμικό θρησκευτικό σύμβολο, στις 11 Απριλίου του 2011 τέθηκε σε εφαρμογή στη Γαλλία ο νόμος που απαγορεύει στις μουσουλμάνες να φορούν σε δημόσιους χώρους τη μαντίλα που καλύπτει ολοκληρωτικά το πρόσωπο (μπούρκα ή νικάμπ). Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι η Γαλλία είναι η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα που εφαρμόζει μια τέτοια γενικευμένη απαγόρευση¹⁸.

Γιατί, λοιπόν, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό Ευρωπαίων δηλώνει άθεο ή αδιάφορο απέναντι σε θέματα θρησκείας, όπως προαναφέρθηκε ήδη, το κράτος της Γαλλίας ανοίγει τους ασκούς του Αιόλου με την πρόσφατη απαγόρευσή του που στοχοποιεί μια ομάδα οπαδών συγκεκριμένης θρησκείας; Μια απάντηση ως προς αυτό ίσως δίνουν ορισμένα στοιχεία και απόψεις αναλυτών ότι η σημασία της θρησκείας σε καμία περίπτωση δεν έχει εξαλειφθεί, απλώς παρατηρείται μια αλλαγή των ρόλων της, όπως μαρτυρούν και τα νέα αναδυόμενα θρησκευτικά παρακλάδια. Από τη δεκαετία του 1980 και μετέπειτα το Βατικανό έχει ενθαρρύνει την ανάπτυξη

¹⁵ Jenkins, ό.π., σελ. 115

¹⁶ Esposito, 2008, σελ. 4

¹⁷ Πηγή www.eanda.gr

¹⁸ Πηγή www.news.pathfinder.gr, προσπελάστηκε στις 17 Απριλίου 2011.

νέων θρησκευτικών παρακλαδιών, όπως μαρτυρά το διάγγελμα του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β' στα μέσα της δεκαετίας του '80, σύμφωνα με το οποίο «[υφίσταται] μεγάλη και πολλά υποσχόμενη άνθιση των εκκλησιαστικών κινήματων, την οποία θεωρώ ως παράγοντα ελπίδας για ολόκληρη την Εκκλησία και ολόκληρη την ανθρωπότητα»¹⁹. Είκοσι χρόνια αργότερα ο Πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ' στη Ρώμη θα απηύθυνε διάγγελμα σε 300.000 μέλη νέων θρησκευτικών κινήματων, που είχαν συγκεντρωθεί στην πλατεία St. Peter's Square²⁰.

Προς επιβεβαίωση των παραπάνω μπορεί να αναφερθεί εδώ το παράδειγμα του κινήματος των Χριστιανών Χαρισματικών, οι οποίοι αναπτύχθηκαν σε υπολογίσιμη θρησκευτική δύναμη στα τέλη της δεκαετίας του '60, ενώ το 1975 έλαβαν επισήμως και την υποστήριξη του Πάπα Παύλου ΣΤ'. Ως το 2000 το κίνημα των Χριστιανών Χαρισματικών είχε 250.000 οπαδούς μόνο στην ευρύτερη περιοχή της Ιταλίας, ενώ μεγάλη αποδοχή γνώρισε και στη Γαλλία, όπου εκεί διαιρέθηκε σε περαιτέρω παρακλάδια. Επίσης, παρά το γεγονός ότι η Εκκλησία της Αγγλίας σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} και 20ού αιώνα ήταν διαιρεμένη στους Αγγλο-καθολικούς και στους Ευαγγελιστές, με τους πρώτους σαφώς να υπερτερούν, από τη δεκαετία του '60 και έπειτα οι πρώτοι έχουν χάσει την αίγλη και τους οπαδούς τους ενώ αντίθετα το κίνημα των Ευαγγελιστών έχει γνωρίσει ιδιαίτερη άνθιση²¹.

Επίσης, το επιχείρημα της «κατάρρευσης» του Χριστιανισμού ίσως δε λαμβάνει υπόψη του την άνθιση των νέων εκκλησιαστικών κινήματων των μεταναστών στην Ευρώπη, κυρίως Αφρικανών, Ασιατών και Λατινοαμερικανών. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι «Νέοι Χριστιανοί», το κίνημα του Νιγηριανού Sunday Adelaja, ο οποίος το 1987 μετέβη από τη Νιγηρία στην πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., στο πλαίσιο της σοβιετικής προσπάθειας να «στρατολογήσει» φοιτητές προερχόμενους από χώρες του Τρίτου Κόσμου. Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ο Adelaja εγκαταστάθηκε στην Ουκρανία και εκεί το 1992 ίδρυσε μια θρησκευτική κοινότητα Πεντηκοστιανών με μια σαφώς «υπερφυσική» προσέγγιση της θρησκείας, καθώς πολλοί από τους οπαδούς ισχυρίζονται ότι με τη δύναμη της πίστης τους θεραπεύτηκαν από τον καρκίνο ή το AIDS, ενώ πολλοί μιλούν και για ανάσταση νεκρών²². Όσο περίεργα και αν ακούγονται ίσως αυτά τα «θαύματα» στα αφτιά ενός δυτικού Ευρωπαίου, δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει το γεγονός ότι η θρησκευτική κοινότητα του Adelaja έφτασε να αριθμεί στην Ευρώπη τους 30.000 οπαδούς, μεγάλο ποσοστό των οποίων δεν είναι Αφρικανοί αλλά λευκοί²³. Στην κοινότητα του

¹⁹ Jenkins, 2007, σελ. 116

²⁰ Jenkins, ό.π., σελ. 117

²¹ Jenkins, ό.π.

²² Jenkins, 2006, σελ. 529

²³ Jenkins, 2007, σελ. 118

Νιγηριανού θρησκευτικού ηγέτη έρχονται να προστεθούν και θρησκευτικές κοινότητες Βραζιλιάνων, Κογκολέζων, Φιλιππινέζων και Κορεατών, οι οποίες λειτουργούν σε υπερ-εθνικό επίπεδο έχοντας ως βάση τους τη χώρα προέλευσης, καθώς και πολλές υποστηριζόμενες και χρηματοδοτούμενες εκκλησίες σε χώρες εντός και εκτός Ευρώπης, καταλήγοντας να είναι όχι μόνο σχετικά πολυπληθείς αλλά και ικανές να ασκούν επιρροή στην τοπική κοινωνία με τον προσηλυτισμό μελών-κατοίκων δεύτερης και τρίτης γενιάς²⁴.

Τέλος, πέρα από τα εμφανιζόμενα νέα παρακλάδια εντός των «αναγνωρισμένων» εκκλησιών αλλά και τις θρησκευτικές κοινότητες των μεταναστών που κερδίζουν ολοένα έδαφος και ισχύ, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός ότι οι χώρες του πρώην ανατολικού σοβιετικού μπλοκ, με κυρίαρχες την Πολωνία και την Ουκρανία, αλλά και η παραδοσιακά θρησκευόμενη καθολική Ιρλανδία αποτελούν παραδοσιακά προπύργια αντίστασης στον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους²⁵, κατά τον τρόπο που τον οραματίζεται η Γαλλία. Όσον αφορά την υπόλοιπη Ευρώπη, μπορεί τα προαναφερθέντα στοιχεία διαφόρων ερευνών να μαρτυρούν μείωση του ενδιαφέροντος των Ευρωπαίων απέναντι στους εκκλησιαστικούς θεσμούς, ωστόσο τα αποτελέσματα της Μελέτης Ευρωπαϊκών Αξιών του 1999/2000 (European Values Study-EVS) μαρτυρούν υψηλά ποσοστά αποδοχής μιας «υπερφυσικής» πίστης, η οποία μπορεί να μην έχει άμεση σχέση με τους χριστιανικούς εκκλησιαστικούς θεσμούς. Άτομα, τα οποία έρχονται σε επαφή με τους χώρους της Εκκλησίας μόνο με κοινωνικές αφορμές, δηλαδή για γάμους, βαπτίσεις και κηδείες, δεν αρνούνται πολλές φορές ότι πιστεύουν στην ιδέα κάποιου Θεού – χωρίς να προσδιορίζουν ποια είναι η θρησκεία που τους εκφράζει καλύτερα – όπως και στις ιδέες της αμαρτίας, της κρίσης και της μεταθανάτιας ζωής. Επίσης, η κοσμοσυρροή στους χώρους της Εκκλησίας που παρατηρείται σε κομβικά συμβάντα, όπως κατόπιν μιας εθνικής τραγωδίας ή με αφορμή την επίσκεψη του Πάπα σε μια πόλη, μαρτυρά ότι οι Ευρωπαίοι δεν έχουν εγκαταλείψει ακόμη τη θρησκευτική τους συνείδηση²⁶.

Συμπερασματικά, η απάντηση στο ερώτημα του τίτλου της ενότητας θα μπορούσε να είναι καταφατική καθώς παρατηρείται, πράγματι, μια κρίση των παραδοσιακών θρησκειών στην Ευρώπη. Ωστόσο, η λέξη «παραδοσιακών» είναι το κλειδί για την πληρέστερη κατανόηση της διάστασης της θρησκείας σήμερα στην Ευρώπη. Όπως προαναφέρθηκε, η χριστιανική θρησκευτική πίστη με την κλασική έννοια της συμμετοχής στις Κυριακάτικες λειτουργίες και της αναγωγής των χριστιανικών αξιών σε αξίες των εθνών έχει γνωρίσει τα τελευταία χρόνια μεγάλη

²⁴ Jenkins, 2006, σελ. 530 και 531

²⁵ Jenkins, ό.π., σελ. 528

²⁶ Jenkins, ό.π., σελ. 527

κρίση. Κανείς, όμως, δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι η θρησκεία στην Ευρώπη «πεθαίνει», καθώς η ανάδυση νέων θρησκευτικών παρακλαδιών και η συνεπέστερη και «βαθύτερη» τήρηση των χριστιανικών αξιών κυρίως σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης αλλά και στην Ιρλανδία θα διέψευδε αυτόν τον ισχυρισμό. Η θρησκεία στην Ευρώπη απλώς χάνει τον παραδοσιακό χαρακτήρα της και τείνει να παίρνει νέες μορφές, όπως είναι αυτή των «πολιτισμικών» χριστιανών²⁷, οι οποίοι θεωρούν ότι η θρησκευτικότητα είναι πιο προσωπικό θέμα και μπορεί να μην έχει σχέση με τους παραδοσιακούς εκκλησιαστικούς θεσμούς, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο. Στο πλαίσιο της «νέας» αυτής θρησκευτικής Ευρώπης θα εξεταστεί στη συνέχεια η θέση των Μουσουλμάνων μεταναστών οι οποίοι, ως σημειωθεί εδώ, δηλώνουν ότι ακολουθούν τις προσταγές και τις παραδόσεις της θρησκείας τους στο συντριπτικό ποσοστό του 90%²⁸.

Μουσουλμάνοι μετανάστες της Ευρώπης

Η επαφή του ισλαμικού στοιχείου με τη χριστιανική Ευρώπη, σε αντίθεση για παράδειγμα με την άλλη χώρα-εκπρόσωπο της Δύσης, την Αμερική, είναι μια επαφή που κατά κύριο λόγο προσλαμβάνει τη μορφή σύγκρουσης εδώ και δεκατέσσερις αιώνες. Η ισλαμική – χριστιανική αυτή σύγκρουση μπορεί να διακριθεί σε τρεις φάσεις, με την πρώτη να ξεκινά από τις αρχές της εμφάνισης του Ισλάμ και τη διασπορά του εκτός της Αραβικής Χερσονήσου, όπου γεννήθηκε, στη Μέση Ανατολή αλλά και σε περιοχές του τότε χριστιανικού κόσμου, όπως στη Συρία, στην Παλαιστίνη, στην Αίγυπτο και στη Βόρεια Αφρική. Η προέλαση και επικράτηση του ισλαμικού στοιχείου συνεχίστηκε στην Ευρώπη, με την κατάληψη της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, της Σικελίας και της ηπειρωτικής περιοχής της νότιας Ιταλίας, μέχρι την ανακατάληψή τους την περίοδο των Σταυροφοριών, που διήρκεσαν από τον 9ο ως τον 11ο αιώνα. Στη δεύτερη φάση της ισλαμο-χριστιανικής σύγκρουσης πρωταγωνιστές δεν ήταν οι Άραβες αλλά οι Τάταροι και οι Οθωμανοί Τούρκοι, οι οποίοι καταλαμβάνοντας την Κωνσταντινούπολη το 1453 κατόρθωσαν να προωθηθούν στα Βαλκάνια και βαθύτερα στην Ευρώπη, φτάνοντας να πολιορκούν τις πύλες της Βιέννης το 1529 και κατόπιν το 1683. Η τρίτη φάση της σύγκρουσης συνίσταται στην ευρωπαϊκή αντεπίθεση, κατά την οποία σημειώθηκε όχι μόνο η επιτυχής ανακατάληψη της Βαλκανικής Χερσονήσου αλλά και η εγκαθίδρυση της ευρωπαϊκής παρουσίας στην καρδιά της Μέσης Ανατολής, η οποία τερματίστηκε με

²⁷ “Cultural Christians”, βλ. Jenkins ό.π.

²⁸ Jenkins, 2007, σελ. 115

τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου²⁹. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι κυρίως όσον αφορά τις δύο πρώτες φάσεις της σύγκρουσης, και οι δύο πλευρές προτιμούσαν να κατονομάζουν η μία την άλλη με μη θρησκευτικούς χαρακτηρισμούς, καθώς δε θεωρούσαν ότι επρόκειτο για μια σύγκρουση μεταξύ δύο θρησκειών, αλλά μεταξύ μίας θρησκείας – της μόνης αληθινής και αποδεκτής, της δικής τους - και των απίστων. Έτσι, «ο χριστιανικός κόσμος αποκαλούσε τους Μουσουλμάνους Μαυριτανούς, Σαρακηνούς, Τατάρους και Τούρκους. Ακόμη και για κάποιον που αλλαξοπιστούσε έλεγαν ότι 'τούρκεψε'. Οι μουσουλμάνοι από την πλευρά τους αποκαλούσαν τους [εκπροσώπους] του χριστιανικού κόσμου Ρωμαίους, Φράγκους, Σλάβους κ.λπ.»³⁰.

Καθ' όλη τη διάρκεια των προαναφερόμενων φάσεων συγκρούσεων ήταν αδιανόητο για ένα μουσουλμάνο να εγκαταλείψει οικειοθελώς τη χώρα του για μια μη μουσουλμανική χώρα, ενώ και στα κείμενα της Σαρία προβλέπονται οι εξής περιπτώσεις: η πρώτη περίπτωση είναι του μουσουλμάνου που πιάνεται αιχμάλωτος πολέμου σε μια μη μουσουλμανική χώρα. Σε αυτή την περίπτωση δεν έχει επιλέξει, φυσικά, να εγκαταλείψει τη χώρα του, παρόλα αυτά πρέπει να διατηρήσει την πίστη του και να προσπαθήσει να επιστρέψει στον τόπο του το συντομότερο δυνατό. Η δεύτερη περίπτωση αφορά τον «άπιστο» που ζει σε χώρα «απίστων» και ενστερνίζεται τη μοναδική πραγματική πίστη, δηλαδή την ισλαμική. Σε αυτή την περίπτωση ο «πεφωτισμένος» πρέπει να εγκαταλείψει το συντομότερο δυνατό τη χώρα του και να εγκατασταθεί σε μια μουσουλμανική χώρα. Η τρίτη περίπτωση αφορά το μουσουλμάνο-επισκέπτη σε μια μη μουσουλμανική χώρα. Για πολλούς αιώνες ο μουσουλμάνος επισκέπτης ταυιζόταν με τον αιχμάλωτο πολέμου, ωστόσο αργότερα η έννοια του επισκέπτη διευρύνθηκε, ώστε να περιλαμβάνει τον κλάδο των διπλωματών και των εμπόρων. Με το πέρασμα των χρόνων μια μικρή αρχικά και αργότερα μια περισσότερο διευρυμένη ομάδα ερμηνευτών της Σαρία αποφάνθηκαν ότι σε περίπτωση που ένας μουσουλμάνος βρεθεί λόγω εξαιρετικών συνθηκών σε χώρα απίστων, όπως για παράδειγμα εξαιτίας αιχμαλωσίας, μπορεί να παραμείνει στη χώρα αυτή εφόσον πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις και κυρίως, εφόσον του επιτρέπεται να ασκεί την πίστη του. Βέβαια, το θέμα της άσκησης της πίστης είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο, καθώς η Σαρία επεμβαίνει ρυθμιστικά σε θέματα που στο χριστιανικό κόσμο θεωρούνται διαχωρισμένα από τη θρησκεία. Εκείνο όμως που φαίνεται ότι δεν πέρασε ποτέ από το μυαλό των κλασικών ερμηνευτών του νόμου της Σαρία είναι ότι μπορεί να υπήρχαν ποτέ μουσουλμάνοι, οι οποίοι με δική τους

²⁹ Lewis, 2007, σελ. 6-7

³⁰ Lewis, ό.π., σελ. 4

βούληση θα εγκατέλειπαν τον Οίκο του Ισλάμ για να εγκατασταθούν μόνιμα σε μια χώρα του Οίκου του Πολέμου³¹.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50 η παρουσία Μουσουλμάνων μεταναστών στην Ευρώπη ήταν ασήμαντη. Ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του '60 οι Μουσουλμάνοι άρχισαν να διακρίνουν τα πλεονεκτήματα που θα τους προσέφερε η ζωή στη δυτική Ευρώπη, δεδομένης μάλιστα της ολοένα αυξανόμενης ένδειας του μουσουλμανικού κόσμου και της επικράτησης τυραννικών καθεστώτων σε αρκετές χώρες του. Η Ευρώπη θα τους προσέφερε δυνατότητες για εργασία, αλλά και επιδόματα ανεργίας, ενώ στις ευρωπαϊκές χώρες θα απολάμβαναν το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης και επίπεδα εκπαίδευσης, τα οποία δεν είχαν γνωρίσει ποτέ στις χώρες τους³².

Βέβαια, στα τέλη της δεκαετίας του '60 και στις αρχές της δεκαετίας του '70, οπότε και τα μεταναστευτικά ρεύματα των μουσουλμάνων άρχισαν να εντείνονται, οι Μουσουλμάνοι θεωρούνταν μετανάστες εξ' ορισμού. «Οι δυτικές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις τούς διαφοροποιούσαν βάσει της οικονομικής τους κατάστασης, της φυλής και της εθνικότητάς τους – όχι βάσει κοινωνικών ή πολιτισμικών στοιχείων»³³. Το ζήτημα των μουσουλμάνων μεταναστών αναδείχθηκε περισσότερο ως κοινωνικό ζήτημα με την αλλαγή των ευρωπαϊκών μεταναστευτικών πολιτικών, με αφορμή την οικονομική ύφεση της διετίας 1972-74. Στην προσπάθεια εύρεσης νέων εργατικών χεριών, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις θέσπισαν το σχέδιο της «οικογενειακής επανένωσης», σύμφωνα με το οποίο τα μέλη των οικογενειών των μεταναστών εργατών είχαν το δικαίωμα να τους ακολουθούν στις χώρες υποδοχής. Έτσι, σταδιακά η εισροή μουσουλμάνων στις ευρωπαϊκές χώρες αυξήθηκε, τα παιδιά των μεταναστών έκαναν την εμφάνισή τους στα σχολεία, όπως και οι γυναίκες στην καθημερινή δημόσια ζωή³⁴, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που να αρχίσει να γίνεται λόγος για μεταβολή των δημογραφικών στοιχείων της Ευρώπης.

Μετά τη δεκαετία του '70, λοιπόν, ο αριθμός των μουσουλμάνων μεταναστών της Ευρώπης αυξήθηκε ραγδαία. Σύμφωνα με τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα, ο μουσουλμανικός πληθυσμός των χωρών της δυτικής Ευρώπης το 2005 ανερχόταν σε 14,5 εκατομμύρια και αποτελούσε ποσοστό 4,2% του συνολικού ευρωπαϊκού πληθυσμού.

³¹ Lewis, ό.π., σελ. 10

³² Lewis, ό.π., σελ. 11

³³ Cesari, 2003, σελ. 251

³⁴ Cesari, ό.π.

	Muslims	Total Population	Percentage
France	5	60	8.3
Germany	3.5	82	4.3
Britain	1.6	60	2.7
Italy	1	57	1.8
Spain	1	41	2.4
Netherlands	1	16	6.3
Belgium	0.4	10.3	3.9
Austria	0.35	8	4.4
Switzerland	0.31	7.2	4.3
Total	14.5	342	Av: 4.2

Πίνακας 1. Πληθυσμοί μουσουλμάνων στη Δυτική Ευρώπη το 2005 (σε εκατομμύρια)³⁵

Από τον πίνακα γίνεται εμφανές ότι οι μεγαλύτεροι πληθυσμοί μουσουλμάνων είναι συγκεντρωμένοι στις χώρες της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Βρετανίας, ενώ στις Κάτω Χώρες ο μουσουλμανικός πληθυσμός διπλασιάστηκε από το 1990 ως το 2005, αγγίζοντας το 6% του συνολικού πληθυσμού³⁶. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι στις ευρωπαϊκές χώρες ένας ακριβής υπολογισμός του μεγέθους του μουσουλμανικού πληθυσμού δεν είναι πάντοτε εφικτός, καθώς συχνά δεν είναι δυνατή η συλλογή αξιόπιστων πληροφοριών όσον αφορά τους πληθυσμούς των μεταναστών που ζουν και εργάζονται παράνομα στις χώρες υποδοχής. Για παράδειγμα, στην Ιταλία το 1999 τα επίσημα νούμερα ανέφεραν ότι 500.000 μετανάστες ζούσαν νόμιμα στη χώρα, ενώ σύμφωνα με άλλες καταγραφές ο πληθυσμός αυτός άγγιζε το ένα εκατομμύριο. Το γεγονός ότι ο ρυθμός γεννήσεων μεταξύ των μουσουλμανικών πληθυσμών της Ευρώπης υπερβαίνει αισθητά τον αντίστοιχο ρυθμό ανάπτυξης του ευρωπαϊκού πληθυσμού είναι αναμφισβήτητο. Όσον αφορά τη μελλοντική δημογραφική πραγματικότητα, εδώ φαίνεται ότι υπάρχει διχογνωμία μεταξύ των ερευνητών. Ο Jenkins στο άρθρο του *Demographics, Religion and the Future of Europe* κάνει λόγο για ένα ποσοστό της τάξης του 50% μέχρι το 2050³⁷, ο Oussama Cherribi προβλέπει ότι έως τότε ο αριθμός των μουσουλμάνων στην Ευρώπη θα υπερβαίνει αυτόν των μη-μουσουλμάνων³⁸, ενώ ο Bernard Lewis μεταθέτει τη χρονική στιγμή υπεροχής του μουσουλμανικού πληθυσμού στο 2100³⁹. Όποιο και αν είναι το μέλλον των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη, το σίγουρο είναι ότι οι αριθμοί θα είναι αυξητικοί εάν η ΕΕ δεν κατορθώσει να διαχειριστεί τα σύνορά της, από τα οποία καθημερινά περνούν

³⁵ Jenkins, 2006, σελ. 532

³⁶ Jenkins, ό.π., σελ. 533

³⁷ σελ. 533

³⁸ Cherribi, 2003, σελ. 195

³⁹ Jenkins, 2006, σελ. 533

μουσουλμάνοι μετανάστες από τη Βόρεια Αφρική και, κυρίως, τη γεμάτη αναταραχές Μέση Ανατολή.

Οι μουσουλμάνοι μετανάστες της Ευρώπης σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει να θεωρηθούν ως ένα ενιαίο σύνολο –μια ενιαία κοινότητα-, καθώς διακρίνονται σαφώς σε εθνοτικές ομάδες του μουσουλμανικού κόσμου, οι οποίες αντιπροσωπεύονται στην Ευρώπη σε ξεχωριστές αναλογίες. Στη Βρετανία οι μουσουλμάνοι από το Πακιστάν τείνουν να συνιστούν τη μεγαλύτερη ομάδα, ενώ στη Γερμανία και στις Κάτω Χώρες κυριαρχούν οι Τούρκοι μουσουλμάνοι. Στις Κάτω Χώρες υπάρχει, επίσης, ένας σεβαστός αριθμός Μαροκινών και Σουριναμέζων και στην Ισπανία και στο Βέλγιο οι περισσότεροι μουσουλμάνοι προέρχονται από το Μαγκρέμπ, ενώ εντοπίζονται και μειονότητες Τούρκων και Αφρικανών μουσουλμάνων. Επίσης, πολλοί Πακιστανοί, Κούρδοι και μουσουλμάνοι προερχόμενοι από τις χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας βρίσκονται εγκατεστημένοι στην ευρύτερη Σκανδιναβία, ενώ σε όλη την Ευρώπη διαμένουν και εργάζονται μουσουλμάνοι πολιτικοί πρόσφυγες, πολλοί εκ των οποίων είναι Κούρδοι ή προέρχονται από την Αλβανία και χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας⁴⁰.

Τα μεταναστευτικά «μοτίβα», επίσης, διαφέρουν από ευρωπαϊκή χώρα σε ευρωπαϊκή χώρα. Συγκεκριμένα, σε χώρες όπως η Ισπανία η παρουσία μουσουλμανικών πληθυσμών ανάγεται σε ιστορικούς λόγους, ενώ σε άλλες χώρες, όπως για παράδειγμα στο Ηνωμένο Βασίλειο, η παρουσία των μουσουλμάνων άρχισε να εντείνεται από το 19^ο αιώνα. Στη σκανδιναβική Σουηδία μουσουλμάνοι μετανάστες άρχισαν να καταφτάνουν μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν οι ανάγκες σε εργατικά χέρια ήταν αυξημένες. Τέλος, δύο από τις ευρωπαϊκές χώρες με τους μεγαλύτερους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, η Βρετανία και η Γαλλία, συνδέονται με τον εκτός Ευρώπης μουσουλμανικό κόσμο με μια μακρά ιστορία αποικιακής παράδοσης, σε αντίθεση για παράδειγμα με την προαναφερθείσα Σουηδία, η οποία δεν αποτελούσε ποτέ αποικιακή δύναμη⁴¹.

Οι σημερινοί μουσουλμάνοι μετανάστες της Ευρώπης είναι στην πλειονότητά τους νέοι, σε σχέση με τους Ευρωπαίους «συγκατοίκους» τους, αφού και ο αριθμός των παιδιών που γεννιούνται στις μουσουλμανικές οικογένειες είναι μεγάλος. Ενδεικτικά, το 2007 το ένα τέταρτο του γερμανικού πληθυσμού ήταν ηλικίας πάνω από 60 ετών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους Τούρκους της χώρας ήταν μόλις 5%⁴². Ως συνέπεια του προαναφερθέντα νόμου περί «οικογενειακής ενοποίησης» του 1973, το 17% των Τούρκων που ζούσαν το 2005 στη Γερμανία ήταν δεύτερης

⁴⁰ Cherribi, 2003, σελ. 194

⁴¹ Hussain, 2003, σελ. 216

⁴² Erdem, 2007, σελ. 17

γενιάς, είχαν γεννηθεί δηλαδή στη χώρα⁴³. Οι μουσουλμάνοι μετανάστες της Ευρώπης παρουσιάζουν γενικά χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και οικονομικής ευμάρειας σε σχέση με τους Ευρωπαίους «συγκατοίκους» τους. Η ένταξή τους στις χώρες υποδοχής τους είναι συχνά προβληματική και δυσλειτουργική, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις τα επίπεδα της ανεργίας τους είναι αστρονομικά –για παράδειγμα, σύμφωνα με το άρθρο *Demographics, Religion and the Future of Europe* του Jenkins το 2006, το 40% των Τούρκων του Βερολίνου εμπίπτει στην κατηγορία των ανέργων ενώ οι μουσουλμάνοι αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού τροφίμων στις φυλακές της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ολλανδίας.

Στο άρθρο του *Europe and Islam* (2007) ο Bernard Lewis σκιαγραφεί μια ενδιαφέρουσα διάσταση όσον αφορά τις προσδοκίες των πληθυσμών μουσουλμάνων που μετανάστευαν ανά τις δεκαετίες σε χώρες της Ευρώπης. Ερχόμενοι, λοιπόν, οι μουσουλμάνοι ως μετανάστες στην Ευρώπη ένοιωθαν ότι δικαιούνταν μια ανεκτική μεταχείριση, ανάλογη με εκείνη που είχαν επιδείξει οι μουσουλμανικές αυτοκρατορίες του παρελθόντος στους μη μουσουλμάνους υπηκόους τους. Για παράδειγμα, στη μεγάλη Οθωμανική Αυτοκρατορία οι μη μουσουλμανικές κοινότητες αντιπροσωπεύονταν σε αυτόνομες οργανωτικές δομές και διαχειρίζονταν ανεξάρτητα κάποιες από τις υποθέσεις τους. Διέθεταν δικά τους όργανα για τη συλλογή φόρων και επέβαλαν τους δικούς τους νόμους. Υπήρχαν αρκετές χριστιανικές κοινότητες αναγνωρισμένες από το κράτος, οι οποίες διηύθυναν τα δικά τους σχολεία και ακολουθούσαν εκπαιδευτικά συστήματα προσαρμοσμένα στις ανάγκες τους, ενώ δικοί τους ξεχωριστοί νόμοι ρύθμιζαν θέματα που αφορούσαν το γάμο, το διαζύγιο και την κληρονομιά. Με άλλα λόγια, Εβραίοι και χριστιανοί εξαιρούνταν από τον ισλαμικό - θρησκευτικό νόμο και είχαν το δικαίωμα, για παράδειγμα, να τρώνε ακόμη και δημόσια κατά τη διάρκεια του ιερού για τους μουσουλμάνους μήνα του Ραμαζανιού (Ramadan), καθώς και να εμπορεύονται και να καταναλώνουν κρασί με την προϋπόθεση ότι στη δραστηριότητα αυτή δεν εμπλέκονταν μουσουλμάνοι. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σε έγγραφα που βρέθηκαν σε τότε οθωμανικά αρχεία παρουσιάζεται το πρόβλημα που απασχολούσε τις δικαστικές αρχές και το οποίο αφορούσε το πώς θα απέτρεπαν τους μουσουλμάνους από το να πίνουν κρασί σε χριστιανικούς και εβραϊκούς γάμους - ποτέ, ωστόσο, δεν εφαρμόστηκε η εύκολη λύση της εν γένει απαγόρευσης του αλκοόλ για όλους ανεξαιρέτως τους υπηκόους της αυτοκρατορίας.

Στα σύγχρονα κοσμικά κράτη της Ευρώπης οι μουσουλμάνοι μετανάστες απολαμβάνουν το δικαίωμα –σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο- της ίσης

⁴³ Al-Shahi & Lawless, 2005, σελ. 116

πρόσβασης σε όποιο επάγγελμα επιθυμούν, το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης και της εκπαίδευσης. Ωστόσο, νιώθουν ότι δε λαμβάνουν όλα εκείνα τα οποία οι ίδιοι κάποτε παρείχαν στις δικές τους μειονότητες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απουσία του δικαιώματος για τους άντρες να ασκούν την πολυγαμία. «Εμείς σας επιτρέπαμε να ασκείτε και να επιβάλλετε ακόμα τη μονογαμία, εσείς γιατί δε μας επιτρέπετε να ασκούμε την πολυγαμία;» αναρωτιούνται κάποιοι μουσουλμάνοι σύμφωνα με το άρθρο του Lewis⁴⁴.

Ο Tariq Ramadan στο βιβλίο του *To Be a European Muslim* συνοψίζει τις πέντε θεμελιώδεις ελευθερίες (ή δικαιώματα) τις οποίες, όπως προαναφέρθηκε, απολαμβάνουν οι μουσουλμάνοι της Ευρώπης. Αναφέρεται, λοιπόν, α) το δικαίωμα για συμμετοχή στις περισσότερες από τις σημαντικές πρακτικές, β) το δικαίωμα στη γνώση, γ) το δικαίωμα στην ίδρυση οργανισμών, δ) το δικαίωμα στη σύσταση οργάνων αντιπροσώπευσης και ε) το δικαίωμα για καταφυγή στο νόμο και στα δικαστήρια⁴⁵. Το ζήτημα της αντιπροσώπευσης των μουσουλμάνων από όργανα που θα επικοινωνούν και θα έρχονται σε συζητήσεις με τους κρατικούς φορείς των χωρών-υποδοχής καταλαμβάνει κυρίαρχη θέση στην ατζέντα κάποιων οργανισμών και ομάδων στην Ευρώπη και πολλά κράτη αναζητούν ένα συνομιλητή με μία ενιαία φωνή, που θα τους βοηθήσει να κατανοήσουν καλύτερα και να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις και τις ανάγκες των μουσουλμανικών μειονοτήτων.

Έτσι, στις Κάτω Χώρες, όπου οι Σουριναμέζοι και Τούρκοι κυρίως μετανάστες που συνέρρευσαν στη χώρα τις δεκαετίες του '60 και του '70 θεωρούνταν αρχικά ως προσωρινοί φιλοξενούμενοι εργαζόμενοι ("Gastarbeiter"), η κατάσταση από τα τέλη της δεκαετίας του '70 άρχισε να αλλάζει. Σε έκθεσή του το 1979 το Επιστημονικό Συμβούλιο Κυβερνητικής Πολιτικής (WRR) ανέφερε ότι θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί ο «μύθος» της επιστροφής των αλλοδαπών εργαζομένων στις χώρες προέλευσής τους και ότι ήταν καιρός να ληφθούν μέτρα για την ενθάρρυνση της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των μεταναστών στην κοινωνία, με απώτερο σκοπό το χτίσιμο στενότερων και καλύτερων σχέσεων. Επίσης, θεωρούσε ανήθικη την εξαναγκασμένη επιστροφή των μουσουλμάνων μεταναστών στις χώρες προέλευσής τους δεδομένου ότι πολλοί μάλιστα προέρχονταν από περιοχές που τελούσαν παλαιότερα υπό το καθεστώς των ευρωπαϊκών αποικιών. Η νέα αυτή επιδιωκόμενη πολιτική εκφράστηκε πιο συγκεκριμένα στη Διακοίνωση περί Μειονοτήτων του 1983, η οποία δήλωνε ρητά ότι τα μέλη των μειονοτικών ομάδων που ζούσαν στην Ολλανδία θα είχαν στο εξής ίσες ευκαιρίες για πλήρη ανάπτυξη στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας που θα σεβόταν τις ιδιαιτερότητές τους και θα τους παραχωρούσε το δικαίωμα της

⁴⁴ 2007, σελ. 17

⁴⁵ Ramadan, 1999, σελ. 135-137

ψήφου. Οι μουσουλμανικές μειονότητες θα λάμβαναν επίσης επιχορηγήσεις για την ανέγερση τζαμιών, σχολείων και ισλαμικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Σήμερα ισχύει ότι κατόπιν διαμονής στη χώρα για πέντε συναπτά έτη οι μετανάστες έχουν το δικαίωμα να αποκτήσουν την ολλανδική υπηκοότητα με την καταβολή κάποιας ειδικής εισφοράς.

Στη Γαλλία το 1981 με απόφαση του Υπουργείου Εσωτερικών επετράπη στους αλλοδαπούς πολίτες της χώρας να συγκροτούν συλλόγους, οι οποίοι με τη σειρά τους θα οδηγούσαν στη λειτουργία πλήθους οργανισμών –θρησκευτικών και μη- και στην ενίσχυση ήδη υπάρχοντων που δεν έχαιραν επίσημης αποδοχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ αποτελεί η ενίσχυση της λειτουργίας του Τζαμιού του Παρισιού (Paris Mosque) το οποίο είχε πρωτο-συσταθεί με την αρωγή της γαλλικής κυβέρνησης το 1926, αναγκάστηκε να αναστείλει τις λειτουργίες του με εντολή της αριστερής πολιτικής παράταξης του Mitterand που επικράτησε στις εκλογές του 1988 και απέκτησε πάλι πλήρη δύναμη το 1993 μετά την ανάδειξη σε κυβέρνηση της δεξιά παράταξης του Édouard Balladur.

Στη Μεγάλη Βρετανία οι εθνοτικές μειονότητες φαίνεται πως παραδοσιακά χαίρουν μεγαλύτερης αποδοχής και απολαμβάνουν περισσότερα προνόμια στην κοινωνία, πιθανώς χάρη και στην ίδια την ιστορία της χώρας, η οποία χαρακτηρίζεται από έντονη συνύπαρξη με το «ξένο» στοιχείο. Είτε επρόκειτο για Βρετανούς που θα εποικούσαν σε μακρινές αποικιοκρατούμενες χώρες της αχανούς Βρετανικής αυτοκρατορίας, είτε για μετανάστες που ξεκίνησαν να καταφτάνουν στη χώρα με το τέλος της αποικιοκρατίας -με την εισροή τους να κορυφώνεται στις δεκαετίες του '60 και του '70- η πραγματικότητα είναι μία: η κοινωνία της Βρετανίας, ίσως και λόγω της έλλειψης μιας διακριτής βρετανικής εθνικής ταυτότητας, ήταν και είναι έντονα πολυπολιτισμική και έχει κατορθώσει να εντάξει με επιτυχία στους κόλπους τους μειονοτικούς πληθυσμούς. Σε σχέση μάλιστα με τις περισσότερες χώρες της Ευρώπης, η απόκτηση της υπηκοότητας στη Βρετανία είναι σχετικά εύκολη και έτσι, οι περισσότεροι αλλοδαποί διαμένοντες στη χώρα σήμερα είναι Βρετανοί υπήκοοι. Μέσα στο γενικότερο αυτό κλίμα ανοχής και ενίσχυσης της πολυπολιτισμικότητας δεν ήταν δύσκολο για τους μουσουλμάνους μετανάστες της χώρας να οργανωθούν για την προάσπιση των συμφερόντων τους. Η πρώτη προσπάθειά τους για εκπροσώπηση και συντονισμό είχε ως αποτέλεσμα τη σύσταση της Ένωσης Μουσουλμανικών Οργανώσεων (Union of Muslim Organizations – UMO) το 1970 με εκπροσώπους από 38 οργανισμούς. Το 1977 λειτούργησε για πρώτη φορά το Κεντρικό Τζαμί του Λονδίνου (London Central Mosque) στο Regents Park εγκαινιάζοντας μια στενή σχέση μεταξύ του ιδίου και ορισμένων κυβερνήσεων του μουσουλμανικού κόσμου, ιδίως εκείνων της Σαουδικής Αραβίας και της Αιγύπτου.

Σταδιακά λοιπόν οι μουσουλμάνοι, εκτός από το να ζητούν συντονισμένα την ίδρυση τζαμιών, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και την παροχή φαγητού σύμφωνα με την ισλαμική παράδοση⁴⁶, άρχισαν να συνομιλούν με τη βρετανική κυβέρνηση και να προωθούν τα πάσης φύσης αιτήματά τους. Το Μουσουλμανικό Συμβούλιο της Βρετανίας (Muslim Council of Britain – MCB) ήταν το αποκορύφωμα αυτής της συντονιστικής προσπάθειας. Συστάθηκε το 1997 στο Λονδίνο και είχε τους εξής διακηρυγμένους στόχους: α) την ενίσχυση της συνεργασίας και της ενιαίας αντιμετώπισης ζητημάτων που αφορούσαν τους μουσουλμάνους στη Μεγάλη Βρετανία, β) την ενθάρρυνση και την ενίσχυση των προσπαθειών που καταβάλλονταν ήδη προς όφελος της μουσουλμανικής κοινότητας, γ) τις συντονισμένες προσπάθειες για την αποδοχή του Ισλάμ και των μουσουλμάνων στην ευρύτερη κοινωνία, δ) την εδραίωση των μουσουλμάνων στη βρετανική κοινωνία κατά έναν τρόπο δίκαιο και με σεβασμό στα δέοντα δικαιώματά τους, ε) τις συντονισμένες προσπάθειες για την εξάλειψη των μειονεκτημάτων και των πάσης φύσης διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι μουσουλμάνοι και στ) την ενθάρρυνση καλύτερων σχέσεων εντός της κοινότητας για το ευρύ καλό της κοινωνίας⁴⁷. Τέλος, η εδραίωση της μουσουλμανικής μειονότητας στη Βρετανία επιβεβαιώνεται από την παρουσία μουσουλμάνων στη Βουλή των Λόρδων και στη Βουλή των Κοινοτήτων, ενώ σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων συμμετέχει στο έργο των κρατικών οργάνων ως σύμβουλοι.

Όσον αφορά τη Γερμανία, οι επαφές της χώρας με μουσουλμανικούς πληθυσμούς ξεκινούν ήδη από το 16ο και το 17ο αιώνα, όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι επιχειρούσαν να επεκτείνουν τα όρια της αυτοκρατορίας τους ώστε να συμπεριλαμβάνουν τα Βαλκάνια αλλά και εδάφη της Ευρώπης. Η αποτυχία τότε του οθωμανικού στρατού και η αποχώρησή του άφησε παρόλα αυτά πίσω του πλήθος μουσουλμάνων, οι οποίοι αποφάσισαν να εγκατασταθούν στα εδάφη του τότε γερμανικού κράτους. Κατά τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα παρατηρείται άνθιση των διπλωματικών και εμπορικών σχέσεων μεταξύ Βερολίνου και Κωνσταντινούπολης, γεγονός που ενθαρρύνει τη μετακίνηση πολιτών μεταξύ των δύο πόλεων. Τον περασμένο αιώνα και συγκεκριμένα το 1930 ιδρύεται η πρώτη Γερμανική Ένωση Μουσουλμάνων (German Muslim Association) ενώ το 1951 οι μουσουλμάνοι της Γερμανίας συστήνουν έναν οργανισμό για τη διαχείριση θεμάτων

⁴⁶ halal food: ο όρος halal σημαίνει «σύμφωνα με το νόμο» και αφορά κάθε αντικείμενο ή πράξη που είναι επιτρεπτά από τον ισλαμικό νόμο. Το φαγητό halal είναι εκείνο το οποίο επιτρέπεται να καταναλώνουν οι πιστοί του Ισλάμ σύμφωνα με τη Σαρία. Μεταξύ άλλων απαγορεύεται η κατανάλωση χοιρινού και των υποπροϊόντων του, το κρέας ζώων που δεν έχουν σφαγιαστεί καταλλήλως, τα αλκοολούχα ποτά, καθώς και το κρέας σαρκοβόρων ζώων. Πηγή: www.ifanca.org/halal/, προσπελάστηκε στις 31 Μαΐου 2011.

⁴⁷ Πηγή: www.mcb.org.uk/aim.php, προσπελάστηκε στις 31 Μαΐου 2011.

που αφορούν τους μουσουλμάνους πρόσφυγες στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (Geistliche Verwaltung der Muslimflüchtlinge in der Bundesrepublik Deutschland). Τις δεκαετίες του '60 και '70 παρατηρείται και εδώ, όπως και σε πολλές χώρες της Ευρώπης, εισροή μουσουλμάνων οικονομικών μεταναστών -και χρήσιμων εργατικών χεριών- και οι προσπάθειες για καλύτερο συντονισμό και προώθηση των αιτημάτων συνεχίζεται με τη σύσταση το 1986 του Γερμανικού Ισλαμικού Συμβουλίου (German Islamic Council), το οποίο τελικά οδήγησε στην ίδρυση το 1994 του Κεντρικού Συμβουλίου Μουσουλμάνων στη Γερμανία (Zentralrat der Muslime – ZMD). Το συγκεκριμένο Συμβούλιο θεωρείται το πλέον οργανωμένο, καθώς συνεργάζεται με περίπου 20 οργανισμούς και δίκτυα και εκπροσωπεί περίπου 700 τζαμιά και κοινότητες, ενώ σε αυτό συμμετέχουν μουσουλμάνοι διαφορετικών εθνοτήτων, ακόμη και Γερμανοί που προσηλυτίστηκαν στη θρησκεία του Ισλάμ. Παρά το γεγονός όμως της ολοένα αυξανόμενης συντονισμένης προσπάθειας και της ενίσχυσης της δύναμης των παραπάνω οργανισμών, κανένας από αυτούς δεν είναι επίσημα αναγνωρισμένος από το γερμανικό κράτος, καθώς δε θεωρείται ότι εκπροσωπούν το σύνολο της μουσουλμανικής κοινότητας - πρόκειται για ένα ζήτημα ακανθώδες και ιδιαίτερος σημαντικό, για το οποίο θα γίνει αναφορά και στη συνέχεια.

Στο σημείο αυτό θεωρείται κρίσιμης σημασίας η αναφορά στη μουσουλμανική τουρκική κοινότητα της Γερμανίας, η οποία είναι η πολυπληθέστερη αλλά και η πιο «προσκολλημένη» στη μητέρα πατρίδα, γεγονός που οδηγεί σε περίπλοκες αλληλεπιδράσεις εντός της κοινότητας. Για παράδειγμα, η Τουρκο-Ισλαμική Ένωση για τη Θρησκεία (Diyanet Isleri Turk Islam Birligi—DITIB) φέρνει θρησκευτικούς δασκάλους από την Τουρκία στη Γερμανία, προκειμένου να διατηρηθεί ζωντανή η θρησκευτική σύνδεση με το τουρκικό έθνος. Πρόκειται για μια πρακτική την οποία αμφισβητούν και απορρίπτουν ακόμη και άλλοι μουσουλμανικοί οργανισμοί στη χώρα, όπως για παράδειγμα η Ένωση Ισλαμικών Εκπαιδευτικών Κέντρων (Verband der Islamischen Kultur Zentren – AMGT), που προτιμούν τη σύσταση τοπικών κέντρων στη χώρα για την εκπαίδευση θρησκευτικών δασκάλων και ιμάμηδων. Παρά το γεγονός ότι ούτε οι τουρκικές μουσουλμανικές κοινότητες έχουν επιτύχει την κρατική αναγνώριση, η παρουσία και η δραστηριοποίησή τους σίγουρα μετέβαλαν τον τρόπο που οι Γερμανοί αντιμετώπιζαν τις μειονότητες στη χώρα τους και οδήγησαν σε μεταστροφή σε ορισμένο βαθμό στις πολιτικές τους.

Οι προσπάθειες αυτές σύστασης οργανωμένων κέντρων συνέβαλαν στο να εισακουστούν τα αιτήματα των μουσουλμάνων για ευκολότερη απόκτηση διπλής υπηκοότητας και για την αναγνώρισή τους ως θρησκευτική κοινότητα, η οποία θα συνεπαγόταν το δικαίωμα στη θρησκευτική -ισλαμική- εκπαίδευση αλλά και στην εκπαίδευση γενικότερα. Τα αιτήματά τους αφορούσαν επίσης την εξασφάλιση του

δικαιωμάτων τους να πραγματοποιούν τις ταφές τους σύμφωνα με τα έθιμά τους, καθώς και το σεβασμό των διατροφικών συνηθειών τους και την παροχή του φαγητού *halal* στα σχολεία, δικαίωμα το οποίο τους χορηγήθηκε το 2001. Οι φωνές των μουσουλμάνων για μια πολυπολιτισμική κοινωνία στα πρότυπα της Βρετανίας, στην οποία οι μετανάστες δε θα θεωρούνται πλέον *Gastarbeiter* αλλά μόνιμοι κάτοικοι και πολίτες με δικαίωμα να συμμετέχουν ισότιμα στη λήψη αποφάσεων -από τη στιγμή μάλιστα που ήδη καταβάλλουν φόρους- πληθαίνουν και λαμβάνονται σοβαρότερα υπόψη από ποτέ.

Σε παρόμοιο μοτίβο με αυτό της Γερμανίας κινείται και το παράδειγμα της Αυστρίας, μιας ακόμη χώρας που συνδέεται με ιστορικούς δεσμούς με το Ισλάμ. Οι περιβόητες πολιορκίες της Βιέννης το 1529 και το 1683, στο πλαίσιο της προαναφερόμενης προσπάθειας των Οθωμανών να επεκτείνουν τα όρια της αυτοκρατορίας τους, διαδραμάτισαν κρίσιμο ρόλο στο να δημιουργηθεί μια μακροχρόνια αίσθηση «ισλαμικής απειλής» ή πιο συγκεκριμένα, «τουρκικού κινδύνου» σε όλα τα κράτη που συναποτελούσαν τότε την Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Με την υποχώρηση των Οθωμανών έμειναν πίσω αρκετοί στρατιώτες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε μικρές κοινότητες, ενώ δύο αιώνες αργότερα, το 1874, στοιχεία του μουσουλμανικού οικογενειακού δικαίου αναγνωρίζονταν με νόμο ως επίσημα ισχύοντα. Στον πρόσφατο 20ό αιώνα και συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, μουσουλμάνοι –κατά κύριο λόγο Τούρκοι- άρχισαν να μεταναστεύουν στην Αυστρία σε αναζήτηση δουλειάς και το 1962 μια ομάδα Βοσνίων μουσουλμάνων άρχισε να διεκδικεί οργανωμένα δικαιώματα για το σύνολο των μουσουλμάνων μεταναστών. Το 1979 συστήθηκε μια Εθνική Συνέλευση για την προώθηση και το συντονισμό θεμάτων που αφορούσαν τη μουσουλμανική κοινότητα, επιτυγχάνοντας σταδιακά την πρόσβαση –αν και περιορισμένη- στα εθνικά ΜΜΕ, την πρόβλεψη ισλαμικής εκπαίδευσης στα σχολεία, καθώς και ορισμένα φορολογικά προνόμια υπέρ της κοινότητας. Σήμερα, η συντριπτική πλειοψηφία των μουσουλμάνων της Αυστρίας είναι τουρκικής εθνότητας.

Τέλος, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί και η περίπτωση της Ισπανίας καθώς αποτελεί μια από τις λίγες χώρες της Ευρώπης, στα εδάφη της οποίας η ιστορική παρουσία του Ισλάμ μετρά πολλούς αιώνες. Συγκεκριμένα, από το 711, όταν οι μουσουλμάνοι έφτασαν στην Ισπανία, ως το 1492 όταν εκδιώχθηκαν και οι τελευταίες μουσουλμανικές κοινότητες, οι μουσουλμάνοι διοικούσαν τα εδάφη που αποτελούν τη σημερινή χώρα της Ισπανίας και ορισμένες γειτονικές περιοχές. Έτσι, φυσική απόρροια της μακροχρόνιας αυτής παρουσίας ήταν η ανάμιξη ισλαμικών στοιχείων στο ευρωπαϊκό περιβάλλον και συνακόλουθα, η ανάδυση ενός ιδιαίτερου αραβο-ιβηρικού πολιτισμού.

Τα νέα κύματα μουσουλμάνων μεταναστών –εργατών και φοιτητών- στη χώρα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα έθεσαν ξανά το θέμα της συνύπαρξης του Ισλάμ με την Ευρώπη. Το 1992 ο βασιλιάς της Ισπανίας προέβη στην υπογραφή επίσημων συμφωνιών με προτεστάντες, εβραίους και μουσουλμάνους, τους οποίους αντιπροσώπευε η Ισπανική Μουσουλμανική Επιτροπή (Spanish Islamic Commission), σύμφωνα με τις οποίες κάθε κοινότητα θα έπρεπε να εγγράφει στο Μητρώο Θρησκευτικών Οργάνων τους πιστούς της, προκειμένου το θρήσκευμά τους να θεωρείται αναγνωρισμένο στη χώρα. Η υπογραφή των συμφωνιών αυτών απέφερε στην πράξη συγκεκριμένα οφέλη για τους μουσουλμάνους κατοίκους της χώρας, καθώς προβλέπονταν διατάξεις που αφορούσαν, για παράδειγμα, την ταφή, την εκπαίδευση θρησκευτικών δασκάλων, την τέλεση γάμων, το δικαίωμα σύστασης ισλαμικών σχολείων και πανεπιστημίων, τη δυνατότητα απουσίας -άνευ αποδοχών- από την εργασία μεταξύ 1:30 και 3:30 μ.μ. τις Παρασκευές και μία ώρα πριν τη δύση κατά την περίοδο του Ραμαζανιού για προσευχή, μέτρα για τη διατήρηση και την προώθηση της ισλαμικής ιστορικής και της καλλιτεχνικής κληρονομιάς της χώρας, καθώς και τη δυνατότητα παροχής φαγητού *halal*. Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες για μια «ομαλή» συνύπαρξη των μουσουλμανικών πληθυσμών με το γηγενή πληθυσμό, οι μουσουλμάνοι, ακόμη και εκείνοι δεύτερης ή τρίτης γενιάς ή προερχόμενοι από μικτές οικογένειες, υποστηρίζουν ότι εξακολουθούν να νιώθουν αποξενωμένοι και αδικημένοι στην ισπανική κοινωνία, όχι τόσο σε ό,τι αφορά θέματα θρησκείας, όσο πολιτισμού. Για παράδειγμα, επικαλούνται τις πενιχρές αναφορές των σχολικών βιβλίων στον αραβο-ισλαμικό πολιτισμό που για τόσους αιώνες άνθισε στη χώρα και δεν μπορεί παρά να συνδιαμόρφωσε σε ορισμένο βαθμό το σημερινό της πρόσωπο, σε σχέση με τις αναφορές στους κλασικούς αρχαίους πολιτισμούς της Ελλάδας και της Ρώμης. Ισχυρίζονται επίσης ότι παρά το γεγονός ότι πολλοί από αυτούς μιλούν άπταιστα την ισπανική γλώσσα και κανένα στοιχείο της εμφάνισής τους δεν παραπέμπει στην ισλαμική θρησκεία τους, «τους ρωτούν κάθε φορά γιατί τα ονόματά τους είναι τόσο περίεργα»⁴⁸.

Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, των τελευταίων δεκαετιών στην Ευρώπη έχουν σημειωθεί προσπάθειες τόσο από την πλευρά των μουσουλμάνων όσον αφορά την προώθηση των αιτημάτων τους, όσο και από την πλευρά των τοπικών κοινωνιών για την αποτελεσματικότερη ενσωμάτωση όλων των μελών της. Ωστόσο, παρά τις αποδεδειγμένα εμφανείς προόδους, τα αποτελέσματα δεν μπορούν να κριθούν απολύτως ικανοποιητικά. Όσον αφορά, πρώτα από όλα, την αντιπροσώπευση των μουσουλμάνων μέσω κοινών φορέων για την προώθηση των αιτημάτων τους,

⁴⁸ Για τους πληθυσμούς μουσουλμάνων στην Ευρώπη και τον τρόπο αντιπροσώπευσής τους βλ. Hussain, 2003, σελ. 223-245

πρέπει να σημειωθεί ότι πολύ συχνά και οι ίδιοι μουσουλμάνοι αντιμετωπίζουν δυσκολίες κατά την οργάνωση και τη –βάσει δημοκρατικών αρχών- λειτουργία τους, ενώ συχνά οι απόπειρες για τη σύσταση κοινών φορέων καταλήγει σε περαιτέρω διχασμό της μουσουλμανικής κοινότητας. Οι τοπικές κυβερνήσεις των χωρών υποδοχής στην Ευρώπη ζητούν να σταθεί απέναντί τους ένας συνομιλητής που θα εκφράσει την άποψη της τοπικής μουσουλμανικής κοινότητας και συχνά αυτό δεν είναι εφικτό. Ο σημαντικότερος ίσως λόγος για αυτό έγκειται στο γεγονός ότι οι μουσουλμανικές κοινότητες της Ευρώπης δεν είναι ομογενείς, καθώς τα μέλη τους είναι διαφορετικής εθνικής και εθνοτικής προέλευσης, κουβαλούν τη δική τους γλωσσική και πολιτισμική κληρονομιά και μπορεί ακόμη να παρουσιάζουν μεταξύ τους διαφορές ως προς το πώς αντιλαμβάνονται το νόμο του Ισλάμ.

Ένας ακόμη εσωτερικός παράγοντας που λειτουργεί αποτρεπτικά είναι η δυσκολία να οργανωθούν οι οπαδοί μιας θρησκείας στερημένης ιεραρχίας. Είναι γεγονός ότι κάθε μουσουλμάνος -κατόπιν βέβαια της κατάλληλης εκπαίδευσης- μπορεί να συστήσει ένα τζαμί, να γίνει Ιμάμης και να συγκεντρώσει γύρω του μια ομάδα οπαδών-πιστών, ενώ δεν υπάρχουν Εκκλησίες ή Σύνοδοι που να διευθύνουν οργανωμένα τις θρησκευτικές κοινότητες, όπως επιδεικνύει αντίστοιχα το χριστιανικό παράδειγμα. Μια άλλη διαφορά τους σε σχέση με τις ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι ο τρόπος που αντιλαμβάνονται την οργάνωση εντός του κράτους, καθώς οι μουσουλμάνοι εκείνοι που είχαν συνηθίσει να ζουν στις χώρες προέλευσής τους υπό αυταρχικά καθεστώτα δεν είναι εκ των πραγμάτων εξοικειωμένοι με τους τρόπους που οργανώνεται μια δημοκρατική κοινωνία των πολιτών.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με οικονομικούς περιορισμούς, την έλλειψη αποτελεσματικής ηγεσίας, την αίσθηση αποξένωσης και επιβολής διακρίσεων από την κοινωνία της χώρας υποδοχής, καθώς και την έλλειψη εξοικείωσης με τους θεσμούς της χώρας υποδοχής, έχουν ως αποτέλεσμα τη βαθύτερη αποξένωση των μουσουλμανικών κοινοτήτων. Παρατηρείται, δηλαδή, το παράδοξο ότι ενώ οι μουσουλμάνοι της Ευρώπης επιθυμούν το συντονισμό και την εκπροσώπησή τους, επιχειρούν μεν να βρουν κώδικες επικοινωνίας με το εκάστοτε κράτος, ωστόσο αδυνατούν τελικά σε μεγάλο βαθμό να συνεργαστούν με αυτό, στις περιπτώσεις μάλιστα που και το ίδιο το κράτος δεν τους ενθαρρύνει προς αυτή την κατεύθυνση παραχωρώντας τους βασικά δικαιώματα, όπως αυτό της απόκτησης υπηκοότητας ακόμη και όταν πρόκειται για μουσουλμάνους δεύτερης γενιάς⁴⁹. Έτσι, σύμφωνα και

⁴⁹ Hussain, ό.π., σελ. 246-247

με την έκθεση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (FRA) του 2008⁵⁰, «οι μουσουλμάνοι παραμένουν υποεκπροσωπημένοι στα δημοτικά συμβούλια και η πρόσβασή τους στις θέσεις λήψης αποφάσεων είναι περιορισμένη», παρά την κοινή παραδοχή ότι «αυξάνοντας τη συμμετοχή των μουσουλμανικών κοινοτήτων στην πολιτική διαδικασία υποστηρίζεται η ενσωμάτωσή τους ως ολοκληρωμένων πολιτών»⁵¹.

Θα ήταν βέβαια άδικο οι ευθύνες για την εν λόγω έλλειψη αποτελεσματικής αντιπροσώπευσης να αποδοθούν μόνο στους μουσουλμάνους, καθώς οι ίδιοι έχουν από την πλευρά τους κατηγορήσει επανειλημμένως τα κράτη των χωρών υποδοχής ότι χρησιμοποιούν την απαίτηση για μια «κοινή» φωνή ως τακτική καθυστέρησης ή και δικαιολογία, επιλέγοντας να αγνοήσουν τους εγγενείς περιορισμούς τους και τις δυσκολίες τους. Κατηγορούν επίσης τα κράτη ότι σε ορισμένες περιπτώσεις επιλέγουν ποιους θα δεχτούν ως αντιπροσώπους των μουσουλμανικών κοινοτήτων και ποιους όχι, όπως έγινε για παράδειγμα στις περιπτώσεις του Βελγίου και της Γαλλίας, οι οποίες επιχείρησαν μέσω σύστασης επιτροπών υπεύθυνων για τις μουσουλμανικές κοινότητες να αποκλείσουν ορισμένα άτομα από το δικαίωμα συμμετοχής σε αντιπροσωπευτικά όργανα, προβάλλοντας ότι τα άτομα αυτά διακατέχονταν από φονταμενταλιστικές αντιλήψεις και ήταν επιρρεπή σε φονταμενταλιστικές πρακτικές. Το κράτος, δηλαδή, σε αυτές τις περιπτώσεις αποφάσισε το ίδιο τι είναι ή τι μπορεί να είναι το Ισλάμ και πώς αυτό θα πρέπει να εκφράζεται συντονισμένα⁵². Η παραπάνω ενέργεια όχι μόνο εντείνει το αίσθημα απομόνωσης και αποξένωσης των μουσουλμάνων μεταναστών, αλλά φαίνεται να αντίκειται και στις διακηρυγμένες θέσεις των ευρωπαϊκών οργάνων τα οποία, σύμφωνα με την προαναφερόμενη έκθεση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., «θα πρέπει να ενθαρρύνουν την πολιτική συμμετοχή των μουσουλμανικών κοινοτήτων, ιδίως των γυναικών και της νεολαίας και οι ίδιες οι μουσουλμανικές κοινότητες θα πρέπει να αναπτύξουν ενεργότερη συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία και να υποστηρίξουν τη συμμετοχή γυναικών και νέων»⁵³. Στο σημείο όμως αυτό είναι κρίσιμο να αναφερθεί και ο ρόλος των κυβερνήσεων των χωρών προέλευσης των μεταναστών, οι οποίες συχνά προσπαθούν να εκμεταλλευτούν την παρουσία των ομοεθνών τους σε χώρες της Ευρώπης, προκειμένου να βελτιώσουν οι ίδιες τις σχέσεις τους τόσο με τις χώρες υποδοχής

⁵⁰ European Union Agency for Fundamental Rights: Κοινοτική συνοχή στο τοπικό επίπεδο: η αντιμετώπιση των αναγκών των μουσουλμανικών κοινοτήτων. Παραδείγματα τοπικών πρωτοβουλιών, FRA 2008 (ελληνική έκδοση)

⁵¹ FRA 2008, σελ. 44-45

⁵² Hussain, ό.π., σελ. 247

⁵³ Έκθεση FRA 2008, σελ. 9

μεμονωμένα όσο και με την Ευρωπαϊκή Ένωση γενικότερα. Για παράδειγμα, στη διάσκεψη της Βαρκελώνης του 1995 οι κυβερνήσεις της Βορείου Αφρικής χρησιμοποίησαν το μεταναστευτικό ζήτημα ως «Δούρειο Ίππο» προκειμένου να απαιτήσουν περισσότερα προνόμια από την Ευρω-μεσογειακή πολιτική⁵⁴

Τελικά, και ανεξαρτήτως του «ποιος φταίει», η πραγματικότητα είναι ότι οι μουσουλμάνοι της Ευρώπης καλούνται να ζήσουν και να αλληλεπιδρούν σε έναν πολιτισμό που έχει διαφορετική θεώρηση για τον κόσμο⁵⁵. Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και φτώχειας που παρατηρούνται σε αυτές τις ομάδες, καθώς και τα υψηλά ποσοστά πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου –παρά τα όποια εκπαιδευτικά προνόμια τους σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης-, οι χαμηλές μαθησιακές επιδόσεις στη σχολική εκπαίδευση και οι τάσεις για διαχωρισμό εντός των σχολείων⁵⁶, καθιστούν ακόμη πιο εσωστρεφείς τους μουσουλμάνες μετανάστες, ειδικότερα εκείνους της νεότερης γενιάς, οι οποίοι παλεύουν να βρουν την ταυτότητά τους μέσα στη νέα πραγματικότητα. Στην περίπτωση αρκετών νέων μουσουλμάνων, λοιπόν, το κενό που αφήνουν πίσω οι αποδυναμωμένοι θεσμοί που θα εξυπηρετούσαν τις ανάγκες τους και θα ενέτειναν το αίσθημα κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως τα σχολεία, τα πολιτικά κόμματα και τα σωματεία, έρχεται να το καλύψει η θρησκεία, όχι όμως – και αυτό είναι σημαντικό- με την παραδοσιακή μορφή της, όπως αυτή ασκείται στις χώρες προέλευσης, αλλά προσλαμβάνοντας έναν πιο ιδιωτικό χαρακτήρα.

Η Jocelyne Cesari στο άρθρο της *Muslim Minorities in Europe*⁵⁷ αναφέρεται στη χαρακτηριστική περίπτωση των μουσουλμάνων της Γαλλίας, η οποία αντικατοπτρίζει τη νέα πραγματικότητα. Η Cesari, λοιπόν, υπογραμμίζει τις διαφορές και τις αλλαγές στον τρόπο άσκησης της θρησκείας από την πρώτη γενιά μεταναστών σε σχέση με τις επόμενες. Ως μέρος της εργατικής τάξης της γαλλικής κοινωνίας, η πρώτη γενιά μεταναστών –οι γονείς- πάλεψαν να διατηρήσουν στους κόλπους τους το πολιτισμικό σύστημα των χωρών προέλευσής τους, ενώ αντίθετα τα παιδιά τους κοινωνικοποιήθηκαν μέσα από γαλλικούς θεσμούς, όπου αυτό ήταν δυνατό, με σημαντικότερο το θεσμό του σχολείου. Έτσι, οι νεαροί μουσουλμάνοι συχνά νιώθουν το ίδιο συνδεδεμένοι με τις αξίες της μουσουλμανικής οικογένειας όσο και με αυτές του γαλλικού πολιτισμικού συστήματος. Δηλώνουν πίστη στο Ισλάμ, το οποίο αποτελεί μεν συστατικό στοιχείο της πολιτισμικής τους κληρονομιάς εντός της ιδιωτικής σφαίρας και πηγή ηθικών αξιών, δεν επηρεάζει όμως σε τόσο μεγάλο βαθμό την κοινωνική και δημόσια συμπεριφορά τους. Για παράδειγμα, ολοένα

⁵⁴ Cesari, 2003, σελ. 258

⁵⁵ το γερμανικό *Weltanschauung*

⁵⁶ σελ. 43 της έκθεσης FRA

⁵⁷ 2003, βλ. σελ. 251-269 για τον ιδιωτικό χαρακτήρα του Ισλάμ (*privatization of Islam*)

περισσότερες γυναίκες, συνήθως μορφωμένες και ως ένα βαθμό οικονομικά ανεξάρτητες από τις οικογένειές τους, συνάπτουν γάμους με μη-μουσουλμάνους⁵⁸, γεγονός που καταδεικνύει μεταξύ άλλων την επίδραση του ευρωπαϊκού κοινωνικού πλαισίου στις παραδοσιακές μουσουλμανικές δομές, ενώ τα τελευταία χρόνια μια ιδιαίτερα ζωντανή και αγωνιστική φεμινιστική κουλτούρα έχει εδραιωθεί σε πολλές μουσουλμανικές κοινότητες⁵⁹.

Συμπερασματικά, δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει τις τάσεις αλλαγής που σημειώνονται στους κόλπους των μουσουλμανικών κοινοτήτων. Πολλοί νέοι μουσουλμάνοι δηλώνουν πίστη στο Ισλάμ, ζητούν να γίνονται σεβαστές οι θρησκευτικές τους ιδιαιτερότητες, όπως είναι για παράδειγμα το δικαίωμα των γυναικών να φορούν μαντίλα εφόσον αποτελεί επιλογή των ίδιων και δεν επιβάλλεται δια της βίας από τις οικογένειές τους, χωρίς ωστόσο να θεωρούν ότι αυτές οι θρησκευτικές ελευθερίες θα πρέπει να τους εμποδίζουν από το να ζουν και να εργάζονται ισότιμα στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, με τις αξίες των οποίων άλλωστε οι περισσότεροι έχουν γαλουχηθεί. Εδώ, βέβαια, είναι η σειρά των πολιτειών να φροντίσουν με θεσμικούς τρόπους για την ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία, καθώς όσο αυτές αποτυγχάνουν και οι μουσουλμάνοι μετανάστες εξακολουθούν να αισθάνονται απομονωμένοι και «ξένοι», όσο οι ισλαμικές ρίζες τους απαξιώνονται, τόσο θα στρέφονται προς αυτές. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι πολλοί νέοι μουσουλμάνοι όταν ερωτώνται για την ταυτότητά τους δηλώνουν αυτό ακριβώς, «μουσουλμάνοι», ούτε «Τούρκοι» ή «Άραβες» αλλά και ούτε «Γάλλοι» ή «Γερμανοί»⁶⁰. Η ταύτισή τους όμως με το μουσουλμανικό κόσμο δε σημαίνει απαραίτητα ότι στην πράξη ζουν ως μουσουλμάνοι, απλώς δεν μπορούν να ταυτοποιηθούν με οποιονδήποτε άλλο χαρακτηρισμό. Οι ευρωπαϊκές πολιτείες, ωστόσο, δεν έχουν κατορθώσει έως τώρα να δώσουν λύσεις συνύπαρξης ενώ η ανάπτυξη του αισθήματος της ισλαμοφοβίας μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών -ιδίως μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2011- επιτείνουν την κρίση στην Ευρώπη.

Ισλαμοφοβία στην Ευρώπη

Τον Ιούνιο του 2006 η Margaret Talbot, αρθρογράφος του *The New Yorker*, δημοσίευσε ένα άρθρο της κατόπιν δύο συνεντεύξεών της με την Oriana Fallaci

⁵⁸ Ο ισλαμικός νόμος επιτρέπει στους άντρες να συνάπτουν γάμο με γυναίκες μη-μουσουλμάνες εφόσον αυτές είναι χριστιανές ή εβραίες, ωστόσο για τις γυναίκες αυτό είναι απαγορευμένο.

⁵⁹ βλ. για παράδειγμα το κίνημα *Ni Putes Ni Soumises* (*Ούτε πόρνες ούτε υποχείρια*) της Fadela Amara, Jenkins, 2006, σελ. 535

⁶⁰ Jenkins, ό.π., σελ. 534

λίγους μήνες πριν το θάνατό της⁶¹. Το άρθρο αυτό πραγματευόταν τη στάση της Oriana Fallaci, της Ιταλίδας συγγραφέα και δημοσιογράφου-θρύλου, απέναντι στους μουσουλμάνους μετανάστες στην Ευρώπη και τους κινδύνους που διέβλεπε η ίδια ότι διέτρεχε ο δυτικός κόσμος, ιδίως μετά το τρομοκρατικό χτύπημα στους Δίδυμους Πύργους το Σεπτέμβριο του 2001, για τους οποίους επιχειρηματολόγησε σε τρία «οργισμένα» βιβλία της που εκδόθηκαν από το 2001 και έπειτα⁶².

Στα βιβλία της αυτά η Fallaci εκφέρει την άποψη ότι ο δυτικός κόσμος κινδυνεύει από την ολοένα και πιο έκδηλη εξάπλωση του Ισλάμ. Κατά την Ιταλίδα δημοσιογράφο, η αθρόα μετανάστευση μουσουλμάνων στην Ευρώπη τη μετατρέπεται σταδιακά σε μια «αποικία του Ισλάμ», στην οποία σταδιακά «οι μιναρέδες θα αντικαταστήσουν τα καμπαναριά και η μπούρκα τις μίνι φούστες». Θεωρεί ότι το Ισλάμ είχε πάντοτε βλέψεις προς την Ευρώπη και επικαλείται ως προς αυτό την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ευρωπαϊκά-χριστιανικά εδάφη το 14^ο και 15^ο αιώνα. Για τη Fallaci η σύγχρονη μετανάστευση μουσουλμάνων σε ευρωπαϊκά κράτη ελάχιστα διαφέρει από την άλλοτε επέλαση των Οθωμανών –η μόνη διαφορά είναι ότι σήμερα η επέλαση δε γίνεται με «στρατεύματα και κανόνια» αλλά με «παιδιά και βάρκες», ενώ κατά τα άλλα, «η τέχνη της εισβολής, της κατάληψης και της υποταγής» είναι «η μόνη τέχνη στην οποία διέπρεπαν πάντοτε οι γιοι του Αλλάχ». Στο πρώτο βιβλίο της τριλογίας της, στο *The Rage and the Pride*, αναφέρει ότι οι μουσουλμάνοι «αναπαράγονται σαν τα ποντίκια» και στο δεύτερο βιβλίο της παραδέχεται ότι ο χαρακτηρισμός αυτός ήταν κάπως σκληρός αλλά «αδιαμφισβήτητα ακριβής».

Συνεχίζοντας στον ίδιο επικριτικό τόνο η Fallaci υποστηρίζει ότι οι Ευρωπαίοι, ιδίως εκείνοι της πολιτικής αριστεράς, εφαρμόζουν για τους ίδιους τους πολίτες τους διαφορετικά μέτρα και σταθμά, αναφέροντας συγκεκριμένα «αν πεις την άποψή σου για το Βατικανό, την Καθολική Εκκλησία, τον Πάπα, την Παρθένο Μαρία, τον Ιησού ή τους αγίους κανείς δεν αμφισβητεί το 'δικαίωμά σου στην ελευθερία σκέψης και έκφρασης'. Αντίθετα, αν κάνεις το ίδιο με το Ισλάμ, το Κοράνι και τον Μωάμεθ ή κάποιο γιο του Αλλάχ, σε αποκαλούν ξενοφοβικό βλάσφημο που κάνει φυλετικές διακρίσεις». Για τη Fallaci οι μουσουλμάνοι μετανάστες, με τις μπούρκες, τα τσαντόρ και τα ξεχωριστά σχολεία τους, δεν έχουν καμία διάθεση να ενσωματωθούν στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και αντίθετα, σκοπός τους είναι να καταφέρουν να επικρατήσει τελικά η δική τους θρησκευτική και πολιτισμική ταυτότητα αφού εξάλλου, όπως σημειώνει στο βιβλίο της *Apocalypse*, «οι καλοί μουσουλμάνοι είναι λίγοι. Τόσο τραγικά λίγοι, που πρέπει να κυκλοφορούν με σωματοφύλακες». Όπως ανέφερε στη

⁶¹ 2006, *The Agitator. Oriana Fallaci directs her fury towards Islam*.

⁶² *The Rage and the Pride, The Force of Reason* και "*Apocalypse*".

συνέντευξή της στην Talbot, 'δε θέλω να δω να ορθώνεται ένας μιναρές 24 μέτρων στο τοπίο του Giotto⁶³, όταν δεν μπορώ εγώ να φοράω σταυρό ή να κουβαλάω τη Βίβλο στη δική τους χώρα! Θα τον ανατινάξω!». Τη συνέντευξή της έκλεισε με την εξής φράση «Γνωρίζουν όλοι ότι έζησα μια ζωή παλεύοντας για την ελευθερία και η ελευθερία εμπερικλείει και την ελευθερία της θρησκείας. Η πάλη όμως για την ελευθερία δεν περικλείει την υποταγή σε μια θρησκεία η οποία, όπως η μουσουλμανική θρησκεία, θέλει να εκμηδενίσει τις άλλες θρησκείες».

Οι εκπεφρασμένες αυτές απόψεις της Fallaci προκάλεσαν πολλές αντιδράσεις στην Ευρώπη. Για παράδειγμα, το 2002 το γαλλικό Κίνημα Εναντία του Ρατσισμού και Προώθησης της Φιλίας μεταξύ των Λαών επιχείρησε ανεπιτυχώς να απαγορεύσει την κυκλοφορία του βιβλίου της *The Rage and the Pride*, ενώ έγιναν και μηνύσεις εναντίον της. Ένα χρόνο αργότερο ο Umberto Eco σε επιστολή του στην ιταλική εφημερίδα *La Repubblica*, χωρίς να κατονομάζει τη Fallaci, κάλεσε τους Ευρωπαίους πολίτες να αποκηρύξουν τον πολιτικό σοβινισμό και να επιδεικνύουν ανοχή προς το διαφορετικό γράφοντας «Είμαστε μια πλουραλιστική κοινωνία και επιτρέπουμε την ανέγερση τζαμιών στο σπίτι μας και δεν μπορούμε να σταματήσουμε να το κάνουμε αυτό επειδή στην Καμπούλ φυλακίζουν ευαγγελιστές χριστιανούς. Αν το κάναμε, θα γινόμασταν εμείς οι ίδιοι Ταλιμπάν».

Από την άλλη πλευρά, είναι γεγονός ότι τα βιβλία της Fallaci πούλησαν τέσσερα εκατομμύρια αντίτυπα μόνο στην Ιταλία και την έκαναν ακόμη πιο αγαπητό σε μεγάλη μερίδα Ευρωπαίων, ενώ το 2005 συστήθηκε μια επιτροπή υποστήριξης της δημοσιογράφου απέναντι στις κατηγορίες που της είχαν απαγγελθεί και πολύς κόσμος έστειλε επιστολές στις οποίες εξέφραζε τη συμπάθειά του και τη συμφωνία του με τα όσα υποστήριζε η Fallaci στα βιβλία και τις συνεντεύξεις της. Χαρακτηριστικά, ένα ζευγάρι από τη Φλωρεντία έγραφε ότι «γιατί θα πρέπει εμείς να ανεχόμαστε την αλαζονεία και τις παρεμβάσεις εκείνων που δεν έχουν καμία διάθεση να ενσωματωθούν στο σύστημά μας και που διακατέχονται από μίσος για τη Δύση;»⁶⁴. Ο λόγος της λεπτομερούς αναφοράς στις απόψεις και τους χαρακτηρισμούς της Oriana Fallaci είναι όχι μόνο επειδή προέρχονται από μια εξέχουσα προσωπικότητα τόσο στην Ευρώπη όσο και διεθνώς, αλλά και επειδή η τάση της να παρουσιάζει τις χειρότερες πρακτικές των μουσουλμάνων φονταμενταλιστών ως αντιπροσωπευτικές του συνόλου των πιστών του Ισλάμ είναι πλέον πολύ κοινή μεταξύ των πολιτών στη μετά 11η Σεπτεμβρίου Ευρώπη. Η ισλαμοφοβία είναι ένας όρος που περιγράφει γλαφυρά το ευρωπαϊκό κλίμα τα

⁶³ Περιοχή στη γενέτειρά της στην Τοσκάνη.

⁶⁴ Για τα γραφόμενα της Fallaci βλ. άρθρο της Talbot, 2006.

τελευταία χρόνια και συχνά εκτός από την «πύρινη» γλώσσα οδηγεί και σε πράξεις βίας.

Προτού όμως αναλυθούν τα αίτια της ισλαμοφοβίας και τα αποτελέσματά της σήμερα στις χώρες της Ευρώπης, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στην άλλη όψη του νομίσματος, στον Ισλαμισμό ως έκφραση πολιτικού εξτρεμισμού, καθώς δεν μπορεί να παραβλεφθεί ότι ως ένα βαθμό έχει συμβάλει στην έξαρση του φαινομένου της ισλαμοφοβίας. Σύμφωνα, λοιπόν, με την έκθεση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης από τις 25 Μαΐου του 2010 για το Ισλάμ, τον Ισλαμισμό και την Ισλαμοφοβία στην Ευρώπη, η έλλειψη ανεκτικότητας απέναντι στο Ισλάμ και τους μουσουλμάνους αυξάνεται διαρκώς τα τελευταία χρόνια, όπως άλλωστε και ο Ισλαμισμός (ή αλλιώς «πολιτικό Ισλάμ»), ο οποίος ορίζεται ως «μια ιδεολογία που αποσκοπεί στην απόκτηση πολιτικής επιρροής για την εφαρμογή των ισλαμικών αξιών στον κόσμο». Αντίστοιχα, «οι μουσουλμάνοι που θεωρούν ότι οι αρχές του Ισλάμ δεν αποτελούν απλώς στοιχείο της θρησκευτικής πίστης αλλά πρέπει να κατέχουν θεμελιώδη θέση στην πολιτική και κοινωνική τάξη αποκαλούνται Ισλαμιστές»⁶⁵. Ο Ισλαμισμός συχνά έλαβε τη μορφή πολιτικού εξτρεμισμού, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν η Μουσουλμανική Αδελφότητα (Muslim Brotherhood) εδραιώθηκε ως το πολιτικό ισλαμικό κίνημα με τη μεγαλύτερη επιρροή στον ισλαμικό κόσμο – «πρωτεία» που διατηρεί ακόμη και σήμερα. Ωστόσο, ο Ισλαμισμός τα τελευταία χρόνια έχει διευρύνει τη σφαίρα επιρροής του από γεωγραφικής άποψης. Ενώ, δηλαδή, στις αρχές του 20ού αιώνα η εκδήλωση και η επιρροή του περιορίζονταν στο μουσουλμανικό κόσμο, σήμερα επιχειρεί να επιβάλλει την ιδεολογία του και στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, αμφισβητώντας και προκαλώντας τις δημοκρατικές αξίες και τα δημοκρατικά πρότυπα.

Συγκεκριμένα οι Ισλαμιστές, μη αποδεχόμενοι το διαχωρισμό θρησκείας και κράτους, προσβλέπουν σε ένα κοινωνικό μοντέλο που δε συμβαδίζει με τις αξίες και τις πολιτικές δομές της ανεκτικής, δημοκρατικής και πλουραλιστικής Ευρώπης και δεν είναι πρόθυμοι να ακολουθούν τα εκάστοτε εθνικά νομοθετικά πλαίσια, καθώς θεωρούν ότι αντίκεινται στο θρησκευτικό τους δόγμα. Στο σημείο αυτό, ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι το πολιτικό Ισλάμ σε καμία περίπτωση δε συνιστά ένα ενιαίο κίνημα. Αντιθέτως, εμπερικλείει διαφορετικά ρεύματα, ιδεολογίες και πιστεύω. Η αμφισβήτηση από πλευρά του των υφιστάμενων ευρωπαϊκών αρχών και συνηθειών γίνεται κυρίως κατά τρόπο ειρηνικό, για παράδειγμα μέσω της απαίτησης από τις γυναίκες να φορούν μαντίλα, των εκκλήσεων του από τις εκάστοτε κοινωνίες για την παροχή φαγητού halal στα σχολεία, το διαχωρισμό αντρών και γυναικών στις πισίνες

⁶⁵ Parliamentary Assembly, Council of Europe, Islam, Islamism and Islamophobia in Europe, Μάιος 2010, σελ. 10

των κολυμβητηρίων, την παροχή ειδικών χώρων για προσευχή από τους εργοδότες για τους μουσουλμάνους εργαζομένους τους κ.ά. Η εξάπλωσή του δε στους κύκλους των μουσουλμάνων μεταναστών είναι περισσότερη διαδεδομένη στις περιπτώσεις που εκείνοι ζουν υπό συνθήκες ένδειας και ανεργίας. Όσο περισσότερο εκείνοι νιώθουν απογοητευμένοι και αποξενωμένοι από τις εκάστοτε κοινωνίες υποδοχής, τόσο πιο εύκολα στρέφονται προς τον Ισλαμισμό, καθώς στους κόλπους του βρίσκουν την υπερηφάνεια και την ταυτότητα που στερούνται.

Ωστόσο, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που ο εξτρεμισμός του πολιτικού Ισλάμ έχει εκδηλωθεί με βίαιες, ακόμη και τρομοκρατικές ενέργειες. Για παράδειγμα, το 1989 ο πρώην θρησκευτικός και πολιτικός αρχηγός του Ιράν, ο Αγιατολάχ Χομεινί, εξέδωσε διαταγή για το θάνατο του Salman Rushdie για τη συγγραφή του βιβλίου *The Satanic Verses*, το περιεχόμενο του οποίου κρίθηκε βλάσφημο απέναντι στην ισλαμική θρησκεία. Οι απειλές και οι προσπάθειες λογοκρισίας όμως των Ισλαμιστών εξτρεμιστών δε στρέφονται μόνο εναντίων μουσουλμάνων κατοικούντων στην Ευρώπη, αλλά εναντίον και Ευρωπαίων. Ενδεικτικά αναφέρεται εδώ το παράδειγμα του Kurt Westergaard, ενός Ολλανδού καρτουνίστα ο οποίος το Σεπτέμβριο του 2005 σχεδίασε για λογαριασμό της εφημερίδας Jullands-Posten ένα καρτούν που απεικόνιζε τον Μωάμεθ με μια βόμβα στο τουρμπάνι του, προβαίνοντας με αυτόν τον τρόπο σε ένα σχόλιο για τα περιστατικά τρομοκρατικών επιθέσεων από εξτρεμιστές μουσουλμάνους. Ο Westergaard δέχθηκε πολλές απειλές, οι οποίες κορυφώθηκαν με την επίθεση με τσεκούρι στο σπίτι του από ένα Σομαλό μουσουλμάνο, την 1η Ιανουαρίου 2010 και έκτοτε ζει υπό τη μόνιμη προστασία της αστυνομίας. Λιγότερο τυχερός στάθηκε ο Theo van Gogh, Ολλανδός σκηνοθέτης και παραγωγός, ο οποίος ήταν συμπαραγωγός στη δεκάλεπτη ταινία "Submission", που ασκούσε κριτική στη μεταχείριση των γυναικών στις ισλαμικές κοινωνίες. Ο Theo van Gogh δολοφονήθηκε στο Άμστερνταμ στις 2 Νοεμβρίου 2004 από ένα Δανο-Μαροκινό μουσουλμάνο. Στα ενδεικτικά παραδείγματα –και όσον αφορά την Ευρώπη- δε θα μπορούσε να μη συμπεριληφθεί, τέλος, η τρομοκρατική επίθεση της Al-Qaeda στον κεντρικό σταθμό τρένων της Μαδρίτης στις 11 Μαρτίου του 2004, η οποία είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο 191 πολιτών και τον τραυματισμό 1.800, ενώ ένα χρόνο μετά, στις 7 Ιουλίου του 2005, 52 άνθρωποι σκοτώθηκαν και 700 τραυματίστηκαν κατά τις βομβιστικές επιθέσεις αυτοκτονίας στο μετρό και σε ένα λεωφορείο στο Λονδίνο.

Ο στόχος των προαναφερόμενων απειλών και επιθέσεων είναι, προφανώς, η δημιουργία ενός αισθήματος φόβου μεταξύ των μη μουσουλμάνων, η πρόκληση αντιποίνων έναντι των μουσουλμάνων ώστε εκείνοι να συνενώσουν τις δυνάμεις τους και να συνεχίσουν το φαύλο κύκλο αίματος και σε τελική ανάλυση, η επιδίωξη πολιτικών στόχων που αφορούν την πολιτική εξουσία σε περιφερειακό και διεθνές

επίπεδο⁶⁶. Είναι αναμφισβήτητο, λοιπόν, το γεγονός ότι ο Ισλαμισμός στην Ευρώπη, εκτός από τον ειρηνικό τρόπο εκδήλωσής του, έχει εκδηλωθεί πλειστάκις και με τρόπο εξτρεμιστικό-αιματηρό, μέσω ενεργειών που πλήττουν αθώους πολίτες ή που επιχειρούν να επιβάλλουν τη λογοκρισία σε μια ήπειρο η οποία είναι υπερήφανη για το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου που έχει παραχωρήσει στους πολίτες της. Σίγουρα, ενέργειες σαν τις παραπάνω έχουν συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός αισθήματος ισλαμοφοβίας στην Ευρώπη, το οποίο όμως υποστηρίζεται και από αυθαίρετες γενικεύσεις, από την αδυναμία των πολιτικών, των κυβερνήσεων και των ΜΜΕ να διαχωρίσουν τους μουσουλμάνους από τους ισλαμιστές και τους πολιτικούς εξτρεμιστές, καθώς και από εκείνο που υποδηλώνει η ίδια η λέξη, το «φόβο» απέναντι στο διαφορετικό και το «ξένο».

Η επιτροπή Runnymede Trust της Βρετανίας, σε έκθεσή της το 1997 για τους Βρετανούς μουσουλμάνους και την ισλαμοφοβία επιχειρήσε να περιγράψει με έναν ορισμό τα φαινόμενα καχυποψίας και εχθρότητας απέναντι στους μουσουλμάνους μετανάστες, που εκδηλώνονταν πλέον ολοένα και εντονότερα. Όρισε, λοιπόν, ως ισλαμοφοβία «την αδικαιολόγητη εχθρότητα απέναντι στο Ισλάμ. [Η ισλαμοφοβία] αναφέρεται επίσης στις πρακτικές συνέπειες αυτής της εχθρότητας, που εκδηλώνονται ως άδικες διακρίσεις εναντίον μουσουλμάνων -ατόμων και κοινοτήτων- και στον αποκλεισμό μουσουλμάνων από συμβατικά πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα»⁶⁷. Μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, βέβαια, και τα προαναφερθέντα τρομοκρατικά χτυπήματα μουσουλμάνων εξτρεμιστών στη Μαδρίτη και στο Λονδίνο το 2004 και το 2005 αντίστοιχα, ο χαρακτηρισμός «αδικαιολόγητη» [εχθρότητα] που επέλεξε να χρησιμοποιήσει η επιτροπή Runnymede Trust για την περιγραφή του φαινομένου της ισλαμοφοβίας ίσως μοιάζει κάπως άτοπος. Περισσότερο εύστοχη είναι στην περιγραφή του φαινομένου η Gabriele Marranci, η οποία θεωρεί ότι η ισλαμοφοβία είναι στην ουσία η «φοβία απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα και τις επιδράσεις που μπορεί να έχει το Ισλάμ στην Ευρώπη και στη Δύση μέσω διαπολιτισμικών διαδικασιών»⁶⁸.

Η Marranci, λοιπόν, ανάγει την κύρια «πηγή» της ισλαμοφοβίας στη διαφορετικότητα (και το φόβο απέναντι στη διαφορετικότητα) των δύο πολιτισμών – ευρωπαϊκού και ανατολικού-ισλαμικού- και όχι στα διαφορετικά θρησκευτικά πιστεύω που διέπουν αυτούς τους πολιτισμούς και ούτε, βέβαια, στα περιστατικά εξτρεμισμού του πολιτικού Ισλάμ. Πρόκειται, δηλαδή, για μια σύγκρουση πολιτισμών, έτσι όπως

⁶⁶ Για τα παραδείγματα του ισλαμικού εξτρεμισμού, βλ. παραπάνω έκθεση, σελ. 11-12

⁶⁷ Islamophobia, A Challenge For Us All, Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia, 1997, σελ. 10

⁶⁸ Marranci, 2004, σελ. 116

τη διατύπωσε ο Samuel Huntington το 1993 στο άρθρο του *The Clash of Civilizations?* και τρία χρόνια αργότερα περισσότερο εκτεταμένα στο βιβλίο του⁶⁹; Για την απάντηση αυτού του ερωτήματος κρίνεται σκόπιμη η αναφορά των βασικών σημείων της θεωρίας του Huntington, σύμφωνα με την οποία «η βασική πηγή συγκρούσεων στο νέο κόσμο δε θα είναι κατά βάση ιδεολογική ή οικονομική. Οι μεγάλες διασπάσεις μεταξύ της ανθρωπότητας και η κυρίαρχη πηγή συγκρούσεων θα είναι πολιτισμική»⁷⁰. Κατά τον Huntington, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου το επίκεντρο της διεθνούς πολιτικής μετατοπίζεται από τη σχέση και την αλληλεπίδραση των δυτικών πολιτισμών σε αυτή μεταξύ των δυτικών και μη δυτικών πολιτισμών, καθώς οι μη δυτικοί πολιτισμοί δε συμμετέχουν στη διαμόρφωση της ιστορίας απλώς ως στόχοι του δυτικού αποικιοκρατικού συστήματος αλλά ως διαμορφωτές της ιστορίας. Ο κόσμος θα διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό από τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ έξι ή επτά πολιτισμών⁷¹ και καθώς οι πολιτισμοί αυτοί τείνουν τις τελευταίες δεκαετίες να συγκλίνουν λόγω των παγκόσμιων διαδικασιών οικονομικού εκσυγχρονισμού και των συντελούμενων κοινωνικών αλλαγών, τα έθνη-κράτη θα αποδυναμώνονται ως προς την ταυτότητά τους. Το «κενό» αυτό στην ταυτότητα θα έρθει να καλύψει, κατά τον Huntington, η θρησκεία και συχνά μάλιστα με τη μορφή φονταμενταλιστικών κινημάτων.

Συνεχίζοντας, υποστηρίζει ότι όσο οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ ατόμων διαφορετικών πολιτισμών εντείνονται, τόσο τα άτομα θα συνειδητοποιούν τις πολιτισμικές διαφορές που τα χωρίζουν και θα ευνοείται, έτσι, η ανάπτυξη εχθροτήτων μεταξύ τους. Στο νέο αυτό πλαίσιο η ισχυρή Δύση συνεχίζει τις προσπάθειες προώθησης των αρχών της δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού ως πανανθρώπινες αξίες, της διατήρησης της στρατιωτικής της υπεροχής και της προώθησης των οικονομικών συμφερόντων της, συναντώντας όμως αντιδράσεις των μη δυτικών πολιτισμών, οι οποίοι θα συνεχίσουν να επιχειρούν να αποκτήσουν τον πλούτο, την τεχνολογία, τις ικανότητες, τον εξοπλισμό και τα όπλα που σηματοδοτούν το δυτικό εκσυγχρονισμό, επιχειρώντας όμως να «συμφιλιώσουν» αυτόν τον εκσυγχρονισμό με τους παραδοσιακά στοιχεία των πολιτισμών τους. Όσον αφορά την αλληλεπίδραση συγκεκριμένα του δυτικού με τον ισλαμικό πολιτισμό, ο

⁶⁹ Για τον τίτλο του βιβλίου ο Huntington παρέλειψε σκόπιμα το ερωτηματικό από τον τίτλο του άρθρου του το 1993 και έτσι, το βιβλίο κυκλοφόρησε τελικά υπό τον τίτλο *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*.

⁷⁰ Huntington, 1993, σελ. 3

⁷¹ Δυτικός, κομφουκιανικός, ιαπωνικός, ισλαμικός, ινδουιστικός, σλαβο-ορθόδοξος, λατινοαμερικανικός και πιθανώς αφρικανικός.

Huntington προέβλεπε ότι η φύση της δε θα μπορούσε παρά να είναι συγκρουσιακή⁷².

Η θεωρία του Huntington περί σύγκρουσης πολιτισμών έχει δεχθεί πλείστες κριτικές, με την κύρια να αφορά την τάση προς απλούστευση και γενίκευση όσον αφορά, για παράδειγμα, το διαχωρισμό του κόσμου στους προαναφερόμενους επτά πολιτισμούς και τα κριτήρια για αυτό το διαχωρισμό, όπως και την ταύτιση του αμερικανικού με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Αναφορικά με τη σχέση Ισλάμ και Δύσης είναι, πράγματι, αλήθεια ότι στην Ευρώπη η αμφισβήτηση, η καχυποψία και η εχθρότητα απέναντι στους μουσουλμάνους μετανάστες δεν πηγάζει τόσο από τη διαφορετική θρησκεία των τελευταίων αυτή καθαυτή όσο από τα πολιτισμικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά τους, που διαφέρουν από αυτά των ευρωπαϊκών κοινωνιών και που δημιουργούν συνθήκες αποξένωσης και αποκλεισμού. Στην ουσία, δηλαδή, πρόκειται περισσότερο για μια «Μουσουλμανοφοβία» παρά για Ισλαμοφοβία⁷³. Επίσης, η θεωρία του Huntington τείνει να αγνοεί το επιχείρημα ότι «η Δύση δεν έχει πρόβλημα με το Ισλάμ αυτό καθαυτό, παρά μόνο με τους βίαιους Ισλαμιστές εξτρεμιστές»⁷⁴. Έτσι, η θέση της σύγκρουσης πολιτισμών του Huntington, με το να αντιπαραβάλλει την Ανατολή και τη Δύση, το Ισλάμ και το Χριστιανισμό, παρουσιάζοντάς τα ως διαμετρικά αντίθετα και ασυμβίβαστα μεταξύ τους, το μόνο που έχει καταφέρει είναι να αυξήσει τα αντι-ισλαμικά, και κατ' επέκταση αντι-μουσουλμανικά, αισθήματα μέσω υπεραπλουστεύσεων και μονολιθικών προσεγγίσεων. Ωστόσο, είναι πολύ σημαντικό «οι μουσουλμάνοι να μην αντιμετωπίζονται ως μια αδιαφοροποίητη μάζα, καθώς υπάρχουν πολλές εθνικές, πολιτισμικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαφορές μεταξύ ατόμων και ομάδων»⁷⁵.

Στη μονολιθική αυτή προσέγγιση του ζητήματος του Ισλάμ καταφεύγουν κατά κόρον και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, τα οποία τείνουν να δαιμονοποιούν το Ισλάμ και να παρουσιάζουν τους μουσουλμάνους ως βαρβάρους, αδαείς, στενόμυαλους, μισαλλόδοξους θρησκευτικούς ζηλωτές και τρομοκράτες. Προβαίνουν πολύ συχνά στη χρήση ακραίων χαρακτηρισμών –τους περιγράφουν ως φονταμενταλιστές, εξτρεμιστές και ριζοσπάστες- υποδηλώνοντας, έτσι, ότι και τα κινήματά τους είναι ακραία. Χαρακτηριστικό είναι εδώ το παράδειγμα της χρήσης της λέξης ‘jihad’, η οποία χρησιμοποιείται κατά κόρον από τα δυτικά ΜΜΕ για να περιγράψουν τον «ιερό πόλεμο» που έχουν κηρύξει οι Ισλαμιστές εναντίον της

⁷² βλ. άρθρο του Huntington του 1993, σελ. 1-23.

⁷³ Erdenir, 2005, σελ. 6

⁷⁴ McTernan, 2008, σελ. 12

⁷⁵ Abbas, 2004, σελ. 29

Δύσης, ενώ στην πραγματικότητα η έννοια της λέξης «jihad» όπως πηγάζει από το Κοράνι είναι πολύ ευρύτερη και λαμβάνει την έννοια περισσότερο της «πάλης», ακόμη και σε προσωπικό επίπεδο για την ανύψωση του ατόμου⁷⁶. Τα ΜΜΕ σκοπίμως παραβλέπουν την ποικιλομορφία που ενυπάρχει στις ισλαμικές κοινότητες και τείνουν να στοχοποιούν τους μουσουλμάνους σαν σύνολο, παρόλο που τελικά οι τρομοκράτες, καμικάζι μουσουλμάνοι αποτελούν μια μικρή μερίδα μόνο του μουσουλμανικού πληθυσμού. Οι πηχουαίοι τίτλοι των εφημερίδων, ιδίως μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, όπως αυτός της Daily Mail «Φανατισμένοι και με μόνη επιθυμία το θάνατο: Γεννήθηκα στη Βρετανία αλλά είμαι πρώτα Μουσουλμάνος»⁷⁷, αντιμετωπίζουν ως εχθρούς όχι μόνο τους μουσουλμάνους των ισλαμικών χωρών, αλλά και αυτούς που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στη χώρα της Βρετανίας.

Η ίδια εφημερίδα την 20^η Σεπτεμβρίου του 2001, εννιά μέρες μετά το τρομοκρατικό χτύπημα στους Δίδυμους Πύργους, δημοσίευσε μια φωτογραφία που απεικόνιζε άντρες μουσουλμάνους έξω από το Κοινοβούλιο να κρατούν πλακάτ με την επιγραφή «Θάνατος στη Βρετανία και την Αμερική». Από κάτω η λεζάντα έγραφε «Παράσιτο (από το αγγλικό λεξικό Chambers): το πλάσμα που αποκτά τροφή και φυσική προστασία από έναν ξενιστή, ο οποίος δεν επωφελείται ποτέ από την παρουσία του», κατατάσσοντας έτσι -κατά αυθαίρετο, ομολογουμένως, τρόπο- όλους τους μουσουλμάνους στην ίδια κατηγορία του «παράσιτου» και του τρομοκράτη. Επίσης, άλλη μια κατηγορία εναντίον των ΜΜΕ αφορά το γεγονός ότι δε δίνεται η ευκαιρία σε μουσουλμάνους να παρουσιάσουν τις θέσεις που οι ίδιοι πρεσβεύουν, ενώ ακόμη και στις περιπτώσεις που συμβαίνει αυτό, η άποψή τους δημοσιεύεται δίπλα σε μια αντιθετική άποψη, όπως ήταν για παράδειγμα το άρθρο της Mirror που αφορούσε την έκκληση του τότε Βρετανού βουλευτή David Blunkett για την προστασία των Βρετανών μουσουλμάνων, το οποίο δημοσιεύτηκε δίπλα ακριβώς από ένα άρθρο όπου ένας Βρετανός υπάλληλος ταχυδρομείου δήλωνε «θα συντασσόμουν με τους μουσουλμάνους σε έναν πόλεμο ενάντια στη Δύση»⁷⁸.

Η διάδοση, λοιπόν, της ισλαμοφοβίας στην Ευρώπη είναι απόρροια, ως ένα μεγάλο βαθμό, της διαστρέβλωσης του μουσουλμανικού κόσμου και της παρουσιάσής του ως ολότελα «ξένου» από αυτόν της δυτικής κοινωνίας, της παρερμηνείας των ισλαμικών κειμένων και της αναπαραγωγής εικόνων που παρουσιάζουν τους μουσουλμάνους άντρες ως «βαρβάρους» και βίαιους και τις γυναίκες ως υποταγμένων όντων, γενικεύοντας όμως παράλληλα αυτές τις εικόνες

⁷⁶ Abbas, ό.π., σελ. 30

⁷⁷ “Fanatics with a death wish: I was born in Britain but I am a Muslim First”, από το άρθρο του Christopher Allan, *Islamophobia in the Media since September 11th*, 2001, σελ. 4

⁷⁸ Allan, ό.π., σελ. 6-7

στο σύνολο της μουσουλμανικής κοινωνίας. Επιπλέον, την άποψη περί υπεροχής της Δύσης έναντι των άλλων πολιτισμών που προτείνει η θεωρία του Huntington φαίνεται να ενστερνίζονται και να προβάλλουν Ευρωπαίοι πολιτικοί, όπως για παράδειγμα ο Ιταλός πρωθυπουργός Silvio Berlusconi, ο οποίος στις 27 Σεπτεμβρίου δήλωνε «Είμαστε υπερήφανοι φορείς και έχουμε επίγνωση της υπεροχής του [δυτικού] πολιτισμού μας, των ανακαλύψεων και εφευρέσεων του που μας έδωσαν τους δημοκρατικούς θεσμούς, το σεβασμό για τα ανθρώπινα, κοινωνικά, θρησκευτικά και πολιτικά δικαιώματα των πολιτών μας, την ανοχή στην ποικιλομορφία και στο κάθε τι [...] Η Ευρώπη πρέπει να ακμάσει πάλι επί τη βάσει των κοινών χριστιανικών ριζών της»⁷⁹.

Τα ακροδεξιά κόμματα, από την άλλη, εκμεταλλεύονται αυτό το δημόσιο φόβο απέναντι στο Ισλάμ και στις πολιτικές εκστρατείες τους τείνουν να ενθαρρύνουν τα αντι-μουσουλμανικά αισθήματα. Για παράδειγμα, το ελβετικό συντηρητικό κόμμα Swiss People's Party μέσω μιας ξενοφοβικής καμπάνιας ζητούσε επίμονα την απαγόρευση της ανέγερσης μιναρέδων, κάτι το οποίο και πέτυχε το 2009, οπότε πέρασε την απαγόρευση από κοινού με το κόμμα «Federal Democratic Union»⁸⁰, ενώ το ολλανδικό Dutch Party for Freedom ζητούσε την απαγόρευση του Κορανίου, συγκρίνοντάς το ακόμη και με το βιβλίο «Ο αγών μου» του Χίτλερ. Μέσω υπεραπλουστεύσεων και αρνητικών στερεοτύπων, αυτά και αρκετά άλλα κόμματα ανά την Ευρώπη μεταδίδουν μια διαστρεβλωμένη εικόνα του Ισλάμ και μεταδίδουν το μήνυμα ότι όλοι οι μουσουλμάνοι είναι και Ισλαμιστές⁸¹.

Έτσι, οι μουσουλμάνοι μετανάστες αντιμετωπίζονται από τους κατοίκους των ευρωπαϊκών χωρών ως απειλή όχι μόνο για την ασφάλεια αλλά και για την ευρωπαϊκή ομοιογένεια και κουλτούρα. Σύμφωνα με έρευνα του 2008 του οργανισμού *Human Rights First*, με έδρα την Ουάσιγκτον, για τα εγκλήματα μίσους εναντίον των μουσουλμάνων, αυτό έχει ως αποτέλεσμα πολλοί μουσουλμάνοι, και ιδίως νέοι, να έχουν τελικά περιορισμένες δυνατότητες για κοινωνική εξέλιξη και να αισθάνονται κοινωνικά αποξενωμένοι σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από εχθρότητα, καχυποψία και προκατάληψη. Η πραγματικότητά τους συχνά είναι ακόμη σκληρότερη, καθώς δεν είναι λίγα τα φαινόμενα επιθέσεων και παρενοχλήσεων, σωματικών και λεκτικών, εναντίον τους αλλά και των στοχευμένων επιθέσεων σε τζαμιά, κοιμητήρια και περιουσίες μουσουλμάνων. Έτσι, στη Μεγάλη Βρετανία οι Βρετανοί μουσουλμάνοι θεωρούν ότι η προκατάληψη και η εχθρότητα εναντίον τους

⁷⁹ Marranci, 2004, σελ. 107

⁸⁰ Η ανέγερση τζαμιών και εν γένει χώρων λατρείας, εντούτοις, ακόμη επιτρέπεται.

⁸¹ Βλ. έκθεση Συμβουλίου της Ευρώπης, 2010, σελ. 13

αυξάνεται διαρκώς⁸², στη Γαλλία και στην Αυστρία ακραίοι πολιτικοί ηγέτες, όπως ο Jean-Marie Le Pen και ο Jörg Haider αντίστοιχα, έχουν επιχειρήσει να «νομιμοποιήσουν» την ξενοφοβία και έχουν συμβάλει στην αύξηση του λαϊκού αντιμουσουλμανικού αισθήματος και της μισαλλοδοξίας στην Ευρώπη, ενώ στην Ολλανδία η εχθρότητα εναντίον των μουσουλμάνων έχει αυξηθεί δραματικά από το 2000 και ιδίως μετά την 11η Σεπτεμβρίου και την προαναφερθείσα δολοφονία του σκηνοθέτη Theo van Gogh το Σεπτέμβριο του 2004.

Στην Ουκρανία έχουν σημειωθεί πολλά περιστατικά επιθέσεων εναντίον μουσουλμάνων Τατάρων της Κριμαίας, καθώς και καταστροφής περιουσιών και βεβήλωσης κοιμητηρίων από ομάδες νέο-Ναζί, την ανάμιξη των οποίων αρνούνται συχνά και οι ίδιες οι αστυνομικές αρχές. Περιστατικά βίας εναντίον μουσουλμάνων έχουν σημειωθεί και στις χώρες του Βελγίου, της Δανίας, της Σερβίας, της Ιταλίας⁸³ και αλλού, ενώ είναι χαρακτηριστική η απουσία επίσημων στατιστικών που να αφορούν εγκλήματα βίας εναντίον μουσουλμάνων, καθώς πολύ λίγες είναι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που ασχολούνται με την καταγγελία εγκλημάτων μίσους εναντίον μουσουλμάνων και ελάχιστες είναι οι χώρες που έχουν συστήσει όργανα παρακολούθησης. Μία από αυτές τις χώρες είναι η Μεγάλη Βρετανία, όπου η Μητροπολιτική Αστυνομία του Λονδίνου ξεκίνησε τα έτη 2006/2007 να καταγράφει τα «ισλαμοφοβικά» εγκλήματα ξεχωριστά από τα λοιπά εγκλήματα μίσους λόγω θρησκείας. Ωστόσο, το πρόβλημα της μη καταγγελίας των εγκλημάτων μίσους εναντίον των μουσουλμάνων εξακολουθεί να υφίσταται σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες⁸⁴ και είναι γεγονός ότι όσο η απραξία αυτή συνεχίζεται και οι μουσουλμάνοι παραμένουν κοινωνικά αποκλεισμένοι και οικονομικά ασθενείς τόσο πιο εύκολο στόχο θα αποτελούν για τις εξτρεμιστικές, ισλαμιστικές ομάδες, οι οποίες δεν είναι τυχαίο ότι προτιμούν χώρες της Ευρώπης για τη στρατολόγηση και την εκπαίδευση μελλοντικών τρομοκρατών –στην ουσία «ξαναγεννημένων» ισλαμιστών, έτοιμων να εκτελέσουν οποιαδήποτε διαταγή. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονισθεί ότι «σύμφωνα με Γερμανούς και Γάλλους μελετητές, μόνο μια μικρή μειοψηφία των Ευρωπαίων Ισλαμιστών τρομοκρατών ήταν φανατικοί Ισλαμιστές στις μουσουλμανικές χώρες προέλευσής τους προτού έρθουν στην Ευρώπη»⁸⁵. Κατά αυτόν τον τρόπο, και αν δε

⁸² Χαρακτηριστικό είναι εδώ το συμβάν της 23^{ης} Αυγούστου 2007 στο Σαουθάμπτον, όπου ένας οδηγός επιχειρήσε να τραυματίσει με το αυτοκίνητό του μια τριαντάχρονη γυναίκα επειδή φορούσε μαντίλα, βλ. A Humans Rights First Report, Violence Against Muslims, 2008 Hate Crime Survey, σελ. 8.

⁸³ Για παράδειγμα, στην Ιταλία τον Ιούνιο του 2008 δύο αυτοσχέδιες βόμβες εξερράγησαν στο Ισλαμικό Κέντρο του Μιλάνου ενώ οι υπεύθυνοι δε συνελήφθησαν ποτέ (βλ. παραπάνω έκθεση, σελ. 12).

⁸⁴ A Humans Rights First Report, Violence Against Muslims, 2008 Hate Crime Survey, σελ. 1-15.

⁸⁵ Erdenir, 2005, σελ. 8

ληφθούν σοβαρά μέτρα αντιμετώπισης του ζητήματος των μουσουλμάνων μεταναστών στην Ευρώπη, ο φαύλος κύκλος «ισλαμικός εξτρεμισμός – επιθέσεις εναντίον μουσουλμάνων μεταναστών και κοινωνικός αποκλεισμός – ισλαμικός εξτρεμισμός» δε θα κλείσει ποτέ.

Προς το παρόν, τρία είναι τα μοντέλα των σχέσεων των ευρωπαϊκών κρατών με τους μουσουλμάνους μετανάστες που ζουν και εργάζονται στα εδάφη τους. Το πρώτο μοντέλο είναι αυτό του «αποκλεισμού» (exclusion), στο οποίο οι μετανάστες είναι φυσικά παρόντες –και μέσω της εργασίας τους- στην κοινωνία, στην οποία ωστόσο δεν έχουν κατορθώσει να προσαρμοστούν. Το κράτος τούς παρέχει, βέβαια, κάποια περιορισμένα δικαιώματα, επιτρέποντας έτσι στην ουσία τη δημιουργία μιας κοινωνίας εντός της κοινωνίας, η οποία όμως έχει τελικά ως αποτέλεσμα την απομόνωση και το διαχωρισμό των μουσουλμάνων. Το μοντέλο του «αποκλεισμού» ή αλλιώς των «επισκεπτών εργατών» (Gastarbeiter model) παρατηρείται κατά κύριο λόγο στη Γερμανία, παρόλο που το γερμανικό κράτος χορηγεί τη γερμανική ιθαγένεια στα άτομα εκείνα που γεννιούνται στα γερμανικά εδάφη. Το δεύτερο μοντέλο είναι αυτό της «αφομοίωσης» (assimilation), του οποίου απώτερος σκοπός είναι η ολοκληρωτική «απορρόφηση» της ταυτότητας των μεταναστών. Στο μοντέλο αυτό, το οποίο παρατηρείται κυρίως στη Γαλλία, το κράτος αποθαρρύνει τη δημιουργία ξεχωριστών κοινοτήτων από τους μετανάστες και ως εκ τούτου, αναμένεται από τους μετανάστες να εγκαταλείψουν τις πολιτισμικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητές τους προκειμένου να απορροφηθούν κάποια στιγμή από τις κοινωνίες υποδοχής, ενώ αποκτούν δικαιώματα και αναγνωρίζονται νομικά μόνο με την προϋπόθεση ότι θα αφομοιωθούν στην επικρατούσα κουλτούρα. Μέσω αυτού του μοντέλου το κράτος επιδιώκει να διατηρήσει την ταυτότητά του αναλλοίωτη και να αποτρέψει τη δημιουργία γκέτο εντός της κοινωνίας του.

Το τελευταίο μοντέλο είναι το πολυπολιτισμικό μοντέλο ή αλλιώς το μοντέλο της «ενσωμάτωσης» (integration), το οποίο παρατηρείται κυρίως στις Κάτω Χώρες και τη Μεγάλη Βρετανία. Το μοντέλο αυτό ενθαρρύνει τη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών, οι οποίοι μπορούν να γίνουν δεκτοί ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας με την προϋπόθεση ότι θα ενσωματωθούν στην πολιτική κουλτούρα της χώρας υποδοχής. Αυτό σημαίνει ότι δε ζητείται από τους μουσουλμάνους μετανάστες να εγκαταλείψουν τις πολιτισμικές παραδόσεις τους, ωστόσο οφείλουν να σέβονται και να ενστερνίζονται τις κοινές δημοκρατικές αξίες και πολιτικές πρακτικές, όπως για παράδειγμα τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δικαιοσύνη, την προστασία του περιβάλλοντος και όλες τις μορφές της οργανωμένης καθημερινής ζωής⁸⁶. Το

⁸⁶ Βλ. Erdenir, 2005, σελ. 4-5 και Hussain, 2003, σελ. 221

πλουραλιστικό μοντέλο της «ενσωμάτωσης» φαίνεται να είναι το δικαιότερο και αυτό που θα αποδειχθεί περισσότερο τελεσφόρο μελλοντικά, ωστόσο προϋποθέτει την ανοχή των Ευρωπαίων πολιτών, οι οποίοι θα πρέπει και αυτοί με τη σειρά τους να αποδεχθούν την πολιτισμική διαφορετικότητα των μεταναστών της χώρας τους, προκειμένου, εκτός των άλλων, να εξαλειφθεί η «σχιζοφρενική» κατάσταση που παρατηρείται σήμερα: ενώ δηλαδή η Ευρώπη ζητά από τους μουσουλμάνους μετανάστες να γίνουν –τουλάχιστον- *Μουσουλμάνοι της Ευρώπης*, δηλαδή να προσαρμόσουν τη θρησκευτική και πολιτισμική κουλτούρα τους σε μια νέα Ευρώπη που θα περικλείει στοιχεία του Ισλάμ, την ίδια στιγμή οι ξενοφοβικές και ισλαμοφοβικές συμπεριφορές της έχουν ως αποτέλεσμα οι μουσουλμάνοι να παραμένουν *Μουσουλμάνοι στην Ευρώπη*, με άλλα λόγια αποξενωμένοι σε ένα χριστιανοκεντρικό ευρωπαϊκό περιβάλλον⁸⁷.

Προκειμένου να εξαλειφθεί η απομόνωση των μουσουλμάνων μεταναστών και η απόπειρά τους για δημιουργία παράλληλων κοινωνιών, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, στην έκθεσή της το 2010 για την Ισλαμοφοβία στην Ευρώπη, καλεί τους εκπροσώπους των μουσουλμανικών κοινοτήτων να ενθαρρύνουν το διαπολιτισμικό διάλογο και την κατανόηση του πολιτισμικού υπόβαθρου της χώρας υποδοχής, ενώ καλεί και τα ίδια τα μέλη των μουσουλμανικών κοινοτήτων να εγκαταλείψουν τις παραδοσιακές ερμηνείες του Ισλάμ, οι οποίες αντιτίθενται στην ισότητα των φύλων και περιορίζουν τα δικαιώματα των γυναικών. Για παράδειγμα, η πρακτική του ακρωτηριασμού των γυναικείων γεννητικών οργάνων υπό το πρόσχημα των ισλαμικών ή άλλων εθίμων αποτελεί κατάφορη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θα πρέπει να εγκαταλειφθεί από τους μουσουλμάνους μετανάστες της Ευρώπης. Από την άλλη πλευρά, υπογραμμίζει την ανάγκη επίδειξης ανεκτικότητας από τους Ευρωπαίους, οι οποίοι θα φρουρούν μεν τις δημοκρατικές αξίες, σεβόμενοι όμως πάντα τη διαφορετικότητα του άλλου. Συγκεκριμένα, ως προς το ζήτημα της μπούρκας και της μαντίλας ως θρησκευτικών συμβόλων, υπογραμμίζει ότι τα άτομα έχουν το δικαίωμα να φορούν ελεύθερα θρησκευτικά ενδύματα, εφόσον αυτό δε θίγει κατά οποιονδήποτε τρόπο την ασφάλεια του κράτους και εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου πρέπει το πρόσωπο να παραμένει ακάλυπτο, για παράδειγμα στην περίπτωση ορισμένων επαγγελματιών. Μια γενική απαγόρευση χρήσης αυτών των θρησκευτικών

⁸⁷ Μετά την 11^η Σεπτεμβρίου η ιταλική κυβέρνηση θέσπισε ένα νόμο –ως αντίμετρο στην ισλαμική τρομοκρατία-, σύμφωνα με τον οποίο οι ταυτότητες όλων των μεταναστών που δεν είναι πολίτες της Ε.Ε. πρέπει να φέρουν το δαχτυλικό τους αποτύπωμα, σε αντίθεση με εκείνες των Ιταλών πολιτών. Έτσι, όπως σημείωσε ένας Αλγερινός κάτοικος της Ιταλίας "τόρα στην Ιταλία έχουμε δύο είδη πολιτών: αυτούς χωρίς δαχτυλικό αποτύπωμα και εκείνους με δαχτυλικό αποτύπωμα», βλ. Marranci, 2004, σελ. 112.

ενδυμάτων-συμβόλων όχι μόνο θα παραβίαζε τα δικαιώματα των γυναικών όσον αφορά την ελευθερία στη θρησκεία⁸⁸, αλλά θα μπορούσε να επιφέρει και αντίθετα αποτελέσματα, καθώς ενδεχομένως να ασκούσε πίεση στις γυναίκες μουσουλμάνες να παραμένουν περιορισμένες στο σπίτι και να αποφεύγουν τη συναναστροφή με άλλες γυναίκες. Το ζητούμενο είναι τα κράτη μέλη να αναπτύξουν πολιτικές ενημέρωσης των μουσουλμάνων γυναικών όσον αφορά τα δικαιώματά τους, προκειμένου οι επιλογές τους να είναι αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης και μόνο, και να έχουν στο μυαλό τους ότι η ρύθμιση των ζητημάτων των θρησκευτικών ενδυμάτων-συμβόλων στη δημόσια σφαίρα δεν είναι αυτή που θα εξαλείψει τις αιτίες του θρησκευτικού εξτρεμισμού, καθώς πρόκειται για αιτίες βαθύτερες⁸⁹.

Εν κατακλείδι, αυτό που θα πρέπει να έχουν κυρίως υπόψη τους τα κράτη της Ευρώπης είναι ότι όπως οι υποσαχάριοι μουσουλμάνοι ανέπτυξαν μια νέα «μορφή» του Ισλάμ, το αφρικανικό Ισλάμ, είναι πιθανό στο άμεσο μέλλον να αναδυθεί στην Ευρώπη ένα ευρωπαϊκό Ισλάμ, το οποίο θα είναι «αποδεκτό τόσο από τους μουσουλμάνους μετανάστες όσο και από τις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ένα Ισλάμ που θα ενστερνίζεται τις ευρωπαϊκές ιδέες [...] της σύγχρονης κοσμικής δημοκρατίας»⁹⁰. Η αντιμετώπιση αυτής της πιθανής προοπτικής θα πρέπει να γίνει κατά τρόπο ψύχραιμο, ώστε να μην επικρατήσουν οι αγωνιώδεις φωνές που προβλέπουν επικράτηση του Ισλάμ στην Ευρώπη, η οποία θα οδηγήσει τελικά στην ανάδυση μιας Ευρωαραβίας⁹¹. Το ουσιαστικό είναι να καταφέρει η Ευρώπη να ενσωματώσει στους κόλπους της τους μουσουλμάνους μετανάστες, καθώς αν αποτύχει σε αυτό θα αποτύχει και στο να ενώσει τους Ευρωπαίους υπό μία κοινή πολιτική ταυτότητα και θα πληρώσει το αντίτιμο με κοινωνικές αναταραχές, ακραίο εθνικισμό και εγκλήματα μίσους μεταξύ των ίδιων των πολιτών της⁹². Σε ένα τέτοιο περιβάλλον η (αναμενόμενη) αύξηση του πληθυσμού των μουσουλμάνων⁹³ θα δημιουργεί ολοένα και μεγαλύτερα προβλήματα – και πρόκειται για έναν πληθυσμό, ο οποίος θα μπορούσε να αγγίξει το ποσοστό του 16% στην περίπτωση εισόδου της Τουρκίας

⁸⁸ Βλ. άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

⁸⁹ Βλ. έκθεση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, *Islam, Islamism and Islamophobia in Europe*, Μάιος 2010, σελ. 3 και 15.

⁹⁰ Tabi, 2002, σελ. 17.

⁹¹ Ye' or, 2006, όπως αναφέρεται σε Tziampiris, 2009, σελ. 69.

⁹² Erdenir, 2005, σελ. 9.

⁹³ Εκτός από αναμενόμενη η αύξηση αυτή κρίνεται και απαραίτητη. Σύμφωνα με έκθεση των Ηνωμένων Εθνών, η μετανάστευση θεωρείται ως μία από τις λύσεις στο πρόβλημα της γήρανσης του ευρωπαϊκού πληθυσμού και μάλιστα, προκειμένου το ποσοστό του εργαζόμενου πληθυσμού στις ευρωπαϊκές χώρες να διατηρηθεί στο ίδιο επίπεδο με σήμερα, η Ευρώπη χρειάζεται περίπου 1,4 εκατομμύρια μετανάστες το χρόνο έως το 2050, δηλαδή συνολικά 70 εκατομμύρια μετανάστες. Βλ. Erdenir, ό.π., σελ. 9.

στην Ευρωπαϊκή Ένωση⁹⁴, η οποία θα αναλυθεί εκτενώς στο επόμενο μέρος της παρούσας εργασίας.

ΜΕΡΟΣ Β: ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ

Η ανάπτυξη της σύγχρονης Τουρκίας και η δημοκρατία του Κεμάλ

Η τουρκόφωνη Ανατολία έλαβε την ονομασία «Τουρκία» κατά τον ενδέκατο αιώνα. Επρόκειτο, μάλιστα, για μια ονομασία που δόθηκε από τους Ευρωπαίους, καθώς μέχρι το 1923 –οπότε και υιοθετήθηκε επίσημα- «ο εθνοτικός όρος *Τούρκος* χρησιμοποιείτο σπανίως και μάλλον υποτιμητικά για να χαρακτηρίσει τους τουρκμένους νομάδες ή, αργότερα, τους αμόρφωτους και ακαλλιέργητους τουρκόφωνους κατοίκους των χωριών της Ανατολίας»⁹⁵. Η ιδέα μιας τουρκικής εθνικότητας εμφανίζεται για πρώτη φορά στα μέσα του 19ου αιώνα, ενώ μέχρι τότε οι Τούρκοι παρέμεναν απόλυτα ταυτισμένοι με το Ισλάμ και θεωρούσαν τους εαυτούς τους κατά κύριο λόγο μουσουλμάνους. Το ισλαμικό, δηλαδή, στοιχείο ήταν σαφώς σημαντικότερο από το εθνικό/πολιτισμικό μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, οπότε και ξεκίνησε να αναπτύσσεται ένα αίσθημα τουρκικής ταυτότητας υπό την επιρροή των υποτελών λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι, ως χριστιανοί, ήταν περισσότερο ανοιχτοί σε εθνικιστικές ιδέες που προέρχονταν από τη Δύση και τις οποίες μετέδωσαν στους κυρίους τους.

Σε αυτό το σημείο είναι δυνατή η διάκριση τριών βασικών τάσεων επιρροής που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης Τουρκίας: της ισλαμικής, της τουρκικής και της λεγόμενης τοπικής, η οποία ουσιαστικά συνίσταται στην επιρροή των επιμέρους εθνοτικών ομάδων που συναποτελούσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως ήταν οι Μικρασιάτες της Ανατολίας, οι Χεταίοι, οι Έλληνες της υποδουλωμένης Ρούμελης και λοιποί λαοί των Βαλκανίων, όπως οι Αλβανοί και οι Βόσνιοι. Το γεγονός ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία συμπεριελάμβανε σημαντικές ευρωπαϊκές περιοχές συνέτεινε στον επηρεασμό της σε επίπεδο ευρωπαϊκών θεσμών, ενώ διατηρούσε επίσης δεσμούς με τη Δύση μέσω του εμπορίου, της διπλωματίας, του πολέμου και της μετανάστευσης. Όσον αφορά την τουρκική τάση επιρροής, αυτή γίνεται περισσότερο αισθητή από την τουρκική γλώσσα, η οποία παρά τη μακρόχρονη έκθεσή της σε ξένες επιρροές επιβιώνει θριαμβευτικά. Σε

⁹⁴ Jenkins, 2007 (2), σελ. 256

⁹⁵ Lewis, 2001 (1), σελ. 29

αντίθεση, ωστόσο, με τη γλώσσα, οποιοδήποτε άλλο τουρκικό στοιχείο είναι άρρηκτα συνυφασμένο με το Ισλάμ. Για παράδειγμα, η λέξη *Τούρκος* απαντάται μεν σε προϊσλαμικές επιγραφές, ωστόσο αναφέρεται σε μία μόνο από τις φυλές που ζούσαν στη στέπα, ενώ η γενικευμένη χρήση της λέξης για την περιγραφή και την αντίληψη μιας ολόκληρης ομάδας προέρχεται και ταυτίστηκε με το Ισλάμ. Αντιστοίχως, το ιστορικό τουρκικό έθνος και η τουρκική κουλτούρα γεννήθηκαν στο Ισλάμ και μέχρι και σήμερα, ο όρος *Τούρκος* δεν ισχύει ποτέ για μη μουσουλμάνους, μολονότι μπορεί να είναι τουρκικής καταγωγής και να μιλούν την τουρκική γλώσσα.

Ο τρίτος παράγοντας επιρροής στη διαμόρφωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της μετέπειτα σύγχρονης Τουρκίας των αρχών του 20ού αιώνα είναι, όπως έχει προαναφερθεί, το Ισλάμ, το οποίο ωστόσο στη συγκεκριμένη περίπτωση λάμβανε τη μορφή της μαχητικής και απλής θρησκευτικότητας των Τούρκων των μεθοριακών περιοχών της Αυτοκρατορίας, ήτοι του μεθοριακού Ισλάμ. Οι μεθοριακοί μαχητές εξαπέλυαν πολέμους εναντίων των απίστων και των ειδωλολατρών στο όνομα του Θεού και της δόξας, ενώ το Ισλάμ των ελεύθερων Τούρκων είχε εξ αρχής διαποτιστεί με τα ειδικά χαρακτηριστικά των συνόρων. Κατ' επέκταση, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, από την ίδρυσή της μέχρι την πτώση της, ήταν ένα κράτος αφιερωμένο στην προαγωγή και την προάσπιση της ισχύος του Ισλάμ, οι περιοχές της Αυτοκρατορίας αναφέρονταν ως ισλαμικά εδάφη και οι Οθωμανοί βρίσκονταν σχεδόν διαρκώς σε εμπόλεμη κατάσταση με τη χριστιανική Δύση. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι οι Οθωμανοί Τούρκοι είχαν ταυτίσει τον εαυτό τους με το Ισλάμ σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι άλλοι ισλαμικοί λαοί και έτσι, "ενώ στην Τουρκία η λέξη *Τούρκος* σχεδόν αχρηστεύτηκε, στη Δύση έγινε συνώνυμο του μουσουλμάνου και οι δυτικοί που προσηλυτιζόνταν στο Ισλάμ λεγόταν ότι *τούρκεψαν*"⁹⁶. Όσον αφορά, τώρα, τη συνύπαρξη των διαφορετικών θρησκειών υπό την ομπρέλα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η κατάσταση δε διέφερε πολύ από τη σημερινή κατάσταση των μουσουλμάνων πολιτών της Ευρώπης. Συγκεκριμένα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανεχόταν τη συνύπαρξη με τις θρησκείες της Βίβλου και οι χριστιανοί και οι εβραίοι υπήκοοί της συμβίωναν σε κλίμα γαλήνης και ασφάλειας, ωστόσο παρέμεναν σαφώς απομονωμένοι και κοινωνικά διαχωρισμένοι από τους μουσουλμάνους, στις δικές τους χωριστές κοινότητες και ουσιαστικά, ποτέ δεν κατόρθωσαν να αναμειχθούν ελεύθερα με τη μουσουλμανική κοινωνία και ποτέ δεν είχαν σημαντική συνεισφορά στην πνευματική ζωή των Οθωμανών. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα, οι μη

⁹⁶ Lewis, ό.π., σελ. 57

μουσουλμάνοι που ζουν στην Τουρκία μπορεί να ονομάζονται πολίτες του τουρκικού κράτους αλλά ποτέ Τούρκοι.

Όσον αφορά, τέλος, τις επιρροές που δέχτηκε η Τουρκία από τη Δύση, αυτές εντοπίζονται και πριν ακόμα από το 18ο αιώνα. Μολονότι, δηλαδή, οι Τούρκοι απέρριπταν το χριστιανισμό, τις χριστιανικές ιδέες και το χριστιανικό πολιτισμό, θεωρούσαν ότι η χριστιανική Ευρώπη διέθετε αρκετά στοιχεία χρήσιμα και ελκυστικά, ώστε να τα μιμηθούν, να τα δανειστούν και να τα προσαρμόσουν, μεταξύ των οποίων ήταν οι τεχνικές διεξαγωγής πολέμου - από ξηράς και από θάλασσας-, ναυπηγικής, ναυτιλίας, στρατιωτικής μεταρρύθμισης και τυπογραφίας. Αντιθέτως, όσον αφορά τα ευρωπαϊκά επιτεύγματα στον πνευματικό τομέα, εδώ τα ίχνη της δυτικής επιρροής μέχρι τα μέσα του 16^{ου} αιώνα είναι σαφώς περιορισμένα. Οι Οθωμανοί, όπως και άλλοι μουσουλμανικοί πολιτισμοί που έτειναν να εξισώνουν την παγκόσμια ιστορία με τη δική τους, θεωρούσαν τους δυτικούς βαρβάρους και καθυστερημένους στον πνευματικό τομέα, ενώ η ιστορία, η φιλοσοφία, η επιστήμη και η λογοτεχνία τους δε θεωρούνταν αξιόλογη για τους λαούς της διεθνούς ισλαμικής αυτοκρατορίας.

Για πρώτη φορά διακίνηση ιδεών από τη Δύση προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία παρατηρείται με τη Γαλλική Επανάσταση, ενώ γενικά η εποχή της Αναγέννησης και των Ανακαλύψεων έκανε ορατές τις μεγάλες χριστιανικές προόδους στη δυτική Μεσόγειο και επηρέασε τους μουσουλμάνους ως ένα βαθμό. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι κατά το 16ο και το 17ο αιώνα η χριστιανική ελληνική και αρμενική ελίτ, η οποία ήταν ήδη εξοικειωμένη με τη Δύση και χάρη στο μονοπώλιο της γνώσης ξένων γλωσσών, κατόρθωσε να σπάσει τα φράγματα του κοινωνικού διαχωρισμού και να αναρριχηθεί σε σημαντικές θέσεις στο οθωμανικό κράτος και την οθωμανική οικονομία. Μέσω της προώθησης και της ενίσχυσης των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ Δύσης και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενθαρρύνθηκε, επίσης, η διακίνηση αυτών των δυτικών ιδεών και έτσι, το 19^ο και στις αρχές του 20ού αιώνα παρατηρείται μια ένταση των προσπαθειών των δυτικότροπων διανοούμενων να επιβάλλουν ένα δυτικό πρότυπο κοσμικής και πολιτικής οργάνωσης στη θρησκευτική κοινότητα του Ισλάμ.

Η προσπάθεια αυτή επιβολής δυτικών προτύπων κοσμικής και πολιτικής οργάνωσης έφθασε στο αποκορύφωμά της με την άνοδο στην εξουσία του Κεμάλ Ατατούρκ, σε μια περίοδο που η κάποτε μεγάλη Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν πλέον αποδεδκατισμένη, ενδεής και ηθικά εξουθενωμένη. Η άνοδος του εθνικιστικού κινήματος του Κεμάλ Ατατούρκ από τα μέσα του 1920 κατέληξε σε αναγνώριση του πολιτικού του προγράμματος με τη διεθνή συνθήκη της Λωζάνης του 1922 και έτσι, ο Κεμάλ, «αποκηρύσσοντας όλες τις εξωτερικές φιλοδοξίες και όλες τις παντουρκικές,

πανοθωμανικές ή πανισλαμικές ιδεολογίες, περιόρισε σκόπιμα τις ενέργειες και τις βλέψεις του στην τουρκική εθνική επικράτεια»⁹⁷. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της προσπάθειας για την ανάδυση ενός κοσμικού, περισσότερο εξευρωπαϊσμένου σύγχρονου τουρκικού κράτους, ο Κεμάλ προχώρησε σε μια σειρά μεταρρυθμίσεων, που σκοπό είχαν -μεταξύ άλλων- τον τερματισμό της απολυταρχίας του σουλτάνου και την απαλλαγή του νέου κράτους από τα θρησκευτικά στοιχεία που έως τότε το κρατούσαν απομονωμένο από τις δυτικές κοινωνίες, με τις οποίες ο Κεμάλ επιθυμούσε σύγκλιση. Έτσι, επιλέχθηκε καταρχάς νέα πρωτεύουσα, γεγονός που θα συμβόλιζε και θα υπογράμμιζε τις αλλαγές, και η Ιστανμπούλ, που για πέντε σχεδόν αιώνες συνιστούσε την πρωτεύουσα μιας ισλαμικής αυτοκρατορίας, έδωσε τη θέση της στην ανερχόμενη Άγκυρα.

Ο Κεμάλ έδωσε, επίσης, μεγάλη έμφαση στην ενδυμασία και ιδιαίτερα στο κάλυμμα της κεφαλής (φέσι), καθώς αυτά αποτελούσαν το πλέον εμφανές σύμβολο, με το οποίο οι μουσουλμάνοι διακήρυσσαν την αφοσίωσή τους στην κοινότητα του Ισλάμ και απέρριπταν όλες τις άλλες κοινότητες. Σε ομιλία του το 1927 ο Κεμάλ τόνισε χαρακτηριστικά «Στη θέση του [φεσιού] έπρεπε να τοποθετηθεί το καπέλο, το κάλυμμα κεφαλής που χρησιμοποιεί όλος ο πολιτισμένος κόσμος και με αυτόν τον τρόπο να δείξουμε ότι το τουρκικό έθνος, σε νοοτροπία και άλλες εκφράσεις, δεν αποτελεί ξένο σώμα στην πολιτισμένη κοινωνική ζωή»⁹⁸, όπου βέβαια ο «πολιτισμένος κόσμος» εδώ είναι ταυτόσημος με τη Δύση. Έτσι, από το Σεπτέμβριο του 1927 με μια σειρά αποφάσεων, που είχαν ως στόχο τους τη θεοκρατία, απαγορεύτηκε η χρήση θρησκευτικών ενδυμάτων ή εμβλημάτων από άτομα που δεν έφεραν αναγνωρισμένη θρησκευτική ιδιότητα, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι υποχρεούνταν πλέον να φορούν την ενδυμασία των πολιτισμένων εθνών του κόσμου, ήτοι το δυτικό κουστούμι και καπέλο. Όσον αφορά, ωστόσο, το ιδιαίτερα ευαίσθητο ζήτημα των γυναικείων ενδυμάτων, ο Κεμάλ δεν μπορούσε να ενεργήσει εξίσου δραστικά⁹⁹. Ένα χρόνο αργότερα, συγκεκριμένα στις 5 Απριλίου του 1928, το Κόμμα του Λαού αποφάσισε να αναθεωρήσει το δεύτερο άρθρο του συντάγματος του 1924, το οποίο ξεκινούσε με τη φράση «Η θρησκεία του τουρκικού κράτους είναι η ισλαμική», διαγράφοντας τη συγκεκριμένη φράση και τροποποιώντας άλλες τρεις διατάξεις, ώστε να αφαιρεθούν θρησκευτικές εκφράσεις και νύξεις.

Αναφορικά, τέλος, με άλλες εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής, ο Κεμάλ αντιτάχθηκε έντονα στο γεγονός ότι ο ιερός νόμος των δικαστηρίων *σεριάτ*

⁹⁷ Lewis, ό.π., σελ. 507

⁹⁸ Lewis, ό.π., σελ. 528

⁹⁹ Μόλις το 1935 προτάθηκε η απαγόρευση του φερετζέ σε συνέδριο του Κόμματος του Λαού, αλλά ακόμα και τότε δε λήφθηκαν ανάλογα μέτρα.

εξακολουθούσε να ισχύει για τα περισσότερα οικογενειακά θέματα και οι δικαστές, μολονότι προήδρευαν κοσμικών δικαστηρίων, παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό εφαρμοστές του ιερού νόμου. Όντας ο πρώτος μεταρρυθμιστής που αμφισβήτησε την απαραβίαστη δικαιοδοσία των εφαρμοστών του ιερού νόμου, ο Κεμάλ αντικατέστησε το θεόσταλτο *σεριάτ* με τον τουρκικό αστικό κώδικα, ενώ και με την κατάργηση της πολυγαμίας και της αποπομπής της συζύγου όλοι οι φραγμοί προς την ελευθερία και την αξιοπρέπεια των γυναικών αναιρέθηκαν. Η πιο ρηξικέλευθη όμως μεταρρύθμιση, τουλάχιστον κατά τη μουσουλμανική κοινή γνώμη, ήταν το γεγονός ότι καταστάθηκε νομικά επιτρεπτός ο γάμος μουσουλμάνας με μη μουσουλμάνο και ότι όλοι οι ενήλικες απέκτησαν το νομικό δικαίωμα να αλλάζουν κατά βούληση το θρήσκευμά τους. Βέβαια, στα χωριά της τουρκικής επαρχίας οι παλαιές μέθοδοι δεν ήταν εύκολο να εκριζωθούν και εξακολουθούσαν να επιβιώνουν, ωστόσο τα μεγάλα αστικά κέντρα θα ακολουθούσαν πλέον νέα πορεία.

Η αντικατάσταση της αραβικής γραφής με μια γραφή στην οποία θα γινόταν χρήση λατινικών χαρακτήρων, η μεταφορά της εβδομαδιαίας ημέρας ανάπαυσης από τη μουσουλμανική Παρασκευή στη χριστιανική Κυριακή και η υιοθέτηση της δυτικής χρονομέτρησης και του δυτικού ημερολογίου ήταν από τις τελευταίες πράξεις αποκοπής της Τουρκίας από την Ανατολή και σύγκλισης με τις δυτικές κοινωνίες. Με αυτούς τους τρόπους η θεσμική αποκαθήλωση του Ισλάμ είχε ολοκληρωθεί και παρά τις –αναμενόμενες– ποικίλες αντιδράσεις της παλιάς άρχουσας συντηρητικής και θρησκευτικής τάξης, η Τουρκία του Κεμάλ θα ξεκινούσε να χτίζει το χαρακτήρα της ως ένα κοσμικού και σύγχρονου ως προς το σύνταγμα, τους νόμους και τις φιλοδοξίες κράτους, με τις απόλυτα ελεύθερες και εκλογές του Μαΐου του 1950 να αποτελούν ίσως το σημαντικότερο γεγονός στη δημοκρατική εξέλιξη της μετακεμαλικής Τουρκίας¹⁰⁰.

Ανάδυση πολιτικού Ισλάμ και ιδιαίτερος χαρακτήρας της σύγχρονης Τουρκίας

Πολλοί είναι οι Τούρκοι πολίτες που θεωρούν ότι σήμερα μπορεί να ζούσαν υπό ένα καθεστώς που θα προσομοίαζε περισσότερο σε εκείνο των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν αν το κεμαλικό καθεστώς δεν είχε θέση τις βάσεις για τον κοσμικό εκσυγχρονισμό του τουρκικού κράτους -ακόμη και με τον απολυταρχικό τρόπο με τον οποίο έλαβαν χώρα οι αναγκαίες προς αυτό το σκοπό αλλαγές. Με άλλα λόγια, στο

¹⁰⁰ Για την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την εποχή της δημοκρατίας του Κεμάλ βλ. Lewis 2001(1).

ερώτημα "Γιατί η Τουρκία είναι η πιο εξελιγμένη δημοκρατία στον ισλαμικό κόσμο;" η προφανής απάντηση είναι «Επειδή έτσι το οραματίστηκε ο Κεμάλ". Αντιστοίχως, για πολλούς δυτικούς η Τουρκία είναι η φωτεινή εξαίρεση του μουσουλμανικού κόσμου, καθώς είναι μια κοσμική δημοκρατία, ιδρυτικό μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης, μέλος του NATO και παραδοσιακός σύμμαχος των Η.Π.Α και επομένως, αμφισβητεί τις πιο ακραίες ερμηνείες του Ισλάμ ως ενός θεοκρατικού πολιτικού συστήματος με αντι-δυτικές διαθέσεις.

Ωστόσο, κατά τη γνώμη πολλών ιστορικών, που τους έχει απασχολήσει η γένεση του σύγχρονου τουρκικού κράτους, η ίδια η οθωμανική κληρονομιά είναι εκείνη που ευνόησε το μεταρρυθμιστικό έργο του Κεμάλ Ατατούρκ και τον εκσυγχρονισμό που ακολούθησε. Συγκεκριμένα, υπογραμμίζουν το γεγονός ότι οι Οθωμανοί αξιωματούχοι είχαν ξεκινήσει να ανακαλύπτουν τους δυτικούς τρόπους ζωής και οργάνωσης ήδη δύο αιώνες πριν από την εδραίωση της Τουρκικής Δημοκρατίας του Κεμάλ¹⁰¹. Η ενσωμάτωση δυτικών στοιχείων στους τομείς της τεχνολογίας, των εξοπλισμών, της στρατιωτικής-ναυτικής οργάνωσης και της διπλωματίας συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός τουρκο-ισλαμικού ιδιαίτερου χαρακτήρα ήδη από την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ κατά τους ίδιους ιστορικούς, προσπάθειες για το συνδυασμό Ισλάμ-εκσυγχρονισμού καταβάλλονταν ήδη την περίοδο από το 1908 ως το 1923 από την ελίτ των Τούρκων διανοουμένων.

Οι ίδιοι ιστορικοί εξαίρουν, επίσης, το γεγονός ότι ουδέποτε οι αλλόθρησκοι υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πίστη τους και να προσηλυτιστούν στη θρησκεία του Ισλάμ και παρόλο που οι Εβραίοι και οι χριστιανοί, για παράδειγμα, υπήκοοι παρέμεναν κοινωνικά απομονωμένοι και διαχωρισμένοι -όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα-, δεν παύει να ισχύει το γεγονός της ελευθερίας που τους παρείχε η Αυτοκρατορία όσον αφορά την άσκηση της πίστης που επιθυμούσαν¹⁰². Παρατηρείται, επομένως, ότι ήδη από τον καιρό που «έλαμπε» ως Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Τουρκία ακολουθούσε μια πορεία και ενσωμάτωνε χαρακτηριστικά που τη διέκριναν σαφώς από άλλα παραδοσιακά θεοκρατικά ισλαμικά κράτη και ήδη από τότε ξεκινούσε να διαμορφώνεται ο ξεχωριστός χαρακτήρας της. Ασχέτως, όμως, του αν δημοκρατικά ψήγματα προϋπήρχαν ή όχι του κεμαλικού καθεστώτος, είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι ο Κεμάλ Ατατούρκ είναι ο κύριος υπεύθυνος για τον έντονα κοσμικό χαρακτήρα που προσέλαβε το τουρκικό κράτος τουλάχιστον μέχρι και τη δεκαετία του

¹⁰¹ Για τις δυτικές επιρροές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. προηγούμενη ενότητα.

¹⁰² Akyol, 2009, σελ. 183-184.

1950, οπότε και μια νέα τάση άρχισε να κερδίζει έδαφος, που διατηρείται έως και σήμερα –πρόκειται για την ανάδυση του νέου πολιτικού Ισλάμ.

Όπως μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό, οι πολιτικές του κεμαλικού καθεστώτος έπληγαν τους μουσουλμάνους πολίτες που επιθυμούσαν να εξασκούν ενεργά τη θρησκεία τους –αλλά και τους Κούρδους πολίτες. Και οι δύο αυτές ομάδες πολιτών καταπιέζονταν: οι πρώτοι έβλεπαν τους θρησκευτικούς θεσμούς τους να καταρρέουν και οι δεύτεροι τη γλώσσα και την ταυτότητά τους να απαγορεύονται. Έτσι, στις πρώτες ελεύθερες και έντιμες εκλογές του 1950 νικητής αναδείχθηκε το αντιπολιτευόμενο Δημοκρατικό Κόμμα, το οποίο διακήρυττε προεκλογικά ότι είχε έρθει η ώρα να πάρει το λόγο ο λαός, ο οποίος αντί να αντιπαθεί με βίαιο τρόπο εναντίον της Τουρκικής Δημοκρατίας, προτίμησε να δώσει την ψήφο του σε ένα πιο συντηρητικό κόμμα που θα εξάλειφε τον έως τότε απολυταρχικό χαρακτήρα του κράτους. Μια από τις πρώτες ενέργειες της εκλεγμένης κυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος ήταν η νομιμοποίηση ξανά της μουσουλμανικής προσευχής και η υποστήριξη των πολιτών των κουρδικών περιοχών. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η στροφή προς την πίστη του Ισλάμ, που τόσο είχε καταπιεστεί από την αυταρχική κοσμικότητα που πρέσβευε το Κόμμα του Λαού του Κεμάλ, σε καμία περίπτωση δε συνοδεύτηκε από αντι-δυτικά αισθήματα. Αντιθέτως, η κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος ευθύνεται για την είσοδο της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ, την αποδοχή του Σχεδίου Μάρσαλ και την εισροή στη χώρα δυτικού κεφαλαίου.

Από τη δεκαετία, λοιπόν, του '50 και μετέπειτα, υπήρχε πρόσφορο έδαφος για την ανάδυση ισλαμιστικών κινήματων, όπως είναι αυτά του Said Nursi (1878-1960) και του διαδόχου του, Fethullah Güllen, κοινή επιδίωξη των οποίων ήταν ο συνδυασμός της πίστης του Ισλάμ με τις δυτικές αρχές της δημοκρατίας, του καπιταλισμού και της ανταγωνιστικότητας, χωρίς να απαιτείται η αποκήρυξη του ενός στοιχείου για να ισχύει το άλλο¹⁰³. Η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ από τότε ήταν συνεχής και οφειλόταν πρώτον, στην ολοένα μεγαλύτερη αδυναμία των κοσμικών κομμάτων να αντιμετωπίζουν τα πιεστικά προβλήματα της χώρας, δεύτερον στην έντονη ισλαμικοποίηση της τουρκικής εκπαιδευτικής και πνευματικής ζωής που ακολούθησε το στρατιωτικό πραξικόπημα της δεκαετίας του 1980 και τέλος, στην εσωτερική μαζική μετανάστευση της ίδιας δεκαετίας. Η υποστήριξη των Τούρκων πολιτών προς το πολιτικό Ισλάμ αποδείχθηκε άλλη μια φορά στην πλέον πρόσφατη ιστορία, όταν το 2002 εκλέχθηκε για αναλάβει την εξουσία το Κόμμα Δικαιοσύνης και

¹⁰³ Akyol, ό.π., σελ. 188-190

Ανάπτυξης (ΑΚΡ) του Recep Tayyip Erdoğan, το οποίο παραμένει το κυβερνών κόμμα έως σήμερα¹⁰⁴.

Η σύγχρονη Τουρκία, λοιπόν, ενστερνίζεται τις αξίες της δημοκρατίας, της κοσμικότητας, του πλουραλισμού, ακόμη και του καπιταλισμού, για τον οποίο πολλοί μουσουλμάνοι άλλων κρατών θεωρούν ότι αντίκειται στο Ισλάμ. Η Τουρκία μπορεί να μην είναι η πλουσιότερη χώρα του ισλαμικού κόσμου, σίγουρα όμως είναι η περισσότερο αναπτυγμένη –σε αντίθεση με τα αραβικά κράτη, τα οποία είναι μεν τα πλουσιότερα λόγω των κοιτασμάτων πετρελαίου που διαθέτουν, ωστόσο παραμένουν βαθιά συντηρητικά¹⁰⁵. Η έρευνα, μάλιστα, του 2005 του μη κερδοσκοπικού ερευνητικού ινστιτούτου European Stability Initiative (ESI) σχετικά με τους «τίγρεις της Ανατολίας», κατέδειξε την αυξημένη επιχειρηματικότητα των μουσουλμάνων της Ανατολίας τα τελευταία χρόνια, αποδίδοντάς της το χαρακτηρισμό «ήσυχη ισλαμική μεταρρύθμιση». Οι θρησκευτικοί αυτοί καπιταλιστές έλαβαν την ονομασία «ισλαμικοί Καλβινιστές».

Συγκεκριμένα, η έρευνα του ESI ανέτρεψε την έως τότε βαθιά ριζωμένη πεποίθηση των Ευρωπαίων ότι η Ανατολία είναι αντίθετη σε κάθε είδους αλλαγή, πολύ συντηρητική και υπανάπτυκτη. Αντιθέτως, κατέδειξε μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα: μπορεί ο τρόπος ζωής των κατοίκων της Ανατολίας να είναι συντηρητικός και βαθιά θρησκευτικός, ωστόσο δε λείπει το πάθος για ταχεία ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό. Η νέα κατάσταση ευημερίας, μάλιστα, έχει οδηγήσει σε μια μεταμόρφωση -και όχι εξάλειψη- των παραδοσιακών αξιών και σε μια νέα νοοτροπία που περικλείει τα στοιχεία της σκληρής δουλειάς, της επιχειρηματικότητας και της ανάπτυξης. Η ταχεία αυτή αστικοποίηση, βιομηχανοποίηση και ανάπτυξη στη «σκληροπυρηνική Κεντρική Ανατολία» αντικατοπτρίζει κατά κάποιον τρόπο ένα από τα παράδοξα της σύγχρονης Τουρκίας, που έχει προβληματίσει αρκετά τους μελετητές: πώς είναι δυνατό μια κυβέρνηση με ρίζες ισλαμικές και συντηρητικές να επιδιώκει μια ατζέντα υπέρ της επιχειρηματικότητας και της σύγκλισης με την Ευρώπη;

Στο ερώτημα αυτό απαντούν εμμέσως οι ίδιοι οι κάτοικοι της Ανατολίας, οι πρωταγωνιστές του «αναπτυξιακού θαύματος». Ο Mustafa Boydak, επιχειρηματίας στην Καισάρεια (Kayseri), εξηγεί τον τρόπο που ο ίδιος προσεγγίζει την επιχειρηματικότητα με μια φράση του Προφήτη Μωάμεθ «τα εννέα δέκατα της μοίρας μας εξαρτώνται από το εμπόριο και το θάρρος», ενώ αναφέρει ακόμη ότι ο Προφήτης

¹⁰⁴ Χαρακτηριστικό είναι εδώ το γεγονός ότι, σύμφωνα με δημοσκοπήσεις για το προφίλ των ψηφοφόρων του ΑΚΡ, το 60% δήλωσε ότι η κύρια ταυτότητά του είναι η μουσουλμανική και δευτερευόντως η τουρκική, βλ. Yilmaz, 2009, σελ. 57-59.

¹⁰⁵ Akyol, ό.π., σελ. 190

είχε παροτρύνει τους μουσουλμάνους να αποκτούν γνώση των επιστημών και της τεχνολογίας από όπου μπορούν. Ο Sevket Ganioglu, βοηθός γενικού διευθυντή σε μεγάλη επιχείρηση, υπογραμμίζει ότι «η θρησκεία μας υποστηρίζει το εμπόριο», ενώ και ο δήμαρχος της πόλης Hacilar, Ahmet Herdem, αναφέρει ότι «ακόμη και ο Προφήτης ήταν έμπορος» και ότι είναι φυσικό για μια κοινότητα εμπόρων να είναι θρησκευτική. Παρατηρεί, λοιπόν, κανείς ότι οι επιχειρηματίες και εν γένει οι κοινότητες της Κεντρικής Ανατολίας ενστερνίζονται τις αξίες της επάρκειας σε εμπορικό επίπεδο, της αποταμίευσης και της επένδυσης, της ιδιωτικής φιλανθρωπίας και της προσφοράς, από κοινού με τις συντηρητικές κοινωνικές συνήθειες και την εμπιστοσύνη εντός της κοινότητας, τους ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς και την επένδυση στην καλύτερη εκπαίδευση για τις επόμενες γενιές, κατά τρόπο που προσομοιάζει με την εργασιακή ηθική των Καλβινιστών και των χριστιανών Προτεσταντών -εξ ου και ο χαρακτηρισμός «ισλαμικοί Καλβινιστές» που τους έχει αποδοθεί. Είναι δύσκολο, βέβαια, να πει κανείς αν η άνοδος αυτού του «ισλαμικού καλβινισμού» στην περιοχή είναι η αιτία της εμπορικής και επιχειρηματικής επιτυχίας τους ή εάν η αυξανόμενη ευημερία τους οδήγησε να ενστερνιστούν ερμηνείες του Ισλάμ που δίνουν έμφαση στη σύγκλιση με το σύγχρονο δυτικό κόσμο. Όπως και να έχει, όμως, φαίνεται ότι η νέα γενιά στην Κεντρική Ανατολία έχει συμφιλιωθεί με τον εκσυγχρονισμό¹⁰⁶.

Δεν μπορεί να παραβλεφθεί, ωστόσο, το γεγονός ότι σε ένα συγκεκριμένο τομέα η συμφιλίωση αυτή δείχνει να είναι λιγότερο επιτυχής –πρόκειται για το ρόλο των γυναικών στην οικονομία, που μένει να αποδειχθεί αν θα αποτελέσει την Αχίλλειο πτέρνα της Κεντρικής Ανατολίας όσον αφορά τη φιλοδοξία της να φτάσει στα οικονομικά επίπεδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συγκεκριμένα, ενώ το ποσοστό απασχόλησης των αντρών στην επαρχία της Καισάρειας αγγίζει αυτό της Ευρώπης (74 τοις εκατό), το αντίστοιχο για τις γυναίκες αγγίζει μόλις το 37 τοις εκατό, ενώ οι περισσότερες απασχολούνται στον τομέα της γεωργίας. Τα πολιτισμικά φράγματα για τις γυναίκες της Κεντρικής Ανατολίας παραμένουν, επίσης, ανυπέρβλητα προς το παρόν: παρότι προβλέπεται για αυτές υποχρεωτική οκτάχρονη σχολική φοίτηση, στα χωριά οι περισσότερες επικοινωνούν ελάχιστα με τον κόσμο έξω από την οικογένειά τους, ενώ πολλοί (άντρες και γυναίκες) θεωρούν ότι όταν μια γυναίκα εργάζεται, αυτό υποδηλώνει ανικανότητα του άντρα προς εργασία. Ωστόσο, οι μελετητές υπογραμμίζουν ότι σε κοινωνίες που βιώνουν τη μετάβαση από τον αγροτικό τομέα απασχόλησης στον τομέα της βιομηχανίας και της παροχής υπηρεσιών, τα ποσοστά εργασίας των γυναικών τείνουν για μια περίοδο να σημειώνουν πτώση, για να

¹⁰⁶ βλ. έκθεση ESI, 2005, σελ. 23-25

αυξηθούν στη συνέχεια, όταν η μετάβαση έχει προχωρήσει. Έτσι, στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία τα ποσοστά εργασίας των γυναικών παρουσίαζαν πτωτική τάση μέχρι τη δεκαετία του '70 ενώ στο νότο και συγκεκριμένα στις χώρες της Πορτογαλίας και της Ισπανίας η πτωτική τάση διατηρήθηκε έως τη δεκαετία του '80 και συνεπώς, η Τουρκία δε θα πρέπει να «καταδικαστεί» ακόμη από τη Δύση για αυτό το λόγο¹⁰⁷. Το γεγονός της διαμόρφωσης νέων αξιών επιχειρηματικότητας και καινοτομίας στη συντηρητική «καρδιά» της σύγχρονης Τουρκίας δεν είναι δυνατό να παραβλεφθεί και είναι αυτό που ενισχύει τα επιχειρήματα υπέρ της εισόδου της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Διεύρυνση Ευρωπαϊκής Ένωσης και η αίτηση ένταξης της Τουρκίας

Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτιμάται ευρέως ότι αποτελεί ένα από τα πιο ισχυρά εργαλεία άσκησης εξωτερικής πολιτικής και ως ο πιο αποτελεσματικός μηχανισμός αποτροπής συγκρούσεων. Ενώ, δηλαδή, η ικανότητα της Ε.Ε. να διαχειρίζεται εθνοτικές συγκρούσεις και να διασφαλίζει τη διεθνή ασφάλεια έχει συχνά αμφισβητηθεί, ποτέ δεν έχει συμβεί κάτι αντίστοιχο όσον αφορά την ικανότητα να διευρύνεται με την αποδοχή νέων κρατών-μελών. Ωστόσο, η διεύρυνση δε θεωρούνταν πάντοτε ως μέσο άσκησης εξωτερικής πολιτικής της Ε.Ε., καθώς από ιστορικής ακόμη άποψης, η ΕΟΚ -ο πρόγονος της Ε.Ε.- ξεκίνησε τις διαπραγματεύσεις εισόδου νέων κρατών-μελών στην κοινότητά της πολύ προτού αναλογιστεί τη δυνατότητα ανάπτυξης πολιτικών και οργάνων στην κατεύθυνση μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής. Έτσι, μπορεί να πει κανείς ότι η διεύρυνση άρχισε ουσιαστικά να θεωρείται όργανο εξωτερικής πολιτικής μόνο αφότου η Ε.Ε. άρχισε να επιθυμεί τη διαμόρφωση μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής εντός της κοινότητας και όχι το αντίστροφο.

Όπως και να έχει, η διεύρυνση ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής, ιδίως όσον αφορά το κράτος της Τουρκίας και τα δυτικά βαλκανικά κράτη, έχει καταδείξει τις αδυναμίες της Ε.Ε. στο πλαίσιο της πολιτικής της για τις διεθνείς σχέσεις. Παρά το γεγονός, δηλαδή, ότι η Ε.Ε. επιθυμεί να αναλάβει ηγετικό ρόλο στο παγκόσμιο στερέωμα, οι θεσμικές, πολιτικές και στρατιωτικές αδυναμίες της δεν της επιτρέπουν ακόμη να το επιτύχει αυτό. Η σημαντικότερη, μάλιστα, αδυναμία της Ε.Ε. στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής είναι το χάσμα μεταξύ «προσδοκιών και ικανοτήτων», έτσι όπως το έχει συλλάβει ο Christopher Hill (1993)¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Βλ. έκθεση ESI, ό.π., σελ. 28-31

¹⁰⁸ βλ. Arvanitopoulos & Tzifakis, 2009, σελ. 9

Συγκεκριμένα, η διεύρυνση αποτελεί στην ουσία μια διαδικασία, κατά την οποία τα υποψήφια κράτη-μέλη καλούνται να υιοθετήσουν κανόνες που έχει ορίσει η ίδια η Ε.Ε., η οποία κατά αυτόν τον τρόπο επεμβαίνει τελικά στις εσωτερικές υποθέσεις των άλλων κρατών. Αρχικά και κατά το πνεύμα της Συνθήκης της Ρώμης, οποιοδήποτε ευρωπαϊκό κράτος μπορούσε να αιτηθεί της ένταξής του στην Ευρωπαϊκή Ένωση¹⁰⁹ και στον πρώτο γύρο διεύρυνσης της ΕΟΚ δε συνέτρεχαν πολιτικές ή οικονομικές προϋποθέσεις -εκτός, βέβαια, από το Κοινοτικό Κεκτημένο¹¹⁰. Όσον αφορά όμως το δεύτερο και τρίτο γύρο διεύρυνσης (για παράδειγμα, με την Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία), τέθηκαν ορισμένα κριτήρια που αφορούσαν την αποκατάσταση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων στις υποψήφιες προς ένταξη χώρες. Τα λεγόμενα Κριτήρια της Κοπεγχάγης για την είσοδο νέων κρατών-μελών στην Ε.Ε. καθορίστηκαν ρητώς το Δεκέμβριο του 1993 από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στην Κοπεγχάγη και σύμφωνα με αυτά κάθε υποψήφια χώρα πρέπει να διαθέτει «σταθερούς θεσμούς που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων, λειτουργική οικονομία της αγοράς, καθώς και ικανότητα να αντιμετωπίζει τις ανταγωνιστικές πιέσεις και τις δυνάμεις της αγοράς στο εσωτερικό της Ένωσης και την ικανότητα να αναλάβει τις υποχρεώσεις του μέλους, ειδικότερα να συμμορφωθεί με τους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης»¹¹¹.

Ωστόσο, τα πολιτικά και οικονομικά κριτήρια ένταξης είναι ευέλικτα και αρκετά ρευστά και έτσι, η Ε.Ε. μπορεί να ερμηνεύει κατά περίπτωση ποια υποψήφια χώρα τα πληροί ή όχι, ενώ την ίδια στιγμή επιλέγει αν θα παράσχει στην υποψήφια χώρα οικονομική και τεχνική υποστήριξη προκειμένου η χώρα αυτή να επιτύχει ταχύτερα τη σύγκλιση με τα ζητούμενα κριτήρια. Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να σημειωθεί ότι η διαδικασία της διεύρυνσης αποφέρει ικανοποιητικά αποτελέσματα στην αιτούσα χώρα στο βαθμό που η ίδια κρίνει ότι τα οφέλη ένταξης θα είναι τελικά μεγαλύτερα από το κόστος της συμμόρφωσης με τα καθορισμένα κριτήρια¹¹² ενώ από την άλλη πλευρά, ο Haughton ισχυρίζεται ότι η ισχύς της Ε.Ε. να «μεταμορφώνει» τα υποψήφια προς ένταξη κράτη βρίσκεται στο αποκορύφωμά της τη στιγμή που πρόκειται να παρθεί η απόφαση στο άνοιγμα των διαπραγματεύσεων ένταξης και αυτό γιατί τα υποψήφια κράτη έχουν επίγνωση ότι μόλις φτάσουν σε αυτό το στάδιο,

¹⁰⁹ βλ. άρθρο 237 της Συνθήκης της Ρώμης, πηγή

http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf

¹¹⁰ Το λεγόμενο *acquis communautaire*, το κοινό υπόβαθρο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που συνδέει το σύνολο των κρατών μελών ως Ευρωπαϊκή Ένωση, πηγή

http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/community_acquis_el.htm

¹¹¹ Πηγή http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_el.htm

¹¹² Arvanitopoulos & Tzifakis, ό.π., σελ. 10

έχουν ήδη μεγάλες πιθανότητες να γίνει η αποδεκτή η αίτησή τους για ένταξη στην κοινότητα¹¹³ με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται, ακόμη και υποχώρηση από τις δεσμεύσεις τους.

Η διαδικασία της διεύρυνσης, ωστόσο, με τα κριτήρια και τα αποτελέσματά της δεν επιφέρει αλλαγές μόνο στα υποψήφια προς ένταξη στην Κοινότητα κράτη, αλλά εν τέλει και στην ίδια τη φύση και τις δομές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς προϋποθέτει μια αναδιαμόρφωση της ταυτότητάς της, ενώ παράλληλα εγείρει ερωτήματα ως προς την ικανότητα «απορρόφησης» και «ολοκλήρωσής» της. Συγκεκριμένα, ο όρος «ικανότητα απορρόφησης» (absorption capacity) διατυπώθηκε για πρώτη φορά στις συνομιλίες της προαναφερόμενης Συνάντησης Κορυφής της Κοπεγχάγης το 1993, για να περιγράψει την ικανότητα της Ε.Ε. να συνεχίσει να λειτουργεί αποδοτικά ακόμη και μετά τις πραγματοποιούμενες διευρύνσεις. Έτσι, στην έκθεση συμπερασμάτων της Προεδρίας αναφέρεται ότι «η ικανότητα της Ένωσης να απορροφά νέα μέλη, διατηρώντας παράλληλα την ταχεία πορεία της προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, αποτελεί επίσης ένα σημαντικό ζήτημα προς το γενικό συμφέρον τόσο της Ένωσης όσο και των υποψήφιων χωρών»¹¹⁴. Παρόλα αυτά, η ικανότητα απορρόφησης της Ε.Ε. δεν αποτέλεσε κατ' ουσία κριτήριο ένταξης στον πέμπτο γύρο διεύρυνσης το 2004, οπότε και 10 νέες –ευρωπαϊκές– χώρες εντάχθηκαν στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Τα επιχειρήματα περί της ικανότητας της απορρόφησης άρχισαν να ακούγονται ουσιαστικά μετά τη γνωστοποίηση της υποψηφιότητας προς ένταξη της Τουρκίας και αναφέρονταν συχνά στις συζητήσεις για το αν η Τουρκία ανήκει ή όχι στην Ευρώπη.

Το «Όχι» των Γάλλων και των Ολλανδών στην επικύρωση της Ευρωπαϊκής Συνταγματικής Συνθήκης το 2005 περιέπλεξε ακόμη περισσότερο την έννοια της ευρωπαϊκής διεύρυνσης, προσθέτοντας ακόμη μία διάσταση στις συζητήσεις της Ε.Ε. ως προς την ικανότητά της να ενσωματώσει και άλλα κράτη-μέλη. Μάλιστα, αναλυτές όπως η Barysch διατύπωσαν το επιχείρημα ότι στο μέλλον η Ε.Ε. δε θα είναι σε θέση να πραγματοποιεί σημαντικές αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας της ή να δέχεται στους κόλπους της νέες χώρες, χωρίς να ερωτάται η γνώμη των πολιτών σε ανοιχτά δημοψηφίσματα. Επιβεβαιώνοντας τη θεωρία της, η Γαλλία έθεσε σε ισχύ μια συνταγματική τροπολογία το Μάρτιο του 2005 και σύμφωνα με αυτή, οποιαδήποτε περίπτωση μελλοντικής διεύρυνσης, εξαιρουμένων των περιπτώσεων της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, θα τίθεται σε ανοιχτό δημοψήφισμα.

Το Φεβρουάριο του 2006, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζήτησε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να καταθέσει μια έκθεση, στην οποία θα ορίζονταν οι αρχές

¹¹³ Haughton, 2007, σελ. 233-246

¹¹⁴ European Council, 1993, σελ. 12

της έννοιας της «ικανότητας απορρόφησης», υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι για την ολοκληρωμένη κατανόηση αυτής της έννοιας ήταν απαραίτητο να καθοριστεί η φύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμπεριλαμβανομένων των γεωγραφικών συνόρων της. Για πρώτη φορά, δηλαδή, το ζήτημα της ικανότητας απορρόφησης της Ένωσης δεν αντιμετωπιζόταν μόνο ως πρόβλημα που αφορούσε αποκλειστικά θεσμικές μεταρρυθμίσεις, αλλά ως ένα ζήτημα που περιέκλειε γεωγραφικές διαστάσεις όσον αφορά τα σύνορα της Ευρώπης και ως πού είναι δυνατό να φτάσουν αυτά μελλοντικά. Ακολούθως, τον Ιούνιο του 2006 στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών συζητήθηκε η σκοπιμότητα του να αποτελέσει η «ικανότητα απορρόφησης» ένα από τα κριτήρια της λίστας της Ε.Ε. Σε ανάλογο πνεύμα, ο τότε Πρόεδρος της Γαλλίας, Jacques Chirac, δήλωσε ότι η διαδικασία της διεύρυνσης θα έπρεπε να συνεχιστεί, ωστόσο κατά έναν καλύτερα ελεγχόμενο τρόπο, προσθέτοντας ότι η ικανότητα απορρόφησης εκτός από οικονομικές περιελάμβανε και πολιτικές διαστάσεις, υποδηλώνοντας έτσι ότι θα έπρεπε να δίνεται η δυνατότητα στους Ευρωπαίους πολίτες να εκφράζουν τη συμφωνία -ή τη διαφωνία τους- όσον αφορά την ένταξη στην Ένωση νέων κρατών¹¹⁵.

Τέλος, είναι σκόπιμο να σημειωθεί ότι το Νοέμβριο του 2006, στην έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ο όρος «ικανότητα απορρόφησης» αντικαταστάθηκε με τον όρο «ικανότητα ενσωμάτωσης», καθώς η λέξη «απορρόφηση» θα μπορούσε να φέρει σημειολογικά μια αρνητική χροιά για τα υποψήφια κράτη-μέλη. Όσον αφορά, τώρα, την ακανθώδη παράμετρο των γεωγραφικών συνόρων -κρίσιμης σημασίας για την περίπτωση αίτησης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. – η Επιτροπή δήλωνε χαρακτηριστικά στην έκθεσή της ότι «το ζήτημα των έσχατων συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει εμφανιστεί τα τελευταία χρόνια. Αυτό έδωσε την ευκαιρία στην Επιτροπή να εξάγει ένα πλήθος συμπερασμάτων. Ο όρος 'ευρωπαϊκός' περικλείει γεωγραφικά, ιστορικά και πολιτισμικά στοιχεία, τα οποία συμβάλλουν όλα στην ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η από κοινού εμπειρία ιδεών, αξιών και ιστορικής αλληλεπίδρασης δεν μπορεί να συνοψιστεί σε μια απλή διαχρονική συνταγή και υπόκειται σε αναθεώρηση από κάθε επερχόμενη γενιά»¹¹⁶. Με τη δήλωσή της αυτή, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν υποδήλωνε κανένα γεωγραφικό περιορισμό ως προς την ικανότητα διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντιθέτως παρουσιαζόταν υπέρ της εξέτασης κατά περίπτωση κάθε μελλοντικής υποψήφιας προς ένταξη χώρας, ενώ υπογράμμισε ότι είναι επιτακτικό η Ε.Ε. να γνωστοποιεί κατά ικανοποιητικότερο τρόπο στους πολίτες της τα οφέλη και τις προκλήσεις μιας διεύρυνσης¹¹⁷, έτσι ώστε

¹¹⁵ Arvanitopoulos & Tzifakis, ό.π., σελ. 12-14

¹¹⁶ European Commission, 2006, σελ. 19

¹¹⁷ European Commission, ό.π., σελ. 23

να μη δίνεται η ευκαιρία σε λαϊκιστές πολιτικούς και συγκεκριμένες ομάδες να ταυτίζουν τη διεύρυνση αποκλειστικά με αρνητικές επιπτώσεις, όπως της αθρόας μετακίνησης παράνομων μεταναστών. Αυτό είναι πολύ σημαντικό, καθώς για πολλούς Ευρωπαίους η διεύρυνση είναι πράγματι συνώνυμη της μετανάστευσης και της ανεργίας. Ποια είναι όμως η θέση και η κατάσταση της Τουρκίας σε αυτό το ευρωπαϊκό κλίμα διεύρυνσης;

Αναμφισβήτητα, η Ε.Ε. είναι πλέον συνώνυμη με την ανάπτυξη, την πολιτική σταθερότητα και τον εκσυγχρονισμό, ενώ η επιτυχία της ως ένας οργανισμός με ένα πολιτικό σύστημα και ένα κοινωνικό μοντέλο που μπορούν να μεταλαμπαδευθούν ακόμη και πέρα των –μη σαφώς προσδιορισμένων- γεωγραφικών και πολιτισμικών συνόρων της την έχουν καταστήσει πολύ θελκτική για πολλές χώρες μη-μέλη της. Η περίπτωση της Τουρκίας δεν αποτελεί εξαίρεση, από τη στιγμή μάλιστα που η επιδίωξη της εισόδου στην Ε.Ε. συνάδει λογικά με την πολιτική φύση του κράτους ως κοσμικού δημοκρατικού και κατ' επέκταση, ως μέρος του δυτικού κόσμου -απόρροια, βεβαίως, των προσπαθειών του Κεμάλ Ατατούρκ για τη σύνδεση του σύγχρονου τουρκικού κράτους με τη Δύση, όχι μόνο από τη σκοπιά της πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και από πολιτισμικής σκοπιάς.

Στην πορεία της σύγχρονης ιστορίας της η Τουρκία, ως μέλος του ΝΑΤΟ ήδη από το 1952, έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στον τομέα της δυτικής άμυνας, ενώ έντονη είναι η παρουσία της και σε παραδοσιακούς ευρωπαϊκούς θεσμούς και όργανα. Συγκεκριμένα, το 1949 έγινε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης, το 1959 αιτήθηκε της έναρξης διαπραγματεύσεων με την τότε ΕΟΚ και το 1963 έγινε συνδεδεμένο μέλος¹¹⁸. Στις 17 Απριλίου του 1987, η κυβέρνηση του Özal παρέδωσε στην Ευρώπη την επίσημη αίτηση της Τουρκίας για την ένταξή της στην Ε.Ε., για την οποία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χρειάστηκε δύο χρόνια, συγκεκριμένα μέχρι το Δεκέμβριο του 1989, προκειμένου να εκδώσει γνωμοδότηση, με την οποία επιβεβαίωνε στη θεωρία την καταλληλότητα της Τουρκίας για να αποτελέσει μελλοντικά μέλος της –τότε- ΕΟΚ. Παράλληλα, όμως, υπογράμμισε ότι η χώρα δεν ήταν ακόμη έτοιμη να αναλάβει άμεσα τις υποχρεώσεις της ως κράτος-μέλος, δεδομένου του μη αμελητέου βαθμού οικονομικής και πολιτικής υπανάπτυξης που παρουσίαζε ακόμη τότε. Από τη δική της πλευρά, η ΕΟΚ έπρεπε πρώτα να ρυθμίσει τις εσωτερικές της υποθέσεις και να ολοκληρώσει τη μετάβασή της σε μια ενιαία αγορά προτού επιχειρήσει περαιτέρω διεύρυνση, ωστόσο εκφράστηκε υπέρ ενός προγράμματος συνεργασίας με την Τουρκία, το οποίο θα διευκόλυνε τη μελλοντική

¹¹⁸ MacLennan, 2009, σελ. 21-22

ένταξη της χώρας στην κοινότητα. Τέλος, υπογράμμισε τη σκοπιμότητα ολοκλήρωσης της τελωνειακής ένωσης, κάτι το οποίο έλαβε χώρα το 1995.

Παρά το γεγονός ότι η αίτηση ένταξης του 1987 δεν επέφερε απτά αποτελέσματα, αναμφισβήτητα τοποθέτησε την Τουρκία στην ατζέντα της ΕΟΚ και της μετέπειτα Ε.Ε., ενώ αποτέλεσε αφορμή για την ενίσχυση των διμερών σχέσεων ιδίως στον εμπορικό και οικονομικό τομέα. Λόγω των οικονομικών και, σε μικρότερο βαθμό, των πολιτικών μεταρρυθμίσεων της κυβέρνησης Özal τα χρόνια που ακολούθησαν, στις αρχές του 1990 η χώρα είχε φτάσει πλέον στο σημείο να είναι σε θέση να αναλάβει τις υποχρεώσεις που θα συνεπαγόταν η προαναφερόμενη τελωνειακή ένωση με την Ε.Ε. Στα μάτια της τότε τουρκικής κυβέρνησης, υπό την πρώτη γυναίκα πρωθυπουργό Tansu Çiller, η τελωνειακή ένωση θα αποτελούσε το πρώτο βήμα προς την πλήρη ένταξη της χώρας στην Ένωση¹¹⁹. Έτσι, όταν το 2005 ξεκίνησαν επισήμως οι διαδικασίες διαπραγμάτευσης, η Τουρκία δεν ήταν πλέον «ξένη» στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και τους δυτικούς οργανισμούς. Αντιθέτως, οι σχέσεις της με δυτικά όργανα και οργανισμούς μπορεί να μετρούσε περισσότερα χρόνια σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης και κράτη-μέλη της Ε.Ε.

Οι λόγοι που η Τουρκία επιδιώκει την ένταξή της στην Ε.Ε. δεν αφορούν μόνο οικονομικά και πολιτικά οφέλη, τα οποία μπορεί να αντλήσει από τον ισχυρό αυτό οργανισμό, αλλά κυρίως οφέλη που συμβαδίζουν με τον εκσυγχρονισμό της χώρας στα πρότυπα των εξελιγμένων δυτικών δημοκρατιών. Στο πλαίσιο αυτής της επιδίωξης η Τουρκία έχει ενισχύσει την τελευταία δεκαετία, μεταξύ άλλων, τους διπλωματικούς και πολιτισμικούς δεσμούς με τη χώρα της Ισπανίας, καθώς η τουρκική ελίτ θεωρεί την Ισπανία ως το ιδανικό πρότυπο ευρωπαϊκής μεσογειακής χώρας: από την πλευρά της η Ισπανία επιθυμεί να δει την Τουρκία ισοδύναμο κράτος-μέλος στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Οι ομοιότητες μεταξύ των δύο χωρών είναι σημαντικές, ιδίως σε ό,τι αφορά τη σημασία της στρατηγικής θέσης τους και το αυτοκρατορικό ιστορικό παρελθόν τους. Η σημαντική διαφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι η Ισπανία είναι ένα ευρωπαϊκό κράτος με μακρά ιστορία, το οποίο καθυστέρησε συγκριτικά με άλλα κράτη να εισέλθει στους κόλπους της Ε.Ε. λόγω ατυχών πολιτικών συγκυριών, ενώ αντιθέτως το πρόβλημα για την Τουρκία συνίσταται στο ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητά της (αν υπάρχει και σε όποιο βαθμό υπάρχει) αμφισβητείται όχι μόνο από τους Ευρωπαίους, αλλά και από τους ίδιους τους πολίτες της χώρας¹²⁰.

Τα οφέλη, λοιπόν, για την Τουρκία από την πιθανή ένταξή της στην ευρωπαϊκή κοινότητα είναι προφανή. Τι μπορεί να κερδίσει, όμως, η Ευρωπαϊκή

¹¹⁹ Yilmaz, 2009, σελ. 56

¹²⁰ MacLennan, ό.π., σελ. 22-23

Ένωση από την Τουρκία; Κατ' αρχάς, οι γεωπολιτικοί παράγοντες εδώ διαδραματίζουν ένα σημαντικότατο ρόλο, αφού η στρατηγική θέση της Τουρκίας στο γεωπολιτικό χάρτη είναι ικανή να συμβάλει όχι μόνο στην ανάδειξη της Ε.Ε. ως οικονομικής υπερδύναμης αλλά και στην ενίσχυση του παγκόσμιου ρόλου της. Συγκεκριμένα, ένας σημαντικός αριθμός Ευρωπαίων αξιωματούχων και πολιτών των κρατών-μελών της Ε.Ε. θεωρούν ότι η είσοδος της Τουρκίας στην Ένωση θα προωθήσει τη σταθερότητα στις γειτονικές περιοχές και θα καταρρίψει τη θεωρία του Huntington περί σύγκρουσης του χριστιανικού και του ισλαμικού πολιτισμού. Σύμφωνα, δηλαδή, με Τούρκους αναλυτές, «η Τουρκία αναγνωρίζεται από την Ε.Ε. ως μια σημαντική [...] χώρα, ιδίως από γεωγραφικής και γεωστρατηγικής άποψης και αυτό θα είναι το δυνατότερο χαρτί της Τουρκίας στην προσπάθειά της να γίνει μέλος της Ένωσης ή, σε περίπτωση που οι διαπραγματεύσεις αποτύχουν, να αναπτύξει μια προνομιακή σχέση με την Ε.Ε.»¹²¹. Η γεωστρατηγική θέση, λοιπόν, της Τουρκίας θα μπορούσε να προσδώσει νέες διαστάσεις στην εξωτερική πολιτική της Ένωσης σε ζωτικής σημασίας περιοχές, όπως στη Μέση Ανατολή, την Κεντρική Ασία και το νότιο Καύκασο, ενώ δεν είναι δυνατό να παραβλεφθεί το γεγονός ότι η Τουρκία διατηρεί καλές σχέσεις τόσο με την Ε.Ε. όσο και με τις ΗΠΑ και το μεγαλύτερο μέρος του αραβικού κόσμου. Η ενίσχυση αυτή, βέβαια, των σχέσεων της Τουρκίας με τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., σε περίπτωση ένταξης στην κοινότητα, θα μπορούσε να περιορίσει από την άλλη πλευρά και την τρωτότητα της Τουρκίας απέναντι στην εξουσία μιας μεγάλης δύναμης, όπως είναι οι Η.Π.Α.

Όσον αφορά το ζήτημα της διεθνούς τρομοκρατίας, τόσο η Ευρώπη όσο και η Τουρκία συμφωνούν ως προς την ανάγκη αντιμετώπισης της ισλαμικής τρομοκρατίας, με την τελευταία μάλιστα να ανησυχεί για τυχόν διασυνδέσεις της Al-Qaeda με τουρκικές οργανώσεις, όπως είναι για παράδειγμα η Hezbollah. Σε περίπτωση ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε., οι δύο πλευρές θα μπορούσαν να εργαστούν περισσότερο συντονισμένα για την αποδοτικότερη αντιμετώπιση τόσο του συγκεκριμένου προβλήματος, όσο και του προβλήματος του οργανωμένου εγκλήματος που παρατηρείται στην ίδια την Τουρκία αλλά και σε γειτονικές περιοχές. Στο σημείο αυτό, δεν μπορεί να παραβλεφθεί ο παράγοντας της εν δυνάμει στρατιωτικής συμβολής της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας (ESDP), δεδομένης μάλιστα της εγγύτητας των τουρκικών στρατιωτικών βάσεων σε παραδοσιακές περιοχές κρίσεων, καθώς και των στρατιωτικών υποδομών και της εμπειρίας των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων στη διατήρηση της ειρήνης, σε περιοχές από τη Σομαλία ως τη Βοσνία. Επιπλέον, σε αντίθεση με τους

¹²¹ Oguzlu, 2003 στο άρθρο του Thanos Dokos, 2009, σελ. 75

περισσότερους ευρωπαϊκούς στρατούς, ο καλά εξοπλισμένος τουρκικός στρατός έχει εμπλακεί ενεργά στο παρελθόν σε μάχες εναντίον ανταρτών του ΡΚΚ για εκτεταμένες χρονικές περιόδους και ως εκ τούτου, η εμπειρία της θα μπορούσε να θεωρηθεί χρήσιμη στο πλαίσιο των μηχανισμών της ESDP¹²².

Πέραν του τομέα της ασφάλειας, όμως, η συνεργασία Ε.Ε. και Τουρκίας στο επίπεδο της Τελωνειακής Ένωσης αποδίδει ήδη καρπούς και τα οφέλη θα αυξηθούν σε περίπτωση ένταξης της Τουρκίας στην Ένωση. Παρά το γεγονός ότι η τελωνειακή ένωση δεν καλύπτει ζωτικούς οικονομικούς τομείς, όπως είναι η γεωργία, οι υπηρεσίες και οι δημόσιες συμβάσεις, εντούτοις η Ε.Ε. παραμένει η νούμερο ένα πηγή εισαγωγών για την Τουρκία και ο κορυφαίος προορισμός των εξαγωγών της, ενώ από το 2002 και έπειτα έχουν πραγματοποιηθεί γύροι διαπραγματεύσεων αναφορικά με την απελευθέρωση των υπηρεσιών και των δημοσίων συμβάσεων. Όπως και να έχει, η ολοκλήρωση στον τομέα του εμπορίου «προσδίδει στη σχέση μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε. ένα βαθμό σταθερότητας και αξιοπιστίας και φέρνει τη διαδικασία ένταξης σε υψηλότερο επίπεδο»¹²³.

Όσον αφορά τη δημογραφική παράμετρο, ο νεαρός πληθυσμός της Τουρκίας, που υπερβαίνει τα 70 εκατομμύρια, θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να αποτελέσει ζωτικής σημασίας λύση στο πρόβλημα γήρανσης του πληθυσμού της Ευρώπης και εν γένει στο δημογραφικό της πρόβλημα. Το γεγονός, μάλιστα, ότι η συντριπτική πλειοψηφία του τουρκικού πληθυσμού είναι μουσουλμάνοι, θα μπορούσε να λειτουργήσει εν είδει γέφυρας μεταξύ του χριστιανικού και του ισλαμικού κόσμου, αλλά και ως μέσο ανάδειξης της Ευρώπης ως ένα κοσμικό οργανισμό ικανό να δέχεται στους κόλπους του και να ενσωματώνει επιτυχώς μη χριστιανικές κοινωνίες. Κάτι τέτοιο θα ενίσχυε, επίσης, τη φιλελεύθερη δημοκρατία στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, στην οποία η Τουρκία ασκεί ιδιαίτερη επιρροή, και θα ήταν δυνατή η μετάδοση των δυτικών αξιών σε μια παραδοσιακά ταραχώδη και πολιτικά ασταθή περιοχή. Τέλος, μια διεύρυνση της Ε.Ε. προς μια χώρα στην οποία ευρίσκεται η Κωνσταντινούπολη, η πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς και κατάλοιπα-πόλεις της αρχαίας Ελλάδα θα μπορούσε να αποδειχθεί σημαντική από πολιτισμικής και ιστορικής άποψης¹²⁴. Ωστόσο, παρά την ύπαρξη σαφών πλεονεκτημάτων και για τις δύο πλευρές σε περίπτωση εισόδου της Τουρκίας στην Ε.Ε., η συμφωνία συνεργασίας στο πλαίσιο μιας Τελωνειακής Ένωσης το 1995 έμελλε –έως σήμερα τουλάχιστον- να ήταν η τελευταία και οι λόγοι ως προς αυτό θα αναλυθούν στην επόμενη ενότητα.

¹²² Dokos, ό.π., σελ. 75-83

¹²³ Sklias, 2009, σελ. 200

¹²⁴ MacLennan, 2009, σελ. 23

Τουρκία: μια υποψήφια χώρα διαφορετική από τις άλλες

Η Τουρκία είναι μια μεγάλη χώρα με ένα πολιτικό σύστημα που απέχει ακόμη αρκετά από το να συγκλίνει με τα ευρωπαϊκά πρότυπα και μια οικονομία που ακόμη αναπτύσσεται, με τη βοήθεια και των επιχειρηματιών της Κεντρικής Ανατολίας, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα. Συγκεκριμένα, την πενταετία 2001-2006 στην τουρκική οικονομία σημειώθηκαν σημαντικοί ρυθμοί ανάπτυξης, καθώς και μια παράλληλη μείωση του πληθωρισμού και του δημόσιου ελλείμματος. Παρόλα αυτά όμως, η Τουρκία εξακολουθεί να συγκαταλέγεται στις φτωχότερες υποψήφιες χώρες προς ένταξη και η οικονομία της βασίζεται ακόμη και σήμερα σε πολύ μεγάλο βαθμό στο γεωργικό τομέα: σύμφωνα με έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2008, το ποσοστό του τουρκικού εργατικού δυναμικού που απασχολείται στη γεωργία μπορεί να μην υπερέβαινε πλέον το 50%, όπως συνέβαινε το 1989, ήταν όμως ακόμη πάνω από 40% (σε αντίθεση με το ποσοστό της τάξης του 2% που ισχύει αντίστοιχα για τη Μεγάλη Βρετανία). Το εργατικό δυναμικό του τομέα της γεωργίας, που αριθμεί πάνω από 15 εκατομμύρια Τούρκους, είναι μεγαλύτερο ακόμη και από τον πληθυσμό αρκετών κρατών-μελών της Ε.Ε., ενώ το εισόδημά του παραμένει σε επίπεδα πολύ χαμηλότερα από το μέσο όρο, ακόμη και για τα δεδομένα της Τουρκίας. Σίγουρα η μετάβαση της χώρας από μια οικονομία βασισμένη στην παραδοσιακή γεωργία σε μια μοντέρνα οικονομία βασισμένη στη βιομηχανία θα απαιτήσει τεράστιες δομικές μεταρρυθμίσεις και μένει η χώρα να αποδείξει κατά πόσο είναι ικανή να τις εφαρμόσει.

Ένας συναφής τομέας στον οποίο η Τουρκία παρουσιάζει καθυστέρηση είναι αυτός του ανθρώπινου κεφαλαίου, το οποίο ουσιαστικά συνίσταται στην εκπαίδευση, τις δεξιότητες και τον πολιτισμό του πληθυσμού της χώρας. Σύμφωνα με τις νέες θεωρίες περί ανάπτυξης, το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις πηγές οικονομικής ανάπτυξης και αυξάνει την ικανότητα μιας χώρας να παράγει αγαθά και υπηρεσίες, η Τουρκία όμως προς το παρόν δε δείχνει να επενδύει όσο θα έπρεπε σε αυτόν τον τομέα. Συγκεκριμένα, στην παιδεία και την εκπαίδευση επενδύει σε σχετικά περιορισμένο βαθμό, σε σύγκριση με τα περισσότερα κράτη-μέλη της Ε.Ε., και το ποσοστό του ενήλικου πληθυσμού με ανώτατη εκπαίδευση παραμένει συγκριτικά μικρότερο. Ενδεικτικό της κατάστασης είναι το ποσοστό ικανότητας ανάγνωσης και γραφής της χώρας, το οποίο ανέρχεται στο 81%, ενώ στις δυτικές και βόρειες ευρωπαϊκές χώρες πρόκειται για ένα ποσοστό της τάξης του 95-100%. Οι επιπτώσεις, λοιπόν, του χαμηλού ανθρώπινου κεφαλαίου δεν επηρεάζουν μόνο την οικονομική ανάπτυξη της ίδιας της Τουρκίας, αλλά θα μπορούσαν να αποτελέσουν

επίσης έναν παράγοντα επιβράδυνσης της Ε.Ε. σε περίπτωση εισόδου της Τουρκίας στους κόλπους της, καθώς η Ένωση θα πρέπει να σπαταλήσει χρήματα και πόρους, προκειμένου η Τουρκία να κατορθώσει να προσαρμοστεί στα ευρωπαϊκά πρότυπα. Επιπλέον, δίκιοπο μαχαίρι θα μπορούσε να αποτελέσει η παράμετρος του προαναφερόμενου δημογραφικού δυναμισμού της Τουρκίας, δεδομένου ότι η αύξηση του πληθυσμού προάγει την οικονομική ανάπτυξη μόνο υπό την προϋπόθεση ότι αυξάνονται και οι θέσεις εργασιακής απασχόλησης, κάτι που προς το παρόν δε φαίνεται να συμβαίνει στη γείτονα χώρα¹²⁵.

Αυτά είναι ενδεικτικά κάποια από τα προβλήματα που υπογραμμίζουν όσοι εμφανίζονται διστακτικοί ως προς την ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. Ωστόσο, το σημαντικότερο ίσως επιχείρημά τους εντοπίζεται στον ίδιο το χαρακτήρα του τουρκικού κράτους αλλά και στην ταυτότητα της ενωμένης Ευρώπης και στο πώς αυτή θα διαμορφωθεί στο άμεσο μέλλον. Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί το γεγονός ότι ο ισλαμικός κόσμος είναι διαφορετικός από το δυτικό, καθώς –όπως είναι φυσικό– οι κοινωνίες τους έχουν διαμορφωθεί επί διαφορετικών αξιών και αρχών, οι οποίες συχνά δεν είναι συμβατές, και οι διαφορές αυτές θα καταστούν ιδιαίτερα πρόδηλες αν η Τουρκία αποτελέσει μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονισθεί και μια άλλη παράμετρος: εάν ο ρυθμός δημογραφικής αύξησης της Τουρκίας διατηρηθεί στα ίδια επίπεδα, τα επόμενα 20 χρόνια ο πληθυσμός της αναμένεται να αγγίξει τα 90 εκατομμύρια και κατ' επέκταση, η Τουρκία θα είναι το πολυπληθέστερο κράτος-μέλος της Ε.Ε. Σε αυτή την περίπτωση, θα κατέχει περισσότερες έδρες στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ακόμη και από τη Γερμανία ή τη Γαλλία, τα δύο μεγαλύτερα κράτη της Ένωσης αυτή τη στιγμή, και συνεπώς, θα έχει μεγαλύτερη δύναμη σε ψήφους.

Το γεγονός ότι το ισχυρότερο κράτος εντός του ευρωπαϊκού οργανισμού θα είναι μουσουλμανικό προκαλεί ανησυχία σε πολλούς, όχι μόνο επειδή οι προκαταλήψεις εναντίον των μουσουλμάνων εξακολουθούν να υπάρχουν και σε ορισμένες περιπτώσεις να εκδηλώνονται έντονα, όπως καταδείχθηκε στο μέρος Α της παρούσας εργασίας, αλλά επειδή υπάρχει ο φόβος ότι ο ισλαμικός χαρακτήρας του τουρκικού κράτους θα έρθει πράγματι σε σύγκρουση με το δυτικό. Μπορεί η Τουρκία να έχει κατορθώσει να εδραιώσει έναν κοσμικό χαρακτήρα του κράτους, γεγονός πρωτοφανές για το σύνολο του ισλαμικού κόσμου, ωστόσο η ανάδυση του πολιτικού Ισλάμ τα τελευταία χρόνια και ο φονταμενταλιστικός ακόμη χαρακτήρας με τον οποίο εκδηλώνεται το Ισλάμ στα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού της

¹²⁵ Skliasis, ό.π., σελ. 198-201

χώρας προκαλούν ανησυχία στην Ευρώπη¹²⁶. Ας αναφερθεί ενδεικτικά σε αυτό το σημείο ότι το τουρκικό κράτος έχει ακόμη αρκετό δρόμο μπροστά του όσον αφορά, για παράδειγμα, τη θέση των γυναικών στους κόλπους της κοινωνίας του, αφού σε ορισμένες επαρχίες της νοτιοανατολικής Ανατολίας πάνω από το 50% των γυναικών παραμένουν αναλφάβητες, παρά το γεγονός ότι η πρωτοβάθμια εκπαίδευση έχει καταστεί υποχρεωτική εδώ και πάνω από 80 χρόνια, η οικογενειακή βία αποτελεί ένα αρκετά σύνθημα φαινόμενο και τα ιδρύματα για τις κακοποιημένες γυναίκες απουσιάζουν. Οι προσπάθειες της κυβέρνησης του AKP για περαιτέρω εκσυγχρονισμό σε επίπεδο θεσμών δεν επαρκούν· αυτό που αποδεικνύεται περισσότερο επιτακτικό είναι ουσιαστικά το «ξερίζωμα» εκείνων των παρωχημένων και αντίθετων προς τις δυτικές αξίες νοοτροπιών, κάτι το οποίο το AKP όμως δε φαίνεται να ευνοεί με την έμφαση που δίνει στα θρησκευτικά ζητήματα: για παράδειγμα, η επιτυχία του κυβερνόντος κόμματος στην προσέλκυση του κουρδικού πολιτισμού δίνοντας έμφαση στους θρησκευτικούς δεσμούς παρεκκλίνει από την εικόνα του κοσμικού κράτους που εδώ και δεκαετίες η Τουρκία προσπαθεί να αναδείξει¹²⁷.

Οι προβληματισμοί, όμως, της Ευρώπης δεν ξεκινούν μόνο από τα χαρακτηριστικά και τις επιλογές της τουρκικής κυβέρνησης του AKP, αλλά και από ζητήματα που αφορούν τη φύση και τις μελλοντικές προσδοκίες της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μπροστά, λοιπόν, στην προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην Ένωση, η Ευρώπη καλείται να απαντήσει σε ένα ερώτημα: «Πού τελειώνουν τελικά τα σύνορα της Ευρώπης;». Η Συνθήκη της Ρώμης του 1957, που ήταν εκείνη που προέβλεπε την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, όριζε ότι για να γίνει μια χώρα μέλος της κοινότητας πρέπει να είναι «ευρωπαϊκή». Ωστόσο, ούτε εκείνη η συνθήκη ούτε οι επόμενες που ακολούθησαν προσδιόρισαν ποτέ την έννοια του όρου «ευρωπαϊκή». Έτσι, ακόμη και στην πιο πρόσφατη Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη που συντάχθηκε το 2003, ορίζεται ότι «η Ένωση θα είναι ανοιχτή για όλα τα ευρωπαϊκά κράτη που σέβονται τις αξίες της και έχουν δεσμευθεί να συμβάλλουν από κοινού στην προώθησή τους»¹²⁸. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι η Ευρώπη δεν έχει θέσει με σαφή τρόπο τα όρια της διεύρυνσής της από γεωγραφικής άποψης και προβάλλει πολιτισμικές παραμέτρους, που αφορούν αξίες και αρχές. Και αυτό γιατί κατανοεί ότι δύσκολα κανείς μπορεί να αποκλείσει τη Ρωσία και την Τουρκία από την ιστορία της. Αν, όμως, τελικά γίνει πραγματικότητα μια διεύρυνση που θα συμπεριλάβει τη χώρα της Τουρκίας, αυτό θα σημαίνει ότι και η Ρωσία θα

¹²⁶ MacLennan, ό.π., σελ. 24

¹²⁷ Göksel, 2009, σελ. 40-41

¹²⁸ Keridis, 2009, σελ. 147

έχει υποθετικά το δικαίωμα να ζητήσει να συμπεριληφθεί στους κόλπους της Ένωσης¹²⁹ και –γιατί όχι;- ακόμη και οι χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, όπως η Ουκρανία, η Λευκορωσία ή Μολδαβία, αλλά και οι χώρες που συνορεύουν με την Τουρκία, όπως είναι οι δημοκρατίες της Γεωργίας, της Αρμενίας ή του Αζερμπαϊτζάν, η ενδεχόμενη ένταξη των οποίων θα σημάνει την ανάδυση μιας νέας γεωγραφικής περιοχής, της Ευρασίας¹³⁰. Εκτός αυτού, η έναρξη διαπραγματεύσεων με μια χώρα όπως η Τουρκία, τα σύνορα της οποία εκτείνονται πέρα από την περιοχή που παραδοσιακά χαρακτηρίζεται ως «Ευρώπη», είναι φυσικό να δημιουργεί προσδοκίες και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη που δεν αποτελούν ακόμη μέλη της Ε.Ε. Πρόκειται κυρίως για βαλκανικά κράτη, όπως είναι η Κροατία, η οποία κατόπιν των επιτυχών ενταξιακών συνομιλιών της με την Ε.Ε. αναμένεται να γίνει το 28ο μέλος της την 1η Ιουλίου του 2013¹³¹.

Εκτός της παραμέτρου των συνόρων της Ε.Ε., ένα ακόμη ζήτημα που απασχολεί τους δύσπιστους της ευρωπαϊκής διεύρυνσης προς την Ανατολή είναι αυτό της ευρωπαϊκής ταυτότητας και πώς αυτή θα συμβαδίσει με την τουρκική. Το ζήτημα αυτό της «ευρωπαϊκότητας» ανέκυψε για πρώτη φορά όταν ξεκίνησαν οι συζητήσεις για την υποψηφιότητα της Τουρκίας ως μέλος της Ένωσης και ποτέ δεν είχε αποτελέσει κριτήριο για άλλες υποψήφιες χώρες. Το γεγονός ακριβώς του ότι η έναρξη των διαπραγματεύσεων συνέπεσε με τον προβληματισμό της ίδιας της Ευρώπης ως προς την ταυτότητα και το μέλλον της απέδειξε ότι η καταλληλότητα της Τουρκίας θα κριθεί σε μεγάλο βαθμό επί τη βάση πολιτισμικών και θρησκευτικών κριτηρίων. Ας αναφερθεί ενδεικτικά ότι το 2002 ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης, Valery Giscard D' Estaing, ανακοίνωσε ότι η είσοδος της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα σήμαινε το τέλος της Ευρώπης, από τη στιγμή που η Τουρκία δεν αποτελούσε ευρωπαϊκή χώρα. Στο ίδιο πνεύμα, ο πρώην Επίτροπος της Ε.Ε., Fritz Bolkestein, δήλωσε δύο χρόνια αργότερα ότι εάν η Τουρκία γίνει μέλος της Ε.Ε. «η απελευθέρωση της Βιέννης το 1683 θα έγινε μάταια»¹³².

Συνεπώς, οι διαφορές από πολιτισμικής και θρησκευτικής σκοπιάς κυριαρχούν στις δημόσιες συζητήσεις και όταν επιχειρείται να προσδιοριστεί η ευρωπαϊκή ταυτότητα υπάρχει η τάση οι μουσουλμάνοι Τούρκοι να παρουσιάζονται ως ξένοι προς την Ευρώπη. Αυτό βέβαια δεν είναι κάτι νέο, αφού από το Μεσαίωνα ως τον 20ό αιώνα οι μουσουλμάνοι Τούρκοι παραδοσιακά θεωρούνταν ως ο άπιστος Άλλος της Χριστιανοσύνης –και όχι της Ευρώπης, που πρόκειται για μια μετέπειτα

¹²⁹ Αν και έως σήμερα δεν έχει εκδηλώσει μια τέτοια επιθυμία.

¹³⁰ MacLennan, ό.π., σελ. 25

¹³¹ Πηγή http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathbreak_1_30/06/2011_396637, προσπελάστηκε στις 25 Αυγούστου 2011.

¹³² Aydin, 2009, σελ. 172

«εφεύρεση». Η πρώτη συλλογική ταυτότητα, λοιπόν, που ανέπτυξαν οι Ευρωπαίοι ήταν αυτή των πιστών χριστιανών έναντι των άπιστων μουσουλμάνων. Μετά τις αλλαγές που επέφερε στην Ευρώπη η Αναγέννηση και ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, η συλλογική ταυτότητα μετατοπίστηκε ως ένα βαθμό από το θρησκευτικό παράγοντα στον κοσμικό, καθώς Ευρωπαίοι θεωρούνταν όσοι λαοί μοιράζονταν κοινές ηθικές και πολιτισμικές αξίες. Στα μάτια, λοιπόν, αυτής της Ευρώπης του Διαφωτισμού οι Τούρκοι ήταν ο απολίτιστος, βάρβαρος, οπισθοδρομικός, δεσποτικός και καθ' όλα κατώτερος Άλλος. Η αίσθηση, μάλιστα, της ανωτερότητας του ευρωπαϊκού πολιτισμού θα αποτελούσε αργότερα το ιδεολογικό εργαλείο για τη «νομιμοποίηση» της αποικιοκρατικής περιόδου.

Βέβαια, θα ήταν άδικη η αναφορά στους Τούρκους ως τους παραδοσιακά ιστορικούς εχθρούς της Ευρώπης: στην πραγματικότητα, η μακρόχρονη παρουσία των Οθωμανών Τούρκων στα ευρωπαϊκά εδάφη είχε ως αποτέλεσμα τη σύναψη σε ορισμένες περιπτώσεις οικονομικών και πολιτικών συμμαχιών με τους Ευρωπαίους, έναντι μάλιστα άλλων Ευρωπαίων, όπως ήταν για παράδειγμα η συμμαχία του Γάλλου βασιλιά Φραγκίσκου Α' με τον Οθωμανό σουλτάνο Καρνι εναντίον του Οίκου των Αψβούργων¹³³. Σύμφωνα μάλιστα με μια άλλη άποψη, ο βαθμός ευρωπαϊκότητας της Τουρκίας δεν αμφισβητείται επειδή είναι μια μουσουλμανική χώρα ή επειδή γεωγραφικά εκτείνεται πέραν των συνόρων που νοούνται ως ευρωπαϊκά, αλλά επειδή δε συμμετείχε στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στην πιο καθοριστική στιγμή της σύγχρονης Ευρώπης. Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος στην ουσία αποτέλεσε έναν ευρωπαϊκό εμφύλιο, η Ευρώπη άρχισε να προσλαμβάνει ένα διαφορετικό χαρακτήρα, απαλλαγμένο από το μιλιταρισμό και τον ακραίο εθνικισμό που χαρακτήριζαν ως τότε τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, ενώ αποφάσιζε να εδραιώσει σχέσεις συνεργασίας μέσω νέων θεσμών και οργάνων. Σε αυτή την τόσο καθοριστική για το μέλλον ιστορική συγκυρία η Τουρκία είχε επιλέξει την αποχή και αυτό θα έπληγε τη διεθνή εικόνα της και θα είχε ως αποτέλεσμα να θεωρείται «ξένη» από τους Ευρωπαίους, μια ασιατική χώρα που προσανατολιζόταν περισσότερο προς τη Μέση Ανατολή παρά προς τα Βαλκάνια και την Ευρώπη¹³⁴.

Ανεξαρτήτως, όμως, της χρονικής στιγμής κατά την οποία έγινε φανερή η μη σύγκλιση της ευρωπαϊκής και της τουρκικής ταυτότητας, το γεγονός είναι ότι σχεδόν έναν αιώνα μετά τον Κεμαλισμό, μετά από σχεδόν 60 χρόνια συμμετοχής ως μέλους στο Συμβούλιο της Ευρώπης και πάνω από 40 χρόνια συνεργατικών σχέσεων με την Ε.Ε., η Τουρκία δεν έχει κατορθώσει να αντιμετωπίσει οριστικά το θεμελιώδες ζήτημα

¹³³ Aydin, ό.π., σελ. 172-173

¹³⁴ Keridis, ό.π., σελ. 150-151

που αφορά το σεβασμό των ευρωπαϊκών αξιών, παρόλο που οι αξίες παίζουν τον καθοριστικότερο ρόλο για τη διαμόρφωση κοινής ταυτότητας στο πλαίσιο της Ένωσης –και η κοινή ταυτότητα αποτελεί έναν από τους σημαντικούς παράγοντες αν η Ευρώπη επιδιώκει να εξελιχθεί σε μια πολιτική ένωση. Έτσι, παρά το γεγονός ότι η Τουρκία βασίζεται σε δημοκρατικές δομές και σε κανόνες δικαίου και παρά τη δέσμευσή της για το σεβασμό των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην πράξη πολλές από τις πρακτικές της δε συμβαδίζουν με αυτές τις θεμελιώδεις ευρωπαϊκές αξίες: αυτό μαρτυρά, για παράδειγμα, «η εξέχουσα κοινωνική θέση του στρατού ή των θρησκευτικών κοινοτήτων στην Τουρκία, καθώς και η ευρέως διαδεδομένη πρακτική των εγκλημάτων τιμής και των γάμων δια εξαναγκασμού»¹³⁵. Η χώρα, όμως, δε θα πρέπει να ξεχνά ότι ο σεβασμός των θεμελιωδών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί μέρος των πολιτικών Κριτηρίων της Κοπεγχάγης για την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Όσον αφορά πιο συγκεκριμένα τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης, το ψήφισμα του Ευρωκοινοβουλίου (Μάρτιος 2011) για την πρόοδο της Τουρκίας αναφορικά με την ένταξή της στην Ε.Ε. έκανε λόγο για ολιγωρία εκ μέρους της χώρας στη συμμόρφωσή της ως προς τα εν λόγω κριτήρια, όσο και στη συμμόρφωσή της για τις επιβαλλόμενες σχέσεις καλής γειτονίας με την Ελλάδα και την Κύπρο. Στο ψήφισμα επισημαίνεται, μεταξύ άλλων, ότι «οι συνθήκες της τουρκικής δικαιοσύνης δεν έχουν βελτιωθεί ακόμη επαρκώς, ώστε να διασφαλίζεται το δικαίωμα σε δίκαιη και έγκαιρη δίκη, [ότι] υπάρχει επιδείνωση της κατάστασης σε ό,τι αφορά την ελευθερία του Τύπου, με συχνές τις παρεμβάσεις λογοκρισίας και τις συλλήψεις δημοσιογράφων, [ότι] η κύρωση του προαιρετικού πρωτοκόλλου στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων εκκρεμεί από το 2005 και παροτρύνεται το τουρκικό κοινοβούλιο να το κυρώσει χωρίς περαιτέρω καθυστέρηση, [ότι] με βάση τον τουρκικό κώδικα ποινικής δικονομίας, από το Τουρκικό Ανώτατο Δικαστήριο η περίοδος προφυλάκισης παρατείνεται σε 10 έτη, πράγμα που αποτελεί κατάφωρη παραβίαση των σχετικών ευρωπαϊκών προτύπων [και ότι] αγνοούνται οι εκκλήσεις, που έχει διατυπώσει σε προηγούμενα ψηφίσματά του το Ευρωκοινοβούλιο, για μεταρρύθμιση του εκλογικού συστήματος, με μείωση του κατώτατου ορίου του 10%, ούτως ώστε να ενισχυθεί με αυτό τον τρόπο ο κομματικός πλουραλισμός και να αντικατοπτρίζεται καλύτερα ο πλουραλιστικός χαρακτήρας της τουρκικής κοινωνίας»¹³⁶. Με το ψήφισμα, επίσης, καλείται η τουρκική κυβέρνηση να στηρίξει ενεργά τις συνεχιζόμενες διαπραγματεύσεις για τη συνολική διευθέτηση του κυπριακού ζητήματος και να εντείνει τη στήριξή της προς την Επιτροπή

¹³⁵ Silberhorn, 2009, σελ. 48

¹³⁶ Πηγή <http://www.tanea.gr/ellada/article/?aid=4621729>, προσπελάστηκε στις 26 Αυγούστου 2011.

Αγνοουμένων στην Κύπρο, σύμφωνα με τα όσα ορίζει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για το ανθρωπιστικό ζήτημα των αγνοουμένων.

Το κυπριακό ζήτημα αποτελεί το μόνιμο «αγκάθι» στις διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. και ιδίως μετά την ένταξη της Κύπρου το 2004. Αρκετά κράτη-μέλη της Ένωσης όρισαν ως προαπαιτούμενη την αναγνώριση της Κύπρου από την Τουρκία, προκειμένου να ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις ένταξης για την τελευταία και καθώς η τουρκική κυβέρνηση κατόρθωσε να παρακάμψει αυτή την απαίτηση, σύντομα κατέστη σαφές ότι το κυπριακό ζήτημα θα αποτελούσε ένα σημαντικό εμπόδιο. Το 2006, μάλιστα, οι Υπουργοί Εξωτερικών των κρατών-μελών της Ε.Ε., λαμβάνοντας υπόψη πρότερη πρόταση της Επιτροπής, αποφάσισαν να διακοπούν προσωρινά οι διαδικασίες διαπραγμάτευσης με την Τουρκία, εξαιτίας της άρνησης της τελευταίας να υιοθετήσει το Πρωτόκολλο της Τελωνιακής Ένωσης με τη Δημοκρατία της Κύπρου, με το οποίο θα επέτρεπε την ελεύθερη χρήση των αεροδρομίων και των λιμανιών της από την Κυπριακή Δημοκρατία. Η άρνηση αυτή οδήγησε στην άρση εκ μέρους της Ευρώπης οχτώ εκ των τριάντα πέντε κεφαλαίων του *acquis* για τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας¹³⁷ και το προαναφερόμενο ψήφισμα του Ευρωκοινοβουλίου του Μαρτίου 2011 κατέδειξε ότι η Τουρκία έχει ακόμη δρόμο μπροστά της ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα.

Ένα ακόμη ιστορικό πρόβλημα που έχει αποδειχθεί σημαντικό εμπόδιο στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις είναι το αρμενικό ζήτημα. Τη διετία 1915-1917 εκατοντάδες χιλιάδες Αρμένιοι σκοτώθηκαν στην Ανατολία λόγω αντιπαράθεσης της συγκεκριμένης κοινότητας με την τουρκική κυβέρνηση, ωστόσο η τελευταία διατείνεται ότι οι θάνατοι ήταν αποτέλεσμα εμφυλίου πολέμου, ασθενειών και λιμού. Το ζήτημα αυτό έχει καταστεί πηγή εντάσεων μεταξύ Τουρκίας και Ευρώπης, κυρίως λόγω της παρουσίας ιδιαίτερα πολυπληθούς αρμενικής διασποράς στις χώρες της Γαλλίας και της Γερμανίας και αποτελεί δείγμα κατάφωρης παραβίασης όχι μόνο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και του δικαιώματος ελεύθερης έκφρασης και πολιτικών δικαιωμάτων στην Τουρκία¹³⁸. Το περιβόητο Άρθρο 301 του τουρκικού ποινικού κώδικα συνιστά ακόμη ένα μελανό σημείο του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο, αποτελεί έγκλημα η δημόσια προσβολή της τουρκικής ταυτότητας και ως εκ τούτου, το άρθρο έχει χρησιμοποιηθεί για τη δίωξη διανοουμένων που εκφράζουν απόψεις που θεωρούνται ότι πλήττουν την εικόνα της Τουρκίας. Έντονη αίσθηση προκάλεσε στην Ευρώπη η απόφαση υπαγωγής σε δίκη του Τούρκου νομπελίστα συγγραφέα Orhan Pamuk, επειδή σε συνέντευξή του στην Ελβετία το 2006 δήλωσε ότι 30.000 Κούρδοι και ένα εκατομμύριο Αρμένιοι

¹³⁷ Sklias, ό.π., σελ. 197

¹³⁸ MacLennan, ό.π., σελ. 26-27

σκοτώθηκαν στη χώρα, παρά τα όσα δηλώνει επισήμως η τουρκική κυβέρνηση. Η απόφαση για την εκδίκαση του δημοφιλούς συγγραφέα προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων από την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και για το λόγο αυτό αποσύρθηκαν αρχικά οι κατηγορίες εναντίων του, ωστόσο αρκετό καιρό αργότερα και με εκ νέου δικαστική απόφαση το Μάρτιο του 2011 επιβλήθηκε τελικά στον Pamuk πρόστιμο 6.000 λιρών ως αποζημίωση προς έξι άτομα με την αιτιολογία προσβολής της τιμής και του αυτοσεβασμού τους ως πολιτών του τουρκικού έθνους¹³⁹. Τέλος, ιδιαίτερη ανησυχία προκαλούν στην Ευρώπη οι αυξανόμενες εντάσεις μεταξύ του ισλαμιστικού κυβερνώντος κόμματος του AKP και της κοσμικής αντιπολίτευσης και θεωρείται ότι η σχέση τους δε συνάδει με τα πρότυπα μιας παραδοσιακής ευρωπαϊκής δημοκρατίας. Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι η δήλωση το 2007 του Επιτρόπου για τη Διεύρυνση, Olli Rehn, ο οποίος προειδοποίησε ότι σε περίπτωση που επιχειρηθεί στρατιωτικό πραξικόπημα, αυτό θα σημάνει το τέλος των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Τουρκία¹⁴⁰.

Όλα τα παραπάνω δικαιολογούν σε μεγάλο βαθμό τη δυσπιστία με την οποία αντιμετωπίζει πλέον μεγάλη μερίδα του ευρωπαϊκού πληθυσμού την ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως θα καταδειχθεί και στην επόμενη ενότητα με την παρουσίαση της έρευνας / Ευρωβαρομέτρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2006. Ακόμη όμως και σε επίπεδο πολιτικών αρχηγών, η κατάσταση έχει αλλάξει αρκετά. Οι σχετικώς «τουρκόφιλοι» πολιτικοί αρχηγοί της Γαλλίας και της Γερμανίας αντικαταστάθηκαν από σκεπτικιστές, που εστιάζουν πολύ περισσότερο σε ζητήματα όπως τη γενοκτονία των Αρμενίων, το κυπριακό πρόβλημα, αλλά και ζητήματα αξιών και (ισλαμικής) ταυτότητας που δε συνάδουν με τις ευρωπαϊκές δημοκρατίες. Στο πνεύμα της προαναφερόμενης δήλωσης του Giscard d' Estaing (περί τέλους της Ε.Ε. σε περίπτωση εισόδου της Τουρκίας), ο Nicolas Sarkozy από το αξίωμα ακόμη του Υπουργού Εσωτερικών είχε δηλώσει ότι «αν η Τουρκία ήταν ευρωπαϊκή χώρα, θα το είχαμε καταλάβει»¹⁴¹. Από την πλευρά τους, οι εθνικιστές της Τουρκίας επιχειρούν να εκμεταλλευτούν αυτή την ευρωπαϊκή δυσαρέσκεια, προβάλλοντας το επιχείρημα περί «απώλειας της τιμής» του τουρκικού έθνους και περί ισχύος άλλης φύσης κριτηρίων ένταξης, τα οποία δεν είχαν εφαρμοστεί σε προηγούμενους γύρους διεύρυνσης, και καλούν την τουρκική κυβέρνηση να κλιμακώσει τις πολιτικές της που αφορούν τις σχέσεις με την Ε.Ε.¹⁴². Ακόμη όμως και τουρκικά πολιτικά κόμματα, τα οποία θεωρούσαν παλιότερα την

¹³⁹ Πηγή <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=orhan-pamuk-will-pay-compensation-for-his-words-court-decided-2011-03-27>, προσπελάστηκε στις 26 Αυγούστου 2011.

¹⁴⁰ Πηγή <http://www.economist.com/node/9116841>, προσπελάστηκε στις 26 Αυγούστου 2011.

¹⁴¹ Göksel, ό.π., σελ. 34

¹⁴² Göksel, ό.π., σελ. 34

ένταξη στην Ε.Ε. ως ουσιώδες βήμα για την πλήρη δημοκρατικοποίηση και τον εκσυγχρονισμό της χώρας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα, πλέον έχουν περάσει και εκείνα στο στρατόπεδο των Ευρω-σκεπτικιστών. Η εθνική συναίνεση πλέον έχει χαθεί και κάθε μεταρρύθμιση παρουσιάζεται ως παραχώρηση σε μια καχύποπτη και εχθρική Ευρώπη¹⁴³.

Ευρωβαρόμετρα 2006 & 2010 και προτάσεις για ανάπτυξη εναλλακτικών σχέσεων Ε.Ε. και Τουρκίας

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μέσω της διεξαγωγής ερευνών σε δείγματα του ευρωπαϊκού πληθυσμού, εξετάζει τακτικά το πώς οι Ευρωπαίοι πολίτες αντιλαμβάνονται την πορεία των χωρών τους αλλά και τις ανά καιρούς διαδικασίες διεύρυνσης της Ε.Ε., στην τελευταία περίπτωση δίνοντας έμφαση στην αντίληψή τους για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που επιφέρουν αυτές οι διευρύνσεις. Στην παρούσα ενότητα θα γίνει αναφορά στα αποτελέσματα της έρευνας-Ειδικού Ευρωβαρομέτρου του 2006 σχετικά με τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στο Ευρωβαρόμετρο του 2010, που αφορούσε γενικότερα τις απόψεις της κοινής γνώμης πάνω σε πλήθος ζητημάτων που αντιμετωπίζει τα τελευταία χρόνια η Ένωση¹⁴⁴.

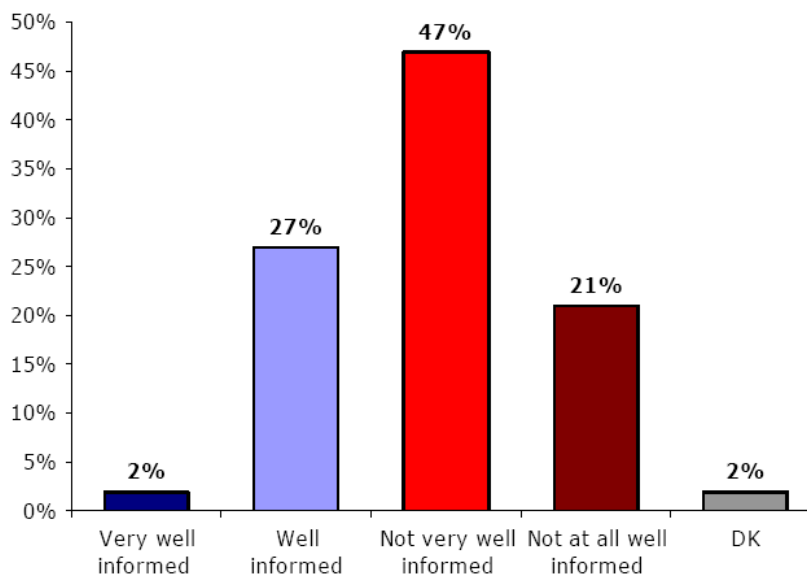
Η έρευνα για το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο του 2006, η οποία διεξήχθη υπό την εποπτεία της Γενικής Διεύθυνσης για τη Διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, είχε τη μορφή προσωπικών συνεντεύξεων στα σπίτια του δείγματος του πληθυσμού και έλαβε χώρα την περίοδο από το Μάρτιο ως το Μάιο του 2006. Στην έρευνα συμμετείχαν οι πολίτες των τότε 25 χωρών-μέλη της Ε.Ε., της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας που ακόμη δεν είχαν εισέλθει στην Ένωση, της Κροατίας, της Τουρκίας και της Τουρκικής Κυπριακής Κοινότητας. Όσον αφορά, λοιπόν, αρχικά τη διαδικασία διεύρυνσης της Ε.Ε., πάνω από τα δύο τρίτα (68%) του ευρωπαϊκού πληθυσμού αισθάνεται ότι δεν είναι καλά ενημερωμένο ως προς τα ζητήματα που αφορούν τη διεύρυνση.

¹⁴³ Ifantis, 2009, σελ. 127

¹⁴⁴ Πηγή: ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής <http://ec.europa.eu>, Έκθεση Special Eurobarometer, Attitudes Towards European Union Enlargement, Publication July 2006 και Standard Eurobarometer 74, Autumn 2010, Public Opinion in the European Union.

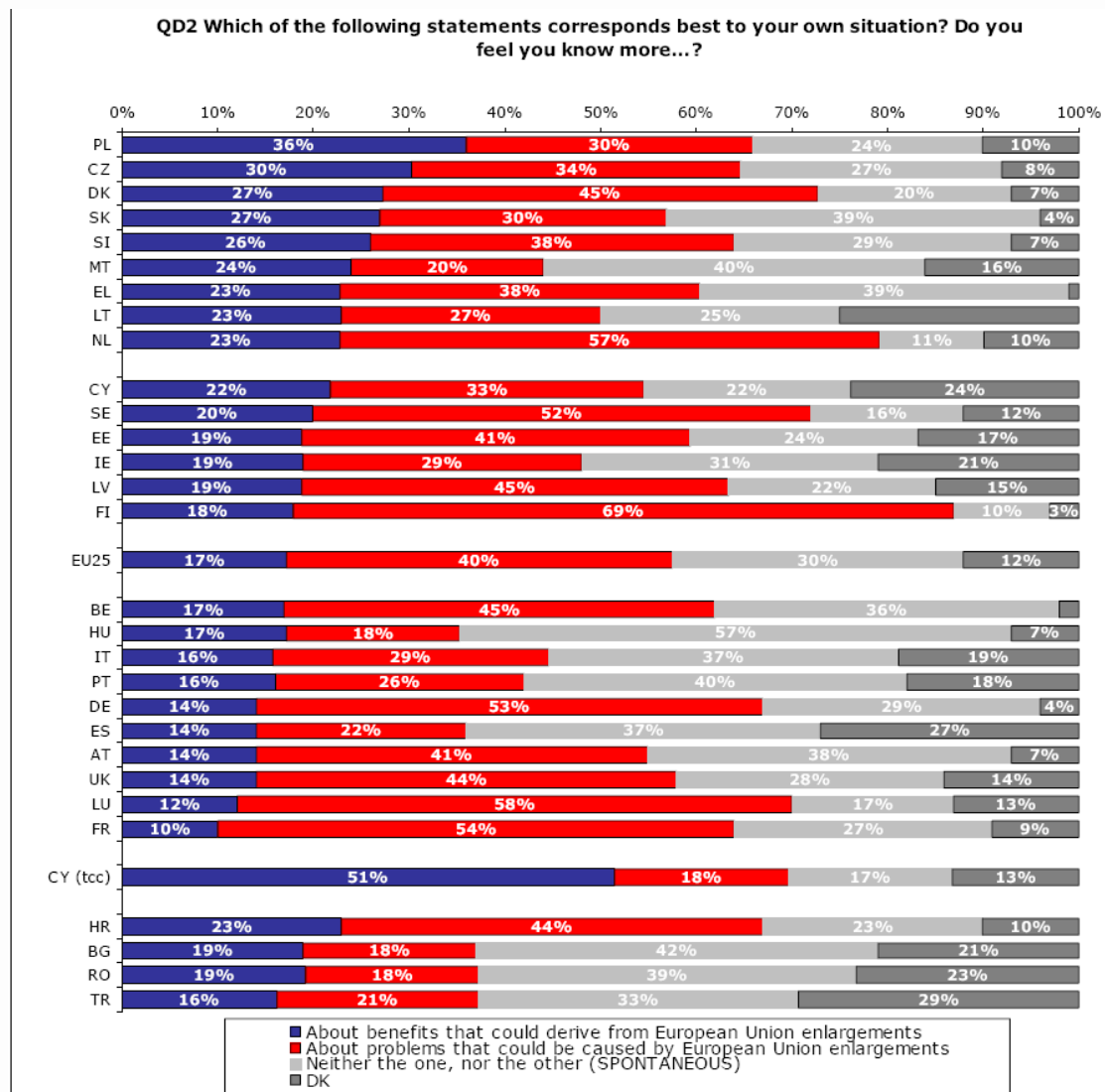
QD1 How well informed do you feel about enlargement that is new countries joining in the European Union? Do you feel...?

EU25

Πίνακας 2. Πόσο καλά ενημερωμένοι νιώθετε για τη διεύρυνση, δηλαδή για την είσοδο νέων χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση;

Η έκθεση επισημαίνει, μάλιστα, ότι οι πολίτες νότιων ευρωπαϊκών χωρών (Πορτογαλία, Ισπανία, Ελλάδα και Μάλτα) και οι πολίτες της Τουρκίας είναι εκείνοι που εμφανίζονται λιγότερο ενημερωμένοι ως προς το ζήτημα της διεύρυνσης. Το ζήτημα της ενημέρωσης όμως θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς κρίνεται ότι ο βαθμός ενημέρωσης σχετίζεται άμεσα με τη διάθεση υποστήριξης της διεύρυνσης, όσοι δηλαδή είναι κατά της διεύρυνσης φαίνεται πως είναι και οι λιγότερο ενημερωμένοι. Επίσης, η γενικότερη έλλειψη ενημέρωσης έχει ως συνέπεια και την ειδικότερη έλλειψη γνώσης για τα πλεονεκτήματα που μπορεί να προκύψουν από μελλοντικές διευρύνσεις της

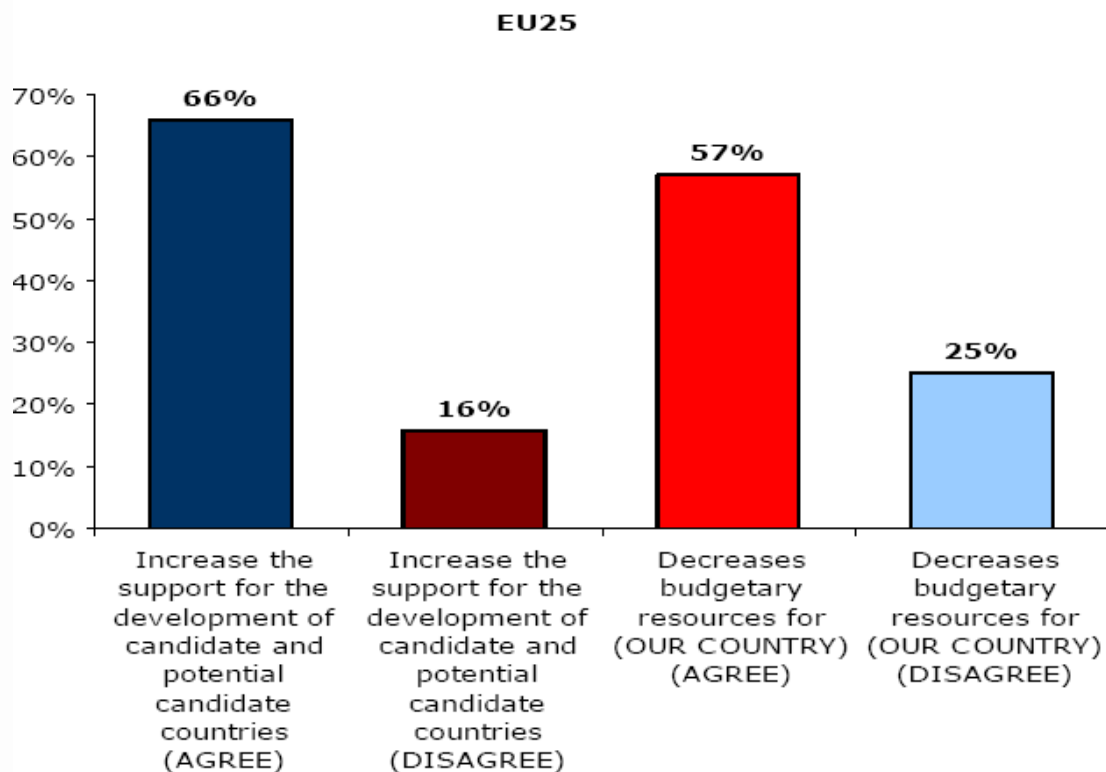

Πίνακας 3. Με ποια από τις παρακάτω καταστάσεις ταυτίζεστε περισσότερο;

Έτσι, η σχετική πλειοψηφία των πολιτών της Ε.Ε. (40%) γνωρίζει περισσότερα για τα προβλήματα που θα μπορούσαν να ανακύψουν σε σχέση με την ευρωπαϊκή διεύρυνση σε σχέση με τα οφέλη (17%).

Στον τομέα, τώρα, της χρηματοδότησης της ευρωπαϊκής διεύρυνσης, τα δύο τρίτα των ερωτηθέντων Ευρωπαίων (66%) επιβεβαιώνουν το σημαντικό ρόλο που παίζει η διεύρυνση στην ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης των υποψηφίων και πιθανώς υποψηφίων χωρών, ωστόσο το 57% θεωρεί ότι αυτή ακριβώς η ενίσχυση επιβαρύνει τον προϋπολογισμό της Ε.Ε. και ως εκ τούτου, μειώνει τη διάθεση των ευρωπαϊκών πόρων για τη δική τους χώρα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.

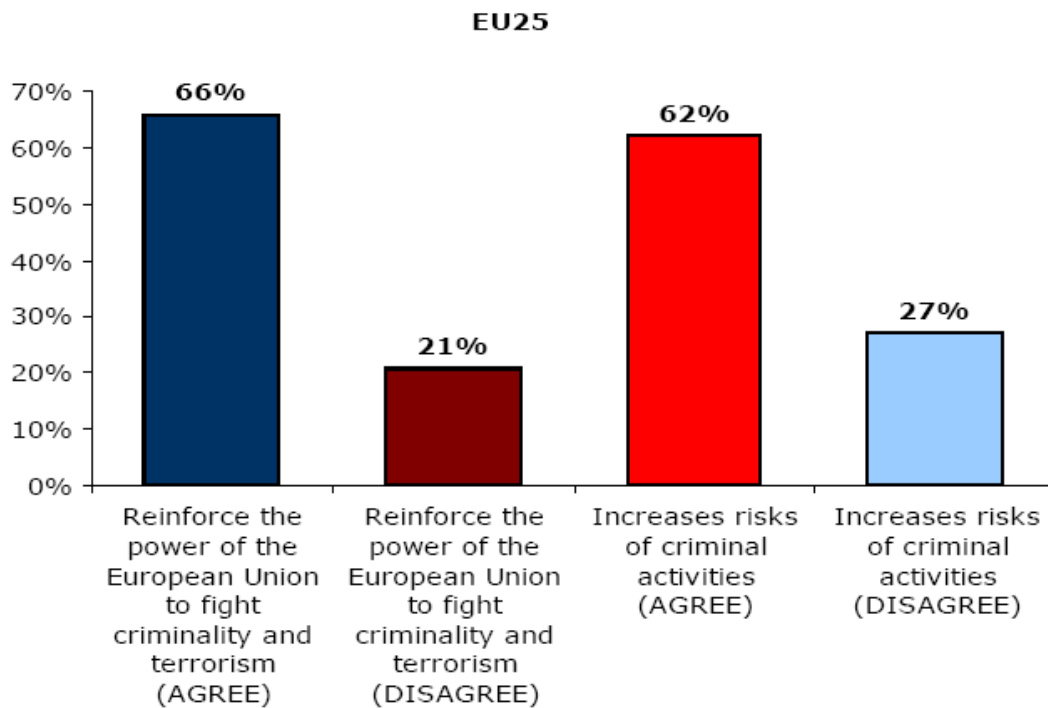
QD10a.3 And in economic terms, the enlargement of the European Union...
a) Increase the support for the development of candidate and potential candidate countries (+)
b) Decreases budgetary resources for (OUR COUNTRY) (-)

Πίνακας 4. Επί τη βάσει οικονομικών όρων, η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης α) Αυξάνει την ενίσχυση για την ανάπτυξη υποψήφιων και πιθανώς υποψήφιων χωρών (+) β) Μειώνει τους πόρους του προϋπολογισμού για (ΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ) (-)

Οι επιπτώσεις, όμως, της διεύρυνσης απασχολούν τους πολίτες της Ε.Ε. και σε άλλους τομείς πέραν της οικονομίας. Έτσι, όσον αφορά την παράμετρο της εγκληματικότητας, τα δύο τρίτα των Ευρωπαίων πολιτών (66%) θεωρούν ότι η διεύρυνση ενισχύει τη δυνατότητα της Ε.Ε. να καταπολεμά την εγκληματικότητα και την τρομοκρατία. Το ποσοστό, όμως, αυτό τείνει να συγκλίνει με εκείνο των πολιτών που φοβούνται ότι ο κίνδυνος εγκληματικών δραστηριοτήτων θα αυξηθεί με αφορμή τη διεύρυνση (62%, βλ. Πίνακα 5).

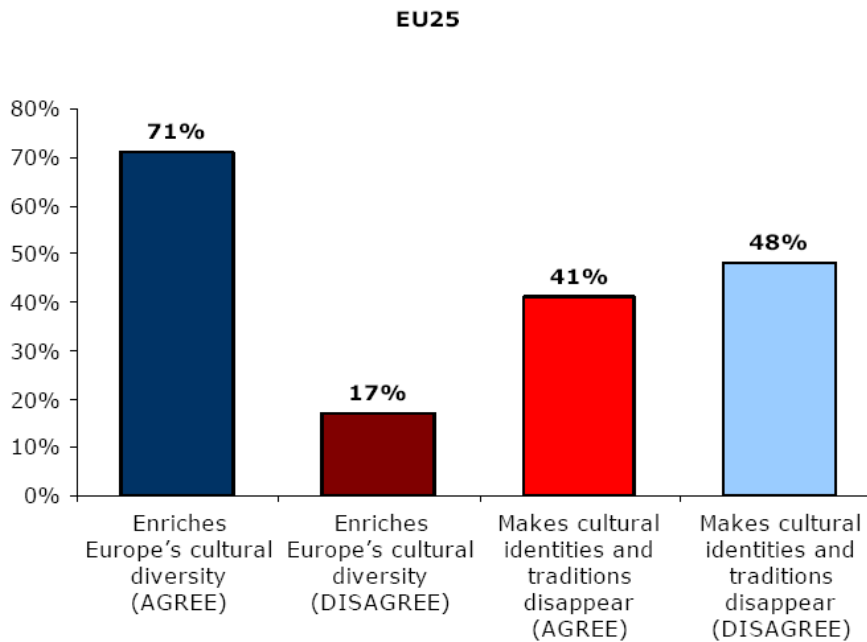
QD11.1 And in social terms, the enlargement of the European Union...
a) Reinforce the power of the European Union to fight criminality and terrorism (+)
b) Increases risks of criminal activities (-)

Πίνακας 5. Επί τη βάσει κοινωνικών όρων, η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης α) Ενισχύει τη δύναμη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας και της τρομοκρατίας (+) β) Αυξάνει τον κίνδυνο εγκληματικών δραστηριοτήτων (-)

Ακόμη μία σημαντική παράμετρος της έρευνας είναι αυτή της πολιτισμικής πολυμορφίας και το ζήτημα είναι κατά πόσο αυτή εμπλουτίζεται ή όχι με την ευρωπαϊκή διεύρυνση.

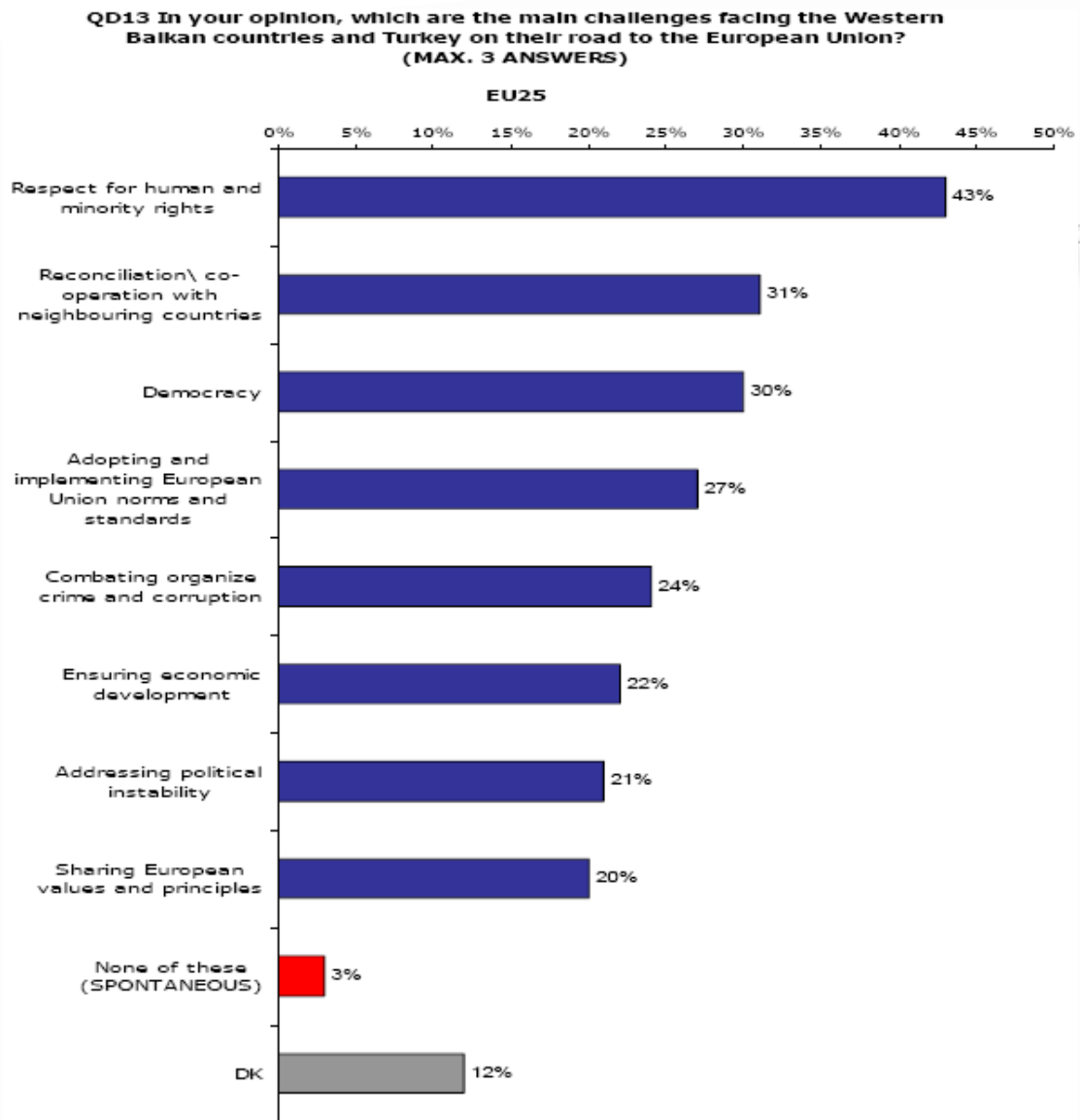
QD11.3 And in social terms, the enlargement of the European Union...
a) Enriches Europe's cultural diversity (+)
b) Makes cultural identities and traditions disappear (-)

Πίνακας 6. Επί τη βάσει κοινωνικών όρων, η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης α) Εμπλουτίζει την πολιτισμική πολυμορφία της Ευρώπης (+) β) Οδηγεί στην εξαφάνιση των πολιτισμικών ταυτοτήτων και παραδόσεων (-)

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 6, το 71% (επτά στους δέκα) των Ευρωπαίων πολιτών συμφωνούν ότι η διεύρυνση εμπλουτίζει την πολιτισμική πολυμορφία της Ευρώπης. Ωστόσο, υπάρχει και ένα σεβαστό ποσοστό της τάξης του 41% που θεωρεί ότι η διεύρυνση οδηγεί στην εξαφάνιση των πολιτισμικών ταυτοτήτων και παραδόσεων, με το ποσοστό μάλιστα αυτό να είναι μεγαλύτερο μεταξύ των Βρετανών (56%), των Ιρλανδών (57%), των Ελλήνων (57%), των Κυπρίων (50%), καθώς και των Τούρκων (51%) και των Τουρκοκυπρίων (54%).

Τέλος, μία ακόμη ερώτηση της έρευνας αφορούσε τις κύριες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, όπως και η Τουρκία στο δρόμο της ένταξής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Πίνακας 7. Κατά τη γνώμη σας, ποιες είναι οι κύριες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και η Τουρκία στην πορεία τους προς την Ευρωπαϊκή Ένωση;

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα αποτελέσματα του Πίνακα, η γνώμη των Ευρωπαίων είναι ότι οι κύριες προκλήσεις αφορούν το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των μειονοτήτων (43%), τη συμφιλίωση/συνεργασία με τις γείτονες χώρες (31%) και τη δημοκρατία (30%). Η έκθεση, μάλιστα, αναφέρει ότι ιδιαίτερη σημασία στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποδίδουν οι Γάλλοι (62%), οι Λουξεμβουργιανοί (62%), οι Σουηδοί (60%), οι Φιλανδοί (59%), οι Ελληνοκύπριοι (59%) και οι Έλληνες (57%). Εντύπωση προκαλεί στη συγκεκριμένη περίπτωση το γεγονός ότι μόλις το 20% των ερωτηθέντων θεωρεί ως πρόκληση τον από κοινού ενστερνισμό ευρωπαϊκών αξιών και αρχών.

Όσον αφορά το Ευρωβαρόμετρο του 2010 σχετικά με τις απόψεις της κοινής γνώμης για την Ευρωπαϊκή Ένωση εν γένει, κρίνεται σκόπιμη σε αυτό το σημείο η παράθεση συγκεκριμένων αποτελεσμάτων. Αρχικά, ένα σκέλος του ερωτηματολογίου αφορούσε το βαθμό εμπιστοσύνης των Ευρωπαίων πολιτών και των πολιτών των υποψήφιων προς ένταξη χωρών απέναντι σε ορισμένους θεσμούς.

QA12a.b. I would like to ask you a question about how much trust you have in certain institutions. For each of the following institutions, please tell me if you tend to trust it or tend not to trust it.

-%EU

	Tend to trust		Tend not to trust		Don't know	
	EB72 Aut.2009	EB74 Aut.2010	EB72 Aut.2009	EB74 Aut.2010	EB72 Aut.2009	EB74 Aut.2010
The army	64%	70%	26%	21%	10%	9%
	EB69 Sp.2008	EB74 Aut.2010	EB69 Sp.2008	EB74 Aut.2010	EB69 Sp.2008	EB74 Aut.2010
The police	63%	64%	32%	32%	5%	4%
	EB72 Aut.2009	EB74 Aut.2010	EB72 Aut.2009	EB74 Aut.2010	EB72 Aut.2009	EB74 Aut.2010
Justice/ the (NATIONALITY) legal system	43%	47%	51%	48%	6%	5%
	EB68 Aut.2007	EB74 Aut.2010	EB68 Aut.2007	EB74 Aut.2010	EB68 Aut.2007	EB74 Aut.2010
Religious institutions	46%	40%	42%	50%	12%	10%
	EB73 Sp.2010	EB74 Aut.2010	EB73 Sp.2010	EB74 Aut.2010	EB73 Sp.2010	EB74 Aut.2010
Political parties	18%	15%	77%	80%	5%	5%

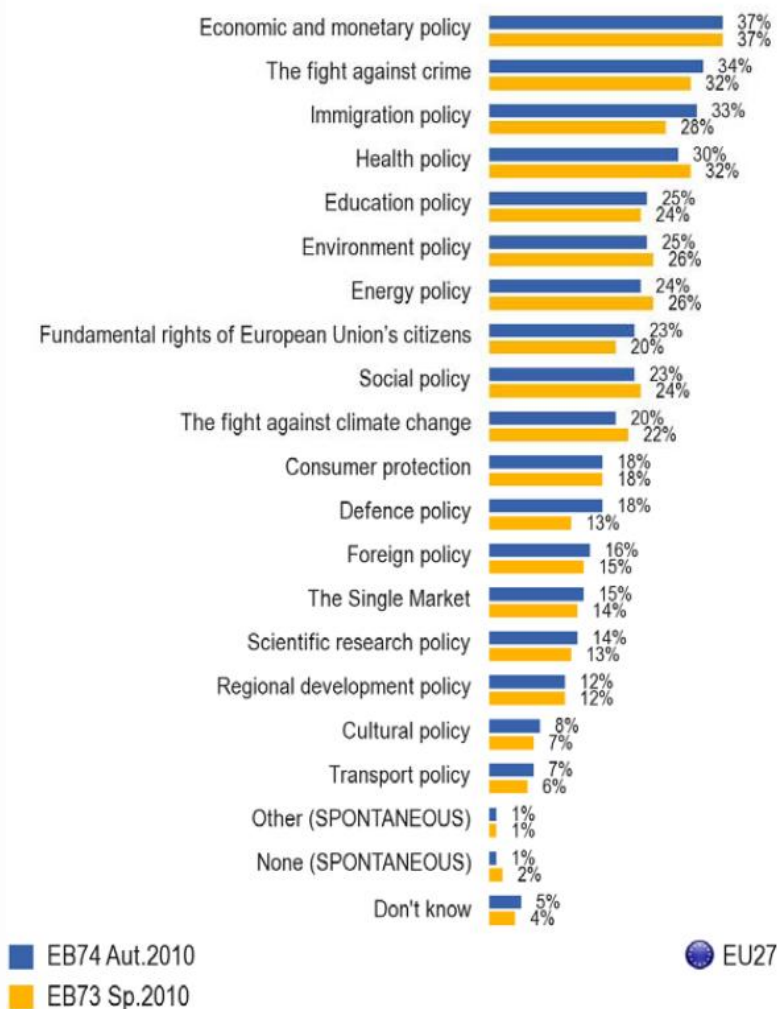
Πίνακας 8. Για κάθε έναν από τους παρακάτω θεσμούς αναφέρετε εάν τείνετε να τον εμπιστεύεστε ή όχι.

Για τους σκοπούς της εργασίας ενδιαφέρον παρουσιάζει σε αυτό το σημείο η απάντηση των ερωτηθέντων όσον αφορά τους θρησκευτικούς θεσμούς. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Πίνακα 8, η εμπιστοσύνη στους θρησκευτικούς θεσμούς παρουσίασε πτωτική τάση σε σχέση με το προηγούμενο έτος διεξαγωγής της έρευνας (40% το 2010 έναντι 46% το 2007), ενώ η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δήλωσε ότι τείνει να μην τους εμπιστεύεται (50%). Η έκθεση, ωστόσο, επισημαίνει¹⁴⁵ ότι παρόλο που η ίδια πτωτική τάση (-11%) παρατηρήθηκε και στην υποψήφια προς ένταξη χώρα της Τουρκίας, το ποσοστό εμπιστοσύνης (53%) εξακολουθεί να παραμένει αρκετά υψηλότερο σε σχέση με τους μέσους όρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

¹⁴⁵ Βλ. σελίδα 29 της Έκθεσης του 2010

Όσον αφορά τις προτεραιότητες για την ενίσχυση της δύναμης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο μέλλον, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων πολιτών απάντησε ότι οι ευρωπαϊκοί θεσμοί θα έπρεπε να δώσουν έμφαση κατ' αρχάς στην οικονομική και νομισματική πολιτική τους –πρόκειται για μια απάντηση που ηχεί λογική στη σημερινή οικονομική συγκυρία. Το εντυπωσιακό όμως είναι ότι στη δεύτερη και την τρίτη θέση της κατάταξης του Πίνακα βρίσκεται η καταπολέμηση του εγκλήματος (34% και σε αυξητική τάση) και η πολιτική μετανάστευσης αντίστοιχα (33%), ενώ παράμετροι όπως η εξωτερική πολιτική, η ενιαία αγορά και η πολιτισμική πολιτική βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις του Πίνακα. Μάλιστα, η Γερμανία είναι μια από τις χώρες που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της μετανάστευσης (44%), μαζί με την Αυστρία (52%), το Βέλγιο (45%) και το Ηνωμένο Βασίλειο (44%).

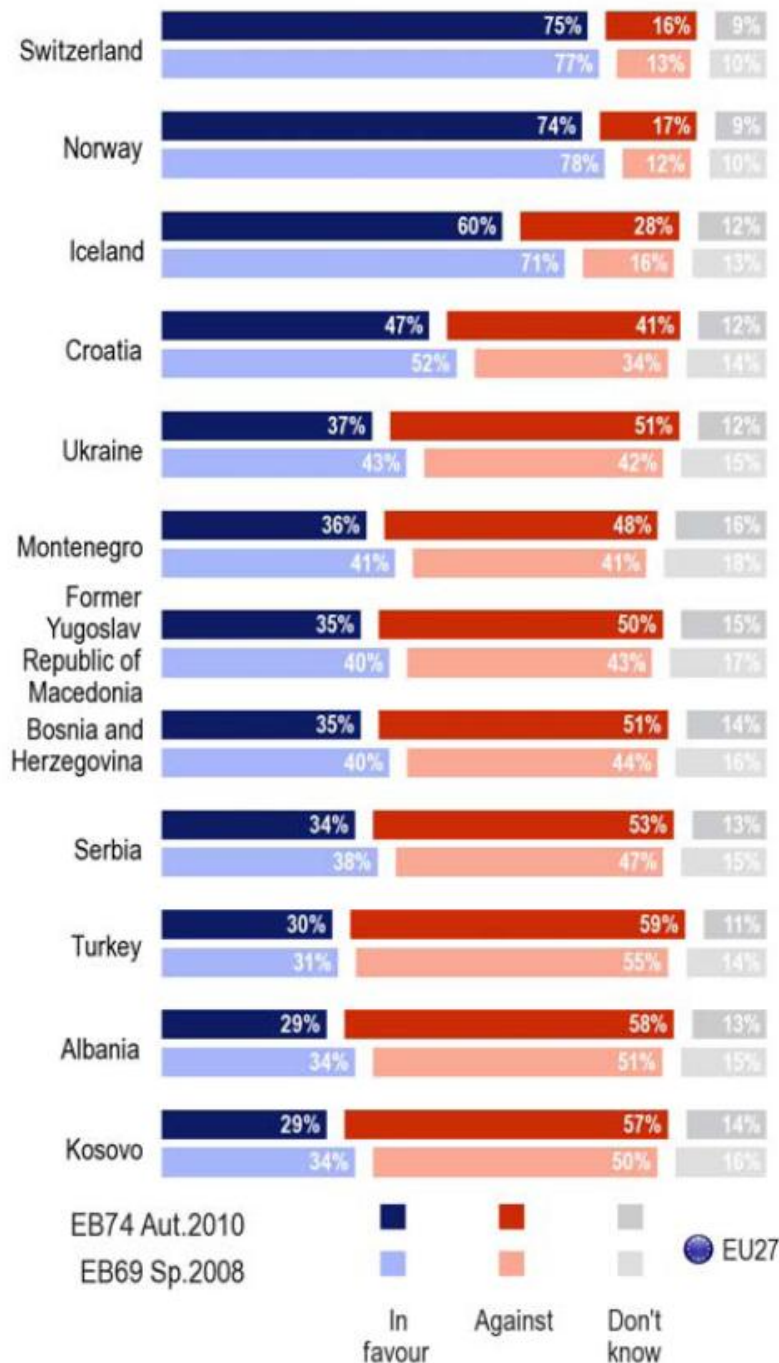
QA21. European integration has been focusing on various issues in the last years. In your opinion, which aspects should be emphasized by the European institutions in the coming years, to strengthen the European Union in the future?

Πίνακας 9. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει επικεντρωθεί σε διάφορα ζητήματα τα τελευταία χρόνια. Κατά τη γνώμη σας, σε ποια θέματα θα πρέπει να δώσουν έμφαση οι ευρωπαϊκοί θεσμοί τα επόμενα χρόνια για την ενίσχυση της δύναμης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο μέλλον;

Τέλος, στο ακανθώδες ερώτημα σχετικά με την ευρωπαϊκή διεύρυνση και το ποιες χώρες θα έπρεπε αυτή να συμπεριλάβει, ο Πίνακας 10 είναι ιδιαίτερα κατατοπιστικός.

QA20. For each of the following countries and territories, would you be in favour or against it becoming part of the European Union in the future?

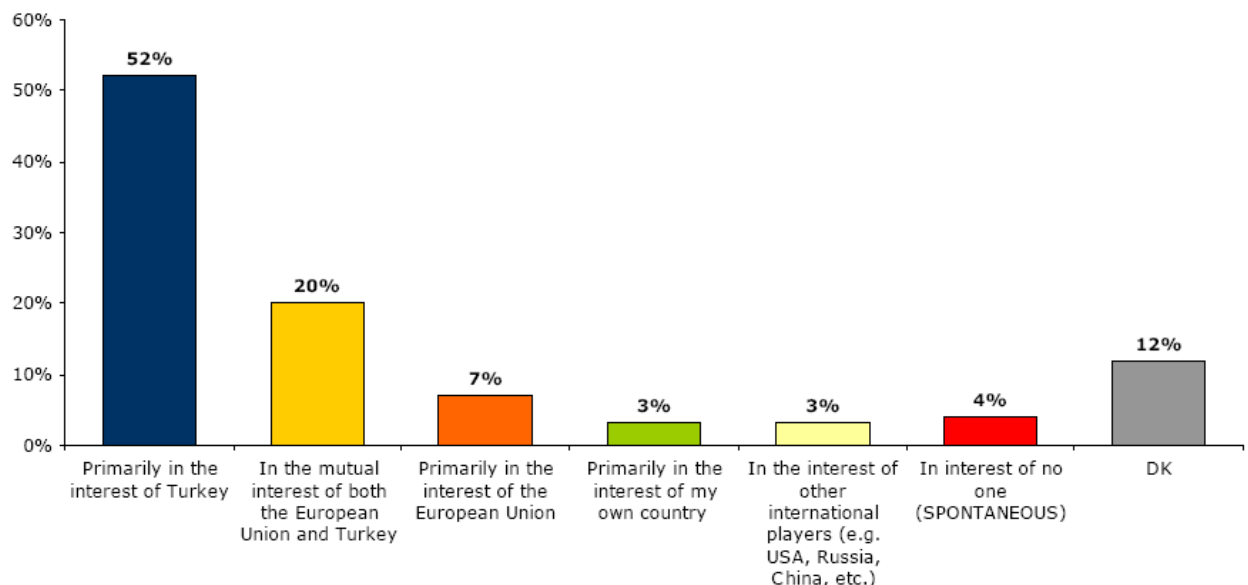

Πίνακας 10. Για κάθε μία από τις παρακάτω χώρες και επικράτειες, είστε υπέρ ή κατά του να αποτελέσουν μέρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο μέλλον;

Όπως αποκαλύπτουν τα αποτελέσματα της έρευνας, η πλειονότητα των ερωτηθέντων (59%) είναι κατά της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ποσοστό αυτό, μάλιστα, έχει αυξηθεί κατά 2% σε σχέση με το 2008. Η Τουρκία είναι η χώρα για την οποία οι Ευρωπαίοι εκφράζουν τη μεγαλύτερη αντίθεση όσον αφορά το ζήτημα της ένταξης –ακολουθεί η Αλβανία με 58%- και πρόκειται για μια άποψη την οποία υποστηρίζουν σταθερά στα τελευταία Ευρωβαρόμετρα. Έτσι, και στο Ευρωβαρόμετρο του 2006 σχετικά με την ευρωπαϊκή διεύρυνση, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (52%) είχε εκφράσει την άποψη ότι η ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα εξυπηρετούσε πρωτίστως τα συμφέροντα της Τουρκίας, ενώ μόλις το 20% των ερωτηθέντων θεωρούσε ότι θα ωφελούνταν εξίσου η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Τουρκία.

QD15 According to you, European Union accession of Turkey would be...?

EU25

Πίνακας 11. Κατά τη γνώμη σας, η είσοδος της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση...

Στην ίδια ερώτηση του Ευρωβαρομέτρου του 2006, οι Τούρκοι ερωτηθέντες σε ποσοστό 34% απάντησαν ότι μια πιθανή ένταξη της χώρας τους στην Ε.Ε. θα ήταν κατά βάση προς όφελος της Ένωσης, ενώ ένα 30% έκρινε ότι θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα και των δύο. Ωστόσο, μόνο το 13% των Τούρκων πολιτών απάντησε ότι η χώρα τους θα ήταν εκείνη που θα ωφελούνταν στο μεγαλύτερο βαθμό, επιβεβαιώνοντας έτσι τη γενική άποψη ότι οι Τούρκοι δε φαίνονται να είναι πεπεισμένοι ως προς τα οφέλη της ένταξης της χώρας τους στην ευρωπαϊκή οικογένεια¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Βλ. σελ. 69 της έκθεσης Ευρωβαρομέτρου 2006

Συμπερασματικά, πάνω από τα 2/3 των Ευρωπαίων πολιτών και των πολιτών των προς ένταξη χωρών δεν είναι καλά ενημερωμένοι ως προς το ζήτημα της διεύρυνσης και στην προκείμενη περίπτωση, η έλλειψη ενημέρωσης συχνά ισοδυναμεί και με ελλιπή γνώση των όποιων πλεονεκτημάτων της διεύρυνσης. Επίσης, οι περισσότεροι Ευρωπαίοι πολίτες θεωρούν ότι στο πλαίσιο της διεύρυνσης η Ευρωπαϊκή Ένωση φροντίζει για την οικονομική ενίσχυση των υποψήφιων χωρών, γεγονός όμως που κατά τη γνώμη τους επιβαρύνει τον προϋπολογισμό της Ένωσης και άρα τους πόρους που δύναται να διαθέσει αυτή για τη δική τους χώρα. Έντονος είναι επίσης ο φόβος τους σχετικά με την αύξηση των εγκληματικών δραστηριοτήτων συνεπεία της διεύρυνσης της Ένωσης και της επακόλουθης μετακίνησης πληθυσμών –οικονομικών και πολιτικών μεταναστών, νόμιμων και παράνομων- σε περισσότερο προηγμένες από οικονομικής άποψης χώρες. Αντίστοιχα μεγάλο είναι το ποσοστό των Ευρωπαίων αλλά και των Τούρκων που θεωρούν ότι οι μελλοντικές διευρύνσεις θα αποτελέσουν απειλή για την πολιτισμική τους ταυτότητα, ενώ για τους Ευρωπαίους η μεγαλύτερη πρόκληση της διεύρυνσης είναι ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις προς ένταξη χώρες.

Όλα τα παραπάνω –φόβος μετανάστευσης, αύξησης εγκληματικών δραστηριοτήτων, απώλειας ταυτότητας, σεβασμού ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μελλοντικής οικονομικής δυσμείνειας των ευρωπαϊκών χωρών- κάθε άλλο παρά ενθαρρύνουν την ένταξη στην Ένωση μιας ισλαμικής χώρας, που ακόμη στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε θρησκευτικούς θεσμούς, που έχει ακόμη δρόμο να διανύσει για να επιτύχει τη ζητούμενη οικονομική ευμάρεια και που αντιμετωπίζει ακόμη στο εσωτερικό της προβλήματα μειονοτήτων. Το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό αντίθεσης στην προοπτική εισόδου της Τουρκίας στην Ε.Ε. είναι η λογική απόρροια όλων των παραπάνω φόβων, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι οι πολίτες της Τουρκίας εμφανίζονται περισσότερο αισιόδοξοι ως προς τα θετικά αποτελέσματα που θα επέφερε η ενδεχόμενη είσοδος.

Τελικά, τόσο οι Ευρωπαίοι όσο και οι Τούρκοι, σε επίπεδο πολιτικών ελίτ αλλά και πολιτών, εμφανίζονται διστακτικοί όχι μόνο ως προς τη θέση και το ρόλο που θα μπορούσε να διαδραματίσει η Τουρκία στην ευρωπαϊκή οικογένεια, αλλά και στο αν θα μπορούσε σε πρώτη φάση να ενταχθεί σε αυτή. Επί τη βάση όλων των παραπάνω, δεν προκαλούν εντύπωση οι ολοένα και περισσότερες «φωνές» για την εδραίωση μιας διαφορετικού είδους σχέσης μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας. Η Γαλλία είναι μία από τις χώρες όπου έχει παρατηρηθεί αυτή η αλλαγή αντίληψης. Έτσι, από τον Πρόεδρο Valéry Giscard d'Estaing, ο οποίος δήλωνε όπως αναφέρθηκε παραπάνω ότι η είσοδος της Τουρκίας θα κατέστρεφε την Ευρωπαϊκή Ένωση, περάσαμε στον Πρόεδρο Chirac που τασσόταν υπέρ της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας, ενώ ο

σημερινός Πρόεδρος Nicolas Sarkozy τοποθετείται κάπου ενδιάμεσα, καθώς τάσσεται υπέρ μιας προνομιακής σχέσης Ευρώπης-Τουρκίας και προς αυτή την κατεύθυνση στοχεύει η πρότασή του για τη λεγόμενη Μεσογειακή Ένωση: η Τουρκία θα διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο στη Μεσόγειο και αυτό θα αντισταθμίσει την άρνηση της Ευρώπης για την ένταξή της στην Ένωση ως ισότιμο μέλος. Στο ίδιο πνεύμα, η Γερμανίδα Καγκελάρια Angela Merkel έχει ταχθεί επίσης υπέρ της εδραίωσης μιας προνομιακής σχέσης με την Τουρκία¹⁴⁷. Στην περίπτωση όμως αυτή παραμένει η δυσκολία προσδιορισμού του χαρακτήρα αυτής της προτεινόμενης «προνομιακής σχέσης με την Τουρκία», αφού η Τουρκία έχει ήδη μια προνομιακή σχέση με την Ε.Ε.: αποτελεί συνδεδεμένο μέλος (associate member) από το 1963, μέλος της Τελωνειακής Ένωσης από το 1996 και συμμετέχει τακτικά σε συνόδους κορυφής της Ένωσης, χωρίς να διαθέτει βέβαια δικαίωμα ψήφου¹⁴⁸.

Από την άλλη πλευρά, η αλλαγή της ευρωπαϊκής νοοτροπίας είχε γίνει από νωρίς αντιληπτή από την πολιτική ελίτ της Τουρκίας, ήδη πριν από το κομβικό έτος του 2006. Το 2002 ο νυν Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Ahmet Davutoğlu, όταν ακόμη διατελούσε χρέη συμβούλου του Πρωθυπουργού, εξέφρασε στο βιβλίο του *Strategic Depth* την άποψη ότι η Ευρώπη εξακολουθεί να κρατά αποκλεισμένη την Τουρκία από γεω-πολιτισμικής άποψης και ότι προσβλέπει μόνο σε οικονομικά οφέλη από τη μεταξύ τους σχέση. Στο βιβλίο του υποστηρίζει ότι «μια από τις σημαντικότερες στρατηγικές ανάγκες για την Τουρκία στο άμεσο μέλλον είναι να αναπτύξει εναλλακτικές πολιτικές που θα στρέφονται προς τις γείτονες περιοχές, έτσι ώστε να διαθέτει μεγάλα περιθώρια ελιγμών, με πολιτικές εναλλακτικές, και να μην παραμείνει απομονωμένη όταν σε 20 χρόνια η Ανατολική Ευρώπη θα έχει ενταχθεί πλήρως στην Ε.Ε. και η Τουρκία θα έχει μείνει από έξω»¹⁴⁹. Η άποψη ότι η Τουρκία πρέπει να επικεντρωθεί στην Ευρασία, παίζοντας εκεί και το χαρτί της μουσουλμανικής της ταυτότητας, κερδίζει ολοένα και μεγαλύτερο έδαφος και η Τουρκία κινείται πλέον περισσότερο προς την κατεύθυνση εξασφάλισης πρωτίστως των δικών της συμφερόντων, όπως άλλωστε αποδεικνύει και η πρόσφατη υπογραφή (Αύγουστος του 2011) με τη Ρωσία της συμφωνίας για τη διέλευση από τα τουρκικά χωρικά ύδατα του αγωγού South Stream¹⁵⁰. Ήδη γίνεται, δηλαδή, εμφανές ότι η

¹⁴⁷ MacLennan, ό.π., σελ. 28

¹⁴⁸ Keridis, ό.π., σελ. 155

¹⁴⁹ Goksel, ό.π., σελ. 37

¹⁵⁰ Ο αγωγός South Stream θα μεταφέρει ρωσικό φυσικό αέριο μέσω του βυθού του Ευξείνου στην Ευρώπη. Η υπογραφή της συμφωνίας προκάλεσε ιδιαίτερο εκνευρισμό στην Ευρώπη, καθώς έλαβε χώρα ένα μόλις μήνα μετά την υπογραφή της συμφωνίας για τον αγωγό Ναμπούκο, που θα μεταφέρει στην Αυστρία φυσικό αέριο από την Κεντρική Ασία μέσω Τουρκίας και Βαλκανίων, και εμφανίζει την Τουρκία να συμμετέχει σε σχέδιο ανταγωνιστικό του Ναμπούκο, που αποτελεί θεμέλιο λίθο της

Τουρκία είναι αποφασισμένη να παίξει διαφορετικά το «γεωπολιτικό παιχνίδι» και η Ευρώπη είναι πιο καχύποπτη από ποτέ. Ωστόσο, ένας ενδεχόμενος αποκλεισμός της Τουρκίας από την Ε.Ε. θα στερήσει μακροπρόθεσμα την Ευρώπη από σημαντικά οφέλη και σίγουρα θα υπονομεύσει την αξιοπιστία της στον ισλαμικό κόσμο.

ΙΣΛΑΜ & ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση συχνά περιγράφεται ως το υπόδειγμα ενός διεθνούς παίκτη που για την επέκταση της επιρροής του στην παγκόσμια σφαίρα επιλέγει την προβολή της ήπιας δύναμής του (soft power), μέσω φυσικά της επαναλαμβανόμενης διαδικασίας διεύρυνσης. Ωστόσο –όπως καταδείχθηκε στην προηγούμενη ενότητα-, η υποψηφιότητα της Τουρκίας εξακολουθεί ακόμη να αμφισβητεί την επιτυχία αυτού του μοντέλου. Η συντριπτική πλειοψηφία (59%) των Ευρωπαίων που συμμετείχαν στην έρευνα του Ευρωβαρομέτρου το 2010 δηλώνει κατά της μελλοντικής ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε., ενώ σε αντίστοιχη έρευνα του 2006 το 52% των ερωτηθέντων δήλωνε ότι η είσοδος της Τουρκίας στην Ένωση θα εξυπηρετούσε πρωτίστως τα συμφέροντα της Τουρκίας –το ποσοστό των ερωτηθέντων που θεωρούσε ότι τόσο η Τουρκία όσο και η Ε.Ε. θα έβγαιναν κερδισμένες από μια διεύρυνση άγγιξε μόλις το 20%. Στο ίδιο πνεύμα, η Γαλλία τροποποίησε το Σύνταγμά της έτσι ώστε η είσοδος νέων κρατών-μελών στους κόλπους της Ε.Ε. να χρήζει της έγκρισης των ίδιων των πολιτών της χώρας μέσω δημοψηφίσματος, ενώ και η κυβέρνηση της Αυστρίας έχει εκφράσει την πολιτική της πρόθεση να ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο όσον αφορά την περίπτωση της Τουρκίας¹⁵¹.

Στην πορεία της παρούσας εργασίας σκιαγραφήθηκε το προφίλ της σύγχρονης Τουρκίας, προκειμένου να επιχειρηθεί να δοθεί μια λογική εξήγηση για το αρνητικό αυτό κλίμα απέναντι στην εν λόγω χώρα, που επιβεβαιώνεται και από τις έρευνες των ευρωπαϊκών οργάνων. Για το σκοπό αυτό περιγράφηκε συνοπτικά η εξέλιξη της Τουρκίας από μια πανίσχυρη αυτοκρατορία σε ένα κράτος, το οποίο υπό την ηγεσία του Κεμάλ Ατατούρκ γνώρισε μια άνευ προηγουμένου μεταμόρφωση. Το οθωμανικό-ισλαμικό κράτος, το οποίο όμως πάντοτε επέτρεπε τη συνύπαρξη στους κόλπους του ομάδων διαφορετικής θρησκείας αν και με περιορισμένα προνόμια, εξελίχθηκε σε ένα ισχυρό κοσμικό κράτος, με ένα δημοκρατικό προσανατολισμό και υποκινούμενο από πνεύμα οικονομικής ανάπτυξης και επιχειρηματικότητας. Η

πολιτικής ενεργειακής ασφάλειας της Ε.Ε. Πηγή <http://www.newstime.gr/?i=nt.el.article&id=10558>, προσπελάστηκε στις 8 Σεπτεμβρίου 2011.

¹⁵¹ Tziampiris, 2009, σελ. 66

ανάδυση του πολιτικού Ισλάμ, που επισφραγίστηκε με τις εκλογικές νίκες του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) του Recep Tayyip Erdoğan, γέννησε σε πολλούς το φόβο μια ανακατάληψης του κράτους από θεοκράτες Ισλαμιστές, ωστόσο η σύγχρονη κατάσταση παραπέμπει περισσότερο στην παράδοση των Χριστιανικών Δημοκρατικών κομμάτων της Ευρώπης¹⁵². Η οικονομική πρόοδος και η επιχειρηματικότητα δεν είναι πλέον ασύμβατες με τις έννοιες και τις προσαγές του Ισλάμ –το αντίθετο μάλιστα. Οι μαρτυρίες των νέων επιχειρηματιών της «σκληροπυρηνικής» Κεντρικής Ανατολίας, όπως περιγράφηκαν σε προηγούμενη ενότητα, είναι ενδεικτικές: για αυτούς το Ισλάμ δεν αποτελεί τροχοπέδη αλλά μάλλον κινητήριο μοχλό για τις οικονομικές τους δραστηριότητες, αφού το εμπορικό πνεύμα και η επιχειρηματικότητα αποτελούν εγγενή χαρακτηριστικά και εξαιρούνται από τον ίδιο τον Προφήτη –έμπορο- Μωάμεθ. Οι βαθιά θρησκευτικοί αυτοί καπιταλιστές, οι λεγόμενοι «Ισλαμικοί Καλβινιστές», εκτός από υπέρμαχοι της πίστης τους και των παραδοσιακών οικογενειακών δεσμών είναι επίσης υπέρμαχοι της τεχνολογίας, των επενδύσεων και της ιδιωτικής φιλανθρωπίας, που οδηγούν μαθηματικά στην ανάπτυξη.

Το επιχείρημα, λοιπόν, ότι το Ισλάμ στην Τουρκία είναι συνώνυμο με το συντηρητισμό και την οικονομική υπανάπτυξη αρχίζει και κλονίζεται, πόσο μάλλον αν αναλογιστεί κανείς ότι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.) έγιναν δεκτές στην Ευρωπαϊκή Ένωση παρά τις αδύναμες συγκριτικά οικονομίες τους. Όσον αφορά τις κοινωνικές διαστάσεις του Ισλάμ, η άρση της απαγόρευσης της ένδυσης των γυναικών με μαντίλα στα πανεπιστήμια και στις υπηρεσίες του δημοσίου προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων και μένος απέναντι στην κυβέρνηση του Erdoğan από τους κοσμικούς και το στρατό της Τουρκίας, καθώς αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό σύμβολο του πολιτικού Ισλάμ και επομένως μια άμεση απειλή κατ' αυτούς για το διαχωρισμό θρησκείας και κράτους. Ωστόσο, η άλλη άποψη υποστηρίζει ότι η μαντίλα θα «απελευθερώσει» χιλιάδες Τουρκάλες που επιθυμούν να μην τους στερηθεί το δικαίωμα στην εκπαίδευση με αφορμή ένα ένδυμα και ότι θα ενισχύσει τις ατομικές ελευθερίες στην Τουρκία¹⁵³. Τα ποσοστά των γυναικών που φοιτούν στα τουρκικά πανεπιστήμια αυξάνεται διαρκώς τα τελευταία χρόνια και το AKP με την άρση της απαγόρευσης της μαντίλας επιδιώκει και την άρση των διακρίσεων έναντι των γυναικών που επιλέγουν ενσυνείδητα να φορούν ένα

¹⁵² Tziampiris, ό.π., σελ. 72

¹⁵³ Πηγή <http://www.skai.gr/news/world/article/67995/Διγασμός-στην-Τουρκία-για-τη-μαντίλα/>, προσπελάστηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 2011.

θηρσκευτικό σύμβολο, κάτι που συνάδει βέβαια και με το άρθρο 9 της Σύμβασης για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών¹⁵⁴.

Το έτερο επιχείρημα για τα γεωγραφικά όρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρουσίαζε από την αρχή αδυναμίες και αυτό γιατί –όπως επισημάνθηκε παραπάνω- η Συνθήκη της Ρώμης του 1957, που ήταν εκείνη που προέβλεπε την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, όριζε ότι για να γίνει μια χώρα μέλος της κοινότητας πρέπει να είναι «ευρωπαϊκή», χωρίς ωστόσο ποτέ να προσδιορίζει την έννοια «ευρωπαϊκή» από γεωγραφικής άποψης. Στο ίδιο πνεύμα, στην πιο πρόσφατη Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη που συντάχθηκε το 2003, ορίζεται ότι «η Ένωση θα είναι ανοιχτή για όλα τα ευρωπαϊκά κράτη που σέβονται τις αξίες της και έχουν δεσμευθεί να συμβάλλουν από κοινού στην προώθησή τους»¹⁵⁵. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι η Ευρώπη προβάλλει πρωτίστως πολιτισμικές παραμέτρους, που αφορούν αξίες και αρχές, και όχι στενά γεωγραφικές. Οι ανησυχίες που εκφράζονται σχετικά με την επιθυμία εισόδου και άλλων ασιατικών χωρών, της Ρωσίας ή άλλων ευρωπαϊκών χωρών στην Ε.Ε. σε περίπτωση ένταξης της Τουρκίας, δεν μπορεί να αποτελέσει βάσιμο επιχείρημα για την άρνηση της ένταξης της τελευταίας –ίσως μόνο εφιαλτήριο για να προσδιορίσει κάποτε η Ευρώπη ως πού επιθυμεί να φτάσουν τα γεωγραφικά όριά της.

Η Τουρκία, άλλωστε, ήδη από τη γεωγραφική και διοικητική μορφή της ως Οθωμανική Αυτοκρατορία, ακόμη και ως κατακτητής, αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της ευρωπαϊκής ιστορίας: ήταν ένας από τους παίκτες της ευρωπαϊκής διπλωματίας, συμμάχησε με την καθολική Γαλλία εναντίον του Οίκου των Αψβούργων, αργότερα με την προτεσταντική Βρετανία εναντίον της ορθόδοξης Ρωσίας και κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο επέλεξε τη συμμαχία με το γερμανικό στρατόπεδο και τις δυνάμεις του Άξονα¹⁵⁶. Η Τουρκία, δηλαδή, για πολλούς αιώνες αποτελούσε «μέρος του ευρωπαϊκού κόσμου, της ευρωπαϊκής ισορροπίας ισχύος και του ευρωπαϊκού συστήματος συμμαχιών. Όπως έχει ειπωθεί, η Τουρκία ήταν ο 'ο ασθενής της Ευρώπης', όπως και να έχει όμως της Ευρώπης»¹⁵⁷.

Η παράμετρος του αν η Τουρκία πληροί τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης είναι επισήμως η καταλυτικότερη και το προαναφερόμενο ψήφισμα του Ευρωκοινοβουλίου του Μαρτίου 2011 κατέδειξε ότι η υποψήφια προς ένταξη χώρα έχει ακόμη δρόμο να

¹⁵⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 9 “Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance”, πηγή <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/005.htm>.

¹⁵⁵ Keridis, 2009, σελ. 147

¹⁵⁶ Σύμφωνα με τον Κερίδη, η απόφαση της Τουρκίας να απέχει από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο λειτούργησε καταλυτικά στο να θεωρηθεί ως «ξένη» της Ευρώπης, βλ. προηγούμενη ενότητα.

¹⁵⁷ Keridis, ό.π., σελ. 154

διανύσει προς την κατεύθυνση της πλήρους συμμόρφωσης: συνοπτικά θα υπενθυμισθούν οι συνθήκες της τουρκικής δικαιοσύνης που δεν έχουν βελτιωθεί επαρκώς, οι συχνές παρεμβάσεις λογοκρισίας και οι συλλήψεις δημοσιογράφων, συγγραφέων και διανοούμενων για παραβίαση του περιβόητου Άρθρου 301, κατά το οποίο αποτελεί έγκλημα η δημόσια προσβολή κατά οποιονδήποτε τρόπο της τουρκικής ταυτότητας, ενώ μόνιμα «αγκάθια» της διαδικασίας ένταξης αποτελούν η διευθέτηση του κυπριακού ζητήματος και το αρμενικό ζήτημα, καθώς οι κατά καιρούς τουρκικές κυβερνήσεις αρνούνται να αναγνωρίσουν τη σφαγή χιλιάδων Αρμενίων κατά τη διετία 1915-1917 ως γενοκτονία. Σε μια Ευρώπη, η οποία προσδίδει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, όπως κατέδειξε η έρευνα του Ευρωβαρομέτρου του 2006, ορισμένες πρακτικές της Τουρκίας, όπως η άρνησή της να θέσει ένα τέλος στο αρμενικό ζήτημα που εκκρεμεί ή η επιβολή προστίμου στον επιφανή νομπελίστα συγγραφέα Orhan Pamuk επειδή δήλωσε δημοσίως ότι οι κυβερνήσεις της χώρας του σκότωσαν στο παρελθόν 30.000 Κούρδους και ένα εκατομμύριο Αρμενίους, είναι ασύμβατες με τις δημοκρατικές δυτικές αρχές.

Το γεγονός ότι στην Τουρκία εκκρεμούν ακόμη ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων προς βελτίωση και λύση, όπως είναι για παράδειγμα αυτό της λογοκρισίας ή του ζητήματος των κουρδικών μειονοτήτων, είναι κάτι που αντιλαμβάνονται ευρέως οι Ευρωπαίοι πολίτες και κρίνουν τη διευθέτησή τους ιδιαίτερα σημαντική για μια υποψήφια προς ένταξη χώρα. Μόλις πρόσφατα η κυβέρνηση του Erdoğan μίλησε για «άνοιγμα δημοκρατίας», ήτοι για πακέτο μέτρων εκδημοκρατισμού που στοχεύουν στην άρση νομικών και άλλων διακρίσεων σε βάρος των εθνοτικών, θρησκευτικών και κοινωνικών μειονοτήτων της χώρας, μεταξύ αυτών και των Κούρδων¹⁵⁸. Το αν πράγματι θα εφαρμοστούν και με πόση επιτυχία μένει να αποδειχτεί στο μέλλον. Τέτοια «τρανταχτά» προβλήματα είναι λογικό να απασχολούν και να προβληματίζουν το μέσο Ευρωπαϊκό πολίτη που συμμετείχε στις εκθέσεις του Ευρωβαρομέτρου και να τον οδηγούν να δηλώνει αντίθετος σε μια ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. Ωστόσο, το αν η Τουρκία πληροί ή όχι και σε ποιο βαθμό τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης είναι κάτι που δεν είναι πιθανό να γνωρίζουν όλοι οι Ευρωπαίοι πολίτες που συμμετέχουν σε μια έρευνα της Ε.Ε., καθώς αυτό είναι κάτι που προϋποθέτει έρευνα και συνεχές ενδιαφέρον για ενημέρωση ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα. Επομένως, πιθανολογείται ότι αυτό που οδήγησε τη συντριπτική μερίδα των Ευρωπαίων να απαντήσει «όχι» στο ερώτημα εισόδου της Τουρκίας στην Ένωση δεν είναι τόσο πολιτικοί ή οικονομικοί

¹⁵⁸ Πηγή <http://www.newstime.gr/?i=nt.el.article&id=11644>, προσπελάστηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 2011.

παράγοντες, όσο παράγοντες πολιτισμού και θρησκείας και στο κατά πόσο τελικά η Τουρκία μπορεί να θεωρηθεί «ευρωπαϊκή» επί τη βάσει αυτών των παραγόντων. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι –όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα- το ζήτημα αυτό της «ευρωπαϊκότητας» ανέκυψε για πρώτη φορά όταν ξεκίνησαν οι συζητήσεις για την υποψηφιότητα της Τουρκίας ως μέλος της Ένωσης και ποτέ δεν είχε αποτελέσει κριτήριο για άλλες υποψήφιες χώρες. Το γεγονός ακριβώς του ότι η έναρξη των διαπραγματεύσεων συνέπεσε με τον προβληματισμό της ίδιας της Ευρώπης ως προς την ταυτότητα και το μέλλον της απέδειξε ότι η καταλληλότητα της Τουρκίας θα κριθεί σε μεγάλο βαθμό επί τη βάσει πολιτισμικών και θρησκευτικών κριτηρίων.

Η παράμετρος αυτή της «ευρωπαϊκότητας», βέβαια, είναι άρρηκτα συνυφασμένη με το διαφορετικό, τον «άλλο» χαρακτήρα της Τουρκίας, που δεν είναι άλλο από τον ισλαμικό. Όπως εύστοχα διατύπωσε ο Esposito το 1999, «η σχέση του Ισλάμ με τη Δύση συχνά έχει χαρακτηριστεί από την αμοιβαία άγνοια, την αναπαραγωγή στερεοτύπων, την περιφρόνηση και τη σύγκρουση. Οι αρχαίες αντιπαλότητες και οι σύγχρονες συγκρούσεις [...] επισκιάζουν εντελώς τις κοινές θεολογικές ρίζες και το όραμα της ιουδαίο-χριστιανικής-ισλαμικής παράδοσης. Και οι δύο πλευρές έχουν επικεντρωθεί αποκλειστικά και έχουν ενισχύσει τις διαφορές και έχουν εκλαϊκεύσει αντί να φέρουν κοντά αυτές τις τρεις μεγάλες αλληλοσυνδεόμενες μονοθεϊστικές παραδόσεις»¹⁵⁹. Σε μια Ευρώπη στην οποία η εμπιστοσύνη των πολιτών στους παραδοσιακούς θρησκευτικούς θεσμούς ολοένα μειώνεται¹⁶⁰ -σε αντίθεση με το τουρκικό ποσοστό (53%) το οποίο ακολουθεί μεν πτωτική πορεία, εξακολουθεί όμως να είναι αισθητά μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ευρωπαϊκό- και στην οποία εμφανίζονται, από την άλλη, ως αντίποδας νέα δυναμικά θρησκευτικά χριστιανικά παρακλάδια με ολοένα περισσότερους πιστούς, ο ισλαμικός χαρακτήρας του σύγχρονου τουρκικού κράτους που επιθυμεί να εισχωρήσει στην Ευρώπη αντιμετωπίζεται ως κάτι αλλότριο και ίσως απειλητικό. Η αναπαραγωγή στερεοτύπων για τους πιστούς του Ισλάμ κάθε άλλο παρά εξομαλυντικά λειτουργεί, αφού «οι μουσουλμάνοι παρουσιάζονται χαρακτηριστικά ως άνθρωποι προερχόμενοι από μη ευρωπαϊκά, φτωχά και θρησκευτικά συντηρητικά περιβάλλοντα [...], εχθρικοί προς τους ομοφυλόφιλους, αδιάφοροι ως προς τα δικαιώματα των γυναικών (οι άντρες συχνά δέρνουν τις γυναίκες τους) και ανεπαρκώς μορφωμένοι»¹⁶¹. Η παρουσίαση, όμως, των μουσουλμάνων και της πίστης του Ισλάμ γενικότερα γίνεται κατά ένα

¹⁵⁹ Esposito, 1999 από Tziampiris, 2009, σελ. 68

¹⁶⁰ Σύμφωνα με το Ευρωβαρόμετρο του 2010, το 40% των πολιτών της Ε.Ε. δείχνουν εμπιστοσύνη στους θρησκευτικούς θεσμούς (έναντι του 46% το 2007), βλ. Πίνακα 8 παραπάνω

¹⁶¹ Bawer, 2006 από Tziampiris, ό.π., σελ. 69

τρόπο μονολιθικό και απόλυτο, καθώς τα ακραία παραδείγματα του ισλαμικού κόσμου θεωρούνται ως αντιπροσωπευτικά του συνόλου του κόσμου αυτού.

Βέβαια, οι παράγοντες του ισλαμικού εξτρεισμού, της ισλαμοφοβίας και της τρέχουσας κατάστασης των μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Ευρώπη έχουν συμβάλει το μέγιστο στην αναπαραγωγή αυτών των στερεοτύπων. Συγκεκριμένα, δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει το γεγονός ότι το κοινό αίσθημα των Ευρωπαίων πολιτών απέναντι στους μουσουλμάνους έχει αλλάξει άρδην μετά το τρομοκρατικό χτύπημα στους Δίδυμους Πύργους την 11^η Σεπτεμβρίου 2011, τις βομβιστικές επιθέσεις στη Μαδρίτη την 11^η Μαρτίου του 2004 και στο Λονδίνο την 7^η Ιουλίου του 2005, καθώς και μετά από περιστατικά μεμονωμένων στοχευμένων επιθέσεων, όπως ήταν η δολοφονία του Ολλανδού σκηνοθέτη Theo van Gogh το 2004 με αφορμή τη μικρού μήκους ταινίας του που σχολίαζε τα «κακώς κείμενα» του Ισλάμ και συγκεκριμένα τον τρόπο μεταχείρισης των μουσουλμάνων γυναικών. Τα περιστατικά ισλαμικού εξτρεισμού είναι υπαίτια σε μεγάλο βαθμό για την ένταση του αισθήματος της ισλαμοφοβίας μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών, ενώ όπως υποστηρίχθηκε και στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, τα ΜΜΕ τείνουν να «πυροδοτούν» με τη σειρά τους την κατάσταση: τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου καταγράφηκαν από τις εφημερίδες με πηχυαίους τίτλους και με κείμενα που δαιμονοποιούν το Ισλάμ και παρουσιάζουν τους μουσουλμάνους ως βαρβάρους, αδαείς, στενόμυαλους, μισαλλόδοξους θρησκευτικούς ζηλωτές και τρομοκράτες. Προβαίνουν πολύ συχνά στη χρήση ακραίων χαρακτηρισμών –τους περιγράφουν ως φονταμενταλιστές, εξτρεμιστές και ριζοσπάστες- υποδηλώνοντας, έτσι, ότι και τα κινήματά τους είναι ακραία. Όλα αυτά όμως συνιστούν μια εντελώς μονολιθική αντιμετώπιση του Ισλάμ και των οπαδών του, βασισμένη σε αυθαίρετες γενικεύσεις.

Τα ακροδεξιά κόμματα, από την άλλη, εκμεταλλεύονται αυτό το δημόσιο φόβο απέναντι στο Ισλάμ και στις πολιτικές εκστρατείες τους τείνουν να ενθαρρύνουν τα αντι-μουσουλμανικά αισθήματα. Μέσω υπεραπλουστεύσεων και αρνητικών στερεοτύπων, αυτά και αρκετά άλλα κόμματα ανά την Ευρώπη μεταδίδουν μια διαστρεβλωμένη εικόνα του Ισλάμ και προωθούν το μήνυμα ότι όλοι οι μουσουλμάνοι είναι και εξτρεμιστές Ισλαμιστές –ο όρος «τρομοκράτες» τείνει επίσης να χρησιμοποιείται ευρέως από τα ΜΜΕ. Κατ' επέκταση, οι μουσουλμάνοι μετανάστες αντιμετωπίζονται από τους κατοίκους των ευρωπαϊκών χωρών ως απειλή όχι μόνο για την ασφάλεια αλλά και για την ευρωπαϊκή ομοιογένεια και κουλτούρα και δεν είναι λίγα τα περιστατικά ρατσισμού και βίας που εκδηλώνονται εναντίον αθώων μουσουλμάνων που διαβιώνουν στην Ευρώπη, απλώς και μόνο επειδή το επώνυμό

τους ηχεί διαφορετικό ή επειδή –στην περίπτωση των γυναικών- επιλέγουν να φορούν το ένδυμα του Ισλάμ, τη μαντίλα¹⁶².

Είναι αναμφισβήτητο ότι τις περισσότερες φορές οι συνθήκες στις οποίες διαβιώνουν οι μουσουλμάνοι μετανάστες της Ευρώπης απέχουν από το να είναι ιδανικές, καθώς τα ποσοστά εργασίας και μόρφωσης, όπως και το βιοτικό επίπεδο, εξακολουθούν να παραμένουν σε αρκετές περιπτώσεις χαμηλά, παρόλο που οι νεαροί μουσουλμάνοι δεύτερης και τρίτης γενιάς νιώθουν συχνά το ίδιο συνδεδεμένοι με τις αξίες της μουσουλμανικής οικογένειας, όσο και με εκείνες των κοινωνιών στις οποίες διαβιώνουν. Από την άλλη πλευρά, η αντιπροσώπευση των μουσουλμάνων μέσω κοινών φορέων για την προώθηση των αιτημάτων τους πολύ συχνά καταλήγει σε περαιτέρω διχασμό της μουσουλμανικής κοινότητας και ο σημαντικότερος ίσως λόγος για αυτό έγκειται στο γεγονός ότι οι μουσουλμανικές κοινότητες της Ευρώπης δεν είναι ομοιογενείς, καθώς τα μέλη τους είναι διαφορετικής εθνικής και εθνοτικής προέλευσης, κουβαλούν τη δική τους γλωσσική και πολιτισμική κληρονομιά και μπορεί ακόμη να παρουσιάζουν μεταξύ τους διαφορές ως προς το πώς αντιλαμβάνονται το νόμο του Ισλάμ. Σε αυτές, λοιπόν, τις αποδυναμωμένες και κοινωνικά απομονωμένες μουσουλμανικές κοινότητες τα δίκτυα των ισλαμικών εξτρεμιστών μπορούν εύκολα να στρατολογήσουν μέλη για τις διάφορες αποστολές τους και έτσι ο φαύλος κύκλος ισλαμικός εξτρεμισμός – ισλαμοφοβία – βία εναντίον μουσουλμάνων μεταναστών συνεχίζεται.

Σε μια τέτοια Ευρώπη, που κλονίζεται από πράξεις ισλαμικού φονταμενταλισμού, από το αίσθημα της ισλαμοφοβίας και από αντίστοιχα «αντίποινα» δυτικών εξτρεμιστών με αποδέκτες αθώους μουσουλμάνους¹⁶³, γίνονται συζητήσεις για την ένταξη μιας χώρας της οποίας ο μουσουλμανικός πληθυσμός θα αυξήσει το σύνολο των μουσουλμάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο 16%, ένα ποσοστό διόλου ευκαταφρόνητο¹⁶⁴. Επιπλέον, σε περίπτωση ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε., πέραν του γεγονότος ότι θα καταστεί δυνατή η χωρίς περιορισμούς μετακίνηση των Τούρκων μουσουλμάνων στα εδάφη της Ένωσης, η γεωγραφική θέση της χώρας είναι πιθανό να φέρει στο προσκήνιο ζητήματα που άπτονται της

¹⁶² Για περιστατικά βίας και ρατσισμού εναντίον μουσουλμάνων μεταναστών βλ. μέρος α' της παρούσας εργασίας.

¹⁶³ Και όχι μόνο, όπως απέδειξε το πρόσφατο μακελειό (Ιούλιος 2011) στο νησάκι Ουτόγια της Νορβηγίας, όπου ο 32χρονος Νορβηγός Anders Behring Breivik δολοφόνησε εν ψυχρώ 69 ανθρώπους, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν έφηβοι, ενώ είχε ήδη προκαλέσει το θάνατο οκτώ ακόμη ανθρώπων από τοποθέτηση εκρηκτικής βόμβας σε κυβερνητικά κτίρια στο Όσλο. Ο Breivik αυτοαποκαλείται «Χριστιανός τρομοκράτης» και στο μανιφέστο του δηλώνει «όταν οι Ευρωπαίοι αισθανθούν αρκετά εξαγριωμένοι και απειλημένοι –λίγες σοβαρές τρομοκρατικές επιθέσεις αρκούν για αυτό- οι μουσουλμάνοι της Ευρώπης θα είναι τυχεροί αν απλώς απελαθούν...». Τα θύματα του Breivik στην πλειοψηφία τους ήταν μη μουσουλμάνοι. Πηγή <http://www.flcourier.com/fleditorial/5863-the-norway-killer-and-christian-terrorism>, προσπελάστηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 2011.

¹⁶⁴ Tziampiris, ό.π., σελ. 71

παράνομης μετανάστευσης και η Τουρκία θα κληθεί να αντιμετωπίσει μια σημαντική πρόκληση: η Ε.Ε. θα περιμένει από αυτή όχι μόνο να ελέγχει τη μεταναστευτική διέλευση, αλλά και να διακρίνει τους ζητούντες πολιτικό άσυλο μετανάστες από τους παράνομες μετανάστες που εγκαταλείπουν τη χώρα τους σε αναζήτηση καλύτερων οικονομικών συνθηκών και να διαχειρίζεται τις αιτήσεις τους καταλλήλως¹⁶⁵. Όπως καταδείχθηκε στην προηγούμενη ενότητα από την έρευνα του Ευρωβαρομέτρου του 2010, οι Ευρωπαίοι πολίτες αναμένουν από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς να κινηθούν στο άμεσο μέλλον προς την κατεύθυνση της πάταξης του εγκλήματος και στην ανάπτυξη κατάλληλων μεταναστευτικών πολιτικών, τοποθετώντας μάλιστα αυτά τα ζητήματα στη δεύτερη και τρίτη θέση του πίνακα προτεραιοτήτων της Ε.Ε., και θα αναμένουν από την Τουρκία να αντιμετωπίσει εξίσου αποτελεσματικά αυτά τα ζητήματα.

Η υφιστάμενη κατάσταση των μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Ευρώπη δείχνει ότι η τελευταία δεν είναι ακόμη έτοιμη να αποδεχτεί ότι ο αλλόθρησκος –ο «άλλος»- μπορεί να αποτελέσει μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας. Ποια θα είναι, όμως, η νέα θέση των μουσουλμάνων στην Ευρώπη σε περίπτωση που ενταχθεί τελικά η Τουρκία στην Ευρωπαϊκή Ένωση; Θα συνεχίσουν να είναι οι «Μουσουλμάνοι στην Ευρώπη» ή θα μπορέσουν να γίνουν τελικά «Μουσουλμάνοι της Ευρώπης»; Για την απάντηση των ερωτημάτων αυτών θα πρέπει να τονισθεί η παράμετρος του χαρακτήρα του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Η ισλαμική Τουρκία, δηλαδή, διαμόρφωσε στη σύγχρονη ιστορία της και υπό τις πολιτικές του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ ένα χαρακτήρα βασισμένο στην κοσμικότητα και τον εκσυγχρονισμό, που την κάνει να ξεχωρίζει από άλλα μουσουλμανικά έθνη. Ακόμη και άνοδος του πολιτικού Ισλάμ και η επικράτηση του κόμματος του ΑΚΡ δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι γύρισε την Τουρκία πίσω, σε εποχές που παραπέμπουν σε θεοκρατικά καθεστώτα και βαθύ συντηρητισμό που παρακωλύει οποιοσδήποτε προσπάθειες ανάπτυξης. Οι Κεμαλιστές και οι πολιτικοί ισλαμιστές της Τουρκίας έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις δημοκρατικές δυτικές αξίες και πρακτικές και ακριβώς αυτό είναι που ξεχωρίζει την Τουρκία από άλλα βαθιά θεοκρατικά μουσουλμανικά κράτη. Επιπλέον, η Τουρκία δεν έφτασε ποτέ στα επίπεδα οικονομικής και κοινωνικής εξαθλίωσης άλλων χωρών του μουσουλμανικού κόσμου και αυτό εξηγεί, μεταξύ άλλων, το γεγονός της απουσίας μεγάλων και οργανωμένων ισλαμικών τρομοκρατικών ομάδων στα εδάφη της· η οποία δυσaréσκεια μπορεί πάντοτε και εκφράζεται μέσω της πολιτικής και του δικαιώματος των πολιτών για συμμετοχή σε ελεύθερες εκλογές¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Eriş, 2009, σελ. 103

¹⁶⁶ Tziampiris, ό.π, σελ. 71-72

Συμπερασματικά, θα ήταν αβάσιμο το όποιο επιχείρημα ότι η αύξηση του ποσοστού των μουσουλμάνων πολιτών στην Ευρώπη θα είχε ως συνέπεια την αύξηση της εγκληματικότητας ή των περιστατικών ισλαμικών εξτρεμιστικών-τρομοκρατικών ενεργειών. Φυσικά, προβλήματα όσον αφορά την εκπαίδευση, την απασχόληση και την πολιτισμική αφομοίωση υπάρχουν ήδη, ωστόσο δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι θα ενταθούν και θα οδηγήσουν σε θρησκευτική τρομοκρατία. Το Ισλάμ της Τουρκίας είναι στο σύνολό του ένα Ισλάμ μετριοπαθές και δεν είναι απίθανο «με τον καιρό, η ευρωπαϊκή κοσμικότητα και οι κοινωνικές πολιτικές να επηρεάσουν το Ισλάμ κατά παρόμοιους τρόπους όπως επηρέασαν το χριστιανισμό στην ήπειρο»¹⁶⁷. Επιπλέον, είναι πιθανό με την είσοδο της ισλαμικής Τουρκίας στην Ε.Ε. να καταστεί δυνατή η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των μουσουλμανικών μειονοτήτων που υπάρχουν ήδη στα ευρωπαϊκά κράτη, καθώς και η πιο συντονισμένη προώθηση των αιτημάτων τους μέσω οργανωμένων κοινών φορέων και υπό την ομπρέλα της τουρκικής κυβέρνησης, που σήμερα απουσιάζουν.

Αναμφισβήτητα, η Τουρκία έχει ακόμη δρόμο μπροστά της να διανύσει για να θεωρηθεί ότι συνάδει πλήρως τόσο με τα επίσημα Κριτήρια της Κοπεγχάγης, όσο και με τις αξίες της πλήρους δημοκρατίας και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που θεωρούνται τόσο σημαντικά όχι μόνο από την ευρωπαϊκή πολιτική ελίτ αλλά και από τους Ευρωπαίους πολίτες. Από την άλλη πλευρά, όμως, και η Ευρώπη θα πρέπει να αναλογιστεί ποια ακριβώς ταυτότητα επιθυμεί να προσλάβει μελλοντικά και αν αυτή η ταυτότητα θα εκπληρώνει το όραμα των ιδρυτικών πατέρων της: εκείνο μιας υπερεθνικής Ευρώπης, ανοιχτής και «φιλόξενης» αντί μιας Ευρώπης κλειστής και ξενοφοβικής. Εάν η Ευρώπη επιθυμεί να καταστεί ένας παγκόσμιος παίκτης με επιρροή και εκτός των συνόρων της, «θα πρέπει να βρει έναν τρόπο να ενσωματώσει μια ποικιλία παραδόσεων, συμπεριλαμβανομένου πρώτα από όλα του μετριοπαθούς Ισλάμ, όπως αυτό αντικατοπτρίζεται στην Τουρκία»¹⁶⁸. Η κατάλληλη και υπεύθυνη πληροφόρηση και «εκπαίδευση» των Ευρωπαίων πολιτών της, προκειμένου να αντιμετωπίσουν με ψυχραιμία την ενδεχόμενη αυτή κατάσταση και να μην αφήσουν το αίσθημα της ισλαμοφοβίας να τους κυριεύσει και να καθοδηγεί τις πράξεις τους, κρίνεται απαραίτητη στο πλαίσιο αυτό καθώς δεν είναι λίγοι οι Ευρωπαίοι που αισθάνονται ότι η ενδεχόμενη είσοδος της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα φέρει πάλι τη χώρα προ των πυλών της Βιέννης -και αυτή τη φορά τίποτα δε θα την κρατήσει από έξω.

¹⁶⁷ Tziampiris, ό.π., σελ. 71

¹⁶⁸ Keridis, ό.π., σελ. 155

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία (Βιβλία- άρθρα)

European Union Agency for Fundamental Rights (2008). *Κοινοτική συνοχή στο τοπικό επίπεδο: η αντιμετώπιση των αναγκών των μουσουλμανικών κοινοτήτων. Παραδείγματα τοπικών πρωτοβουλιών*. FRA 2008.

Lewis, B. (2001). *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας. Τόμος Ι*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Lewis, B. (2001). *Τι πήγε στραβά; Δυτική επιρροή και μεσανατολική αντίδραση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία (Βιβλία- άρθρα)

Abbas, T. (2004). After 9/11: British South Asian Muslims, Islamophobia, Multiculturalism and the State. In *The American Journal of Islamic Social Sciences* 21:3 (pp.26-38).

Akyol, M. (2009). What Makes Turkish Islam Unique? In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 183-193). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Allen, C. (2001). *Islamophobia in the Media since September 11th. Exploring Islamophobia. Deepening Our Understanding of Islam and Muslims*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο www.pdfhost.com/ebook.

Al-Shahi, A. & Lawless, R. (2005). *Middle East and North African Immigrants in Europe*. London: Routledge.

Arvanitopoulos, C. & Tzifakis, N (2009). Enlargement Governance and the Union's Integration Capacity. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 9-19). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Aydin, A.I. (2009). Imagining the EU in the Turkish Mirror. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 171-182). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Cesari, J. (2003). Muslim Minorities in Europe. The Silent Revolution. In *Modernizing Islam. Religion in the Public Sphere in Europe and the Middle East* (pp. 251-269). Ed. John L. Esposito / François Burgat. Rutgers University Press. New Brunswick New Jersey.

Cherribi, O. (2003). The Growing Islamization of Europe. In *Modernizing Islam. Religion in the Public Sphere in Europe and the Middle East* (pp.193-213). Ed. John L. Esposito / François Burgat. Rutgers University Press. New Brunswick New Jersey.

Christiansen, C.C. (2003). Women's Islamic Activism. In *Modernizing Islam. Religion in the Public Sphere in Europe and the Middle East* (pp.145-165). Ed. John L. Esposito / François Burgat. Rutgers University Press. New Brunswick New Jersey.

Dokos, T. (2009). Turkey and European Security. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 75-85). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Erdem, K. (2007). *Ethnic Marketing for Turks in Germany – Influences on the Attitude Towards Ethnic Marketing*. GRIN Verlag.

Erdenir, B. (2005). *The Future of Europe: Islamophobia?* Διαθέσιμο στον ιστότοπο www.esiweb.org.

Eriş, Ö. Ü. (2009). The Emergence of New Security Threats to the EU and Their Implications for EU-Turkey Relations: The Case of Illegal Migration. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 95-106). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Eurobarometer. (2006). *Attitudes towards European Union enlargement*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs_255_en.pdf/.

Eurobarometer 74 (Autumn 2010). *Public Opinion in the European Union*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_publ_en.pdf.

European Commission (2006). *Enlargement Strategy and Main Challenges 2006-2007. Including annexed special report on the EU's capacity to integrate new members*. Brussels, 8.11.2006, COM (2006) 649 final. Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/com_649_strategy_paper_en.pdf.

European Council (1993). *European Council in Copenhagen, 21-22 June 1993. Conclusions of the Presidency*. SN. 180 193.

European Stability Initiative (2005). *Islamic Calvinists: Change and Conservatism in Central Anatolia*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=156&document_ID=69.

Göksel, D.N. (2009). Turkey and Europe: The Importance of Predictability. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 31-44). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Haughton, T. (2007). When does the EU make a difference? Conditionality and the accession process in Central and Eastern Europe. In *Political Studies Review*, 5(2), (pp.233-246).

Human Rights First (2008). *Violence Against Muslims. 2008 Hate Crime Survey*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο www.humanrightsfirst.org.

Huntington, S.P. (1993). *The Clash of Civilizations?* Διαθέσιμο στον ιστότοπο www.pdfdrive.com/ebook

Hussain, D. (2003). The Holy Grail of Muslims in Western Europe. Representation and their Relationship with the State. In *Modernizing Islam. Religion in the Public Sphere in Europe and the Middle East* (pp.215-250). Ed. John L. Esposito / François Burgat. Rutgers University Press. New Brunswick New Jersey.

Ifantis, K. (2009). Whither Turkey? Greece's Aegean Options. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 121-132). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Jenkins, P. (2006). Demographics, Religion and the Future of Europe. In *Europe's Future* (pp.519-539). Published by Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute.

Jenkins, P. (2007). *God's continent: Christianity, Islam and Europe's religious crisis*. Oxford: Oxford University Press.

Keridis, D. (2009). Turkey and the Identity of Europe: Contemporary Identity Politics on the European Frontier. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 147-158). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Lewis, B. (2007). *Europe and Islam*. The AEI Press. Publisher for the American Enterprise Institute. Washington, D.C.

MacLennan, J.C. (2009). The EU-Turkey Negotiations: Between the Siege of Vienna and the Reconquest of Constantinople. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 21-30). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Marranci, G. (2004). Multiculturalism, Islam and the Clash of Civilizations Theory: Rethinking Islamophobia. In *Culture and Religion Vol. 5, No 1* (pp. 105-117). Routledge Taylor and Francis Group.

McTernan, O. (2008). *If Religion Matters, Dialogue Matters*. In *Arches Quarterly*, Volume 2, Edition 3, Winter 2008 (pp. 11-15).

Parliamentary Assembly (2010). *Islam, Islamism and Islamophobia in Europe. Report. Committee on Culture, Science and Education*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://assembly.coe.int>.

Ramadan, T. (1999). *To Be A European Muslim*. Leicester: Islamic Foundation.

Runnymede Trust Commission (1997). *Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia. Islamophobia, A Challenge For Us All*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο www.runnymedetrust.org

Silberhorn, T. (2009). Tertium Datur: Turkey's Application for EU Membership. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 45-52). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Sklias, P. (2009). The Political Economy of Turkey's Accession to the EU: A Comparative Analysis. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 195-209). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Tabi, B. (2002). Muslim migrants in Europe: between Euro-Islam and ghettoization. In *Muslim Europe or Euro-Islam, politics and culture and citizenship in the age of globalization*. Ed. N. Alsayyad and M. Castells, New York: Lexington Books.

Talbot, M. (2006). *The Agitator: Oriana Fallaci Directs Her Fury Towards Islam*. The New Yorker. Διαθέσιμο στον ιστότοπο www.newyorker.com/archive/2006/06/05/060605fa_fact.

The European Convention on Human Rights. Διαθέσιμη στον ιστότοπο <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/005.htm>.

Tziampiris, A. (2009). The European Union, Islam and Turkey: Delineating Europe's Soft Power. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 65-74). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Utvik, B. O. (2003). The Modernizing Force of Islam. In *Modernizing Islam. Religion in the Public Sphere in Europe and the Middle East* (pp.43-67). Ed. John L. Esposito / François Burgat. Rutgers University Press. New Brunswick New Jersey.

Yilmaz, H. (2009). Europeanisation and Its Discontents: Turkey, 1959-2007. In *Turkey's Accession to the European Union, An Unusual Candidacy* (pp. 53-60). Ed. Constantine Arvanitopoulos. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Ελληνική (Ηλεκτρονικές πηγές)

Ένωση Ασκουμένων και Νέων Δικηγόρων Αθηνών (Ε.Α.Ν.Δ.Α.): www.eanda.gr

Η δικτυακή πύλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης: <http://europa.eu>

Η Καθημερινή: www.kathimerini.gr

ΣΚΑΪ.gr: www.skai.gr

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: www.consilium.europa.eu

Τα Νέα: www.tanea.gr

Pathfinder: www.news.pathfinder.gr

NewsTime: www.newstime.gr

Ξενόγλωσση (Ηλεκτρονικές πηγές)

Council of Europe: www.coe.int

Council of Europe (Official website of the Treaty Office): www.conventions.coe.int

Florida Courier: www.flcourier.com

Hürriyet Daily News: www.hurriyetaidailynews.com

Ifanca, Islamic Food and Nutrition Council of America: www.ifanca.org/halal

The Economist: www.economist.com

The Muslim Council of Britain: <http://www.mcb.org.uk/aim.php>